T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİMDALI

İBRAHİM PEÇEVÎ EFENDİ'NİN HAYATI VE PEÇEVÎ TARİHİ'NDE YER ALAN BAZI SOSYO-KÜLTÜREL KAVRAMLAR

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Emine ÖZCAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ

Ankara – 2007

ONAY

Emine ÖZCAN tarafından hazırlanan "**İbrahim Peçevî Efendi'nin Hayatı ve Peçevî Tarihi'nde Yer Alan Bazı Sosyo-Kültürel Kavramlar**" başlıklı bu çalışma, 12 Haziran 2007 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Tarih** anabilim dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof.Dr. Ahmet GÜNEŞ (Başkan)

.....

Prof.Dr. Hale ŞIVGIN

.....

Prof.Dr. Yasemin DEMİRCAN

ÖNSÖZ

Osmanlı tarih yazarlarının yaşam öyküleri ve eserleri üzerinde yapılacak kapsamlı incelemelerin, ilgili dönemin ve dönem insanının, dünyayı algılama biçimine -zihniyetine- ilişkin önemli ipuçları vereceği düşünülmektedir. Bu yaklaşımla edinilecek açılımlar, tarihçinin, geçmişi daha doğru okumasına yardım edebilecek; anakronizmden, çeşitli yanılgılardan ve peşin hükümlü yaklaşımlardan ırak tutabilecektir.

Bu bağlamda, İbrahim Peçevî Efendi'nin önemli eseri Târîh-i Peçevî 'den hareketle ortaya koymaya çalıştığımız incelememizin ilk ayağı iki alt bölümden oluşmaktadır: Bunlar, XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde yaşamış ve çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş -aynı zamanda bir tarihçi de olan- İbrahim Peçevî Efendi'yi anlatmaya çalışan bir yaşam öyküsü ile Peçevî'nin tarihçiliğinin irdelendiği bölümlerdir.

Birbiriyle son derece ilintili olan yazarın kimliği ve tarihçiliğine ilişkin sözkonusu bölümlerle, Peçevî'ye dâir belli bir kanaat oluşturmak amaçlanmıştır. Ayrıca bu bölümlerin çalışmamızın ikinci ayağını oluşturan, Peçevî'nin tarih yazıcılığına konu olmuş, sosyo-kültürel kavramları anlamada da önemli katkısı olacağı düşünülmektedir.

Çalışmamızın ikinci kısmında ele alacağımız sosyo-kültürel kavramların, Osmanlı tarihçiliğinde neredeyse yok denecek kadar az tetkik ve tahlil edildiği anlaşılmaktadır. Oysa, Osmanlı tarihinin bu vechesi, resmin bütününü algılamada önemli bakış açıları kazandırabilecek nitelikte veriler içermektedir.

Osmanlı tarihine ışık tutan kıymetli eserlerden biri olan Târih-i Peçevî'deki inceleme alanlarımızı oluşturan sözkonusu iki ana kulvarla

amaçlanan -hiçbir zaman tamamen ulaşamayacağımız- tarihsel gerçekliğe biraz daha yakınlaşmış olabilmektir.

Bu konuyu muhtemel bir inceleme alanı olarak belirleyip taraflarına sunmamdan; çalışma yöntemleri geliştirme ve kaleme alma tarzı gibi bireysel yaklaşımlarımda beni özgür bırakan; bunun yanında tıkandığım her noktada çıkış için yardımda ve rehberlikte tereddüt etmeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ'e olan şükranımı belirtmeyi borç bilirim.

Emine ÖZCAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……i
İÇİNDEKİLER……...iii
KISALTMALAR CETVELİ……vi
GİRİŞ……1

BİRİNCİ BÖLÜM
İBRAHİM PEÇEVî EFENDİ'NİN YAŞAM ÖYKÜSÜ VE TARİHÇİLİĞİ

1. YAŞAM ÖYKÜSÜ……..5
1.1. Tarih-i Peçevî'deki Takdime Göre
Peçevî'nin Yaşam Öyküsü Ayrıntıları……...5
1.2. Peçevî'nin Kronolojik Yaşam Öyküsü……36
2. TARİHÇİLİĞİ……..41
2.1. Peçevî'nin Tarih Tutkusu ve Tarihçiliği……41
2.2. Batılı Tarihleri Dikkate Alarak ve
Ansiklopedist Kaygılarla Yapılan Tarihçilik Örneği ……...43
2.3. Peçevî'nin Tarihyazarlığının
Metodolojik ve İçeriksel Yanı……44
2.4. Peçevî'nin Objektif Tarihçiliği ve Eleştiriselliği……45
2.5. Vesika İlmi ya da Diplomatika Açısından Peçevî……...47

İKİNCİ BÖLÜM
PEÇEVî TARİHİ'NDE YER ALANBAZI SOSYO-KÜLTÜREL KAVRAMLAR

1. TÜRK……49
1.1. Peçevî'nin Yabancı Tarihlerden Yaptığı Tercümelerde
Zikredilen "Türk" Kavramı……..49
1.2. Peçevî'nin Kendi Satırlarında Zikrettiği "Türk" Kavramı…54

2. TÜRKÇE ……58
3. OSMANLI……59
3.1. Osmanlı Kavramının
Müstakil Olarak Kullanıldığı Bağlamlar……59
3.2. Osmanlı Kavramının
Tamlama Şeklinde Kullanıldığı Bağlamlar……..61
4. GÖÇ VE SÜRGÜN……66
4.1. Doğrudan Göç Kavramına Atıfta Bulunulan Satırlar……..66
4.2. Celâli İsyanlarının Sebep Olduğu Hareketlenmeler……...67
4.3. Göç ve Sürgün Kavramlarının
Muadilliğinin Gözlendiği Satırlar……69
4.4. Doğrudan Sürgün Kavramına Atıfta Bulunulan Satırlar….70
4.4.1. Bireysel Sürgünler……70
4.4.2. Bir Toplu Sürgün Örneği……72
4.4.3. Sürgün Kavramına Atıfta Bulunan
Çarpıcı Bir Olay……72
5. ZULÜM……74
5.1. Zulmün Tezâhürüne İki Örnek……...74
5.2. Peçevi'nin Örneklediği Mezâlim……75
5.2.1. "Bir Zâlim Mürekkeb Sürmekle ….."……76
5.2.2. Halep'te Vakıflar Kanalıyla
Halka Yapılan Mezâlim……..76
5.2.3. Derviş Paşa'nın Mezâlimi……...77
5.2.4. "Pâdişâh-ı Mazlûm"……79
6. BARIŞ……..80
6.1. Barış, Ama Ne Uğruna?.....81
6.2. Barış İsteyen Taraf Olmak……82
6.3. Şartlı Barış ya da Haddini Bilmezlik……85
7. TİCARET-ALIŞVERİŞ……87
7.1. Genel Değerlendirmeler……..87
7.2. Bireysel Alışverişler……89
7.3. Ordu Odaklı Ticaret ve Alışverişler……...92

7.4. Yabancı Tüccarlar……94
8. EĞLENCE-EĞLENME……..……96
8.1. Kara Ali Bey Portresi……...96
8.2. Sultan Süleyman'ın Düzenlediği Eğlenceler……97
8.3. Elit Bir Eğlence Türü: Avlanma……..99
8.4. Eğlence-İktidar İlişkisi Üzerine Bir Karşılaştırma……..100
8.5. Eğlence Meclisleri……..102
8.6. Eğlencenin Meşrûiyeti……...103
8.7. Bir Eğlence Aracı Olarak Kahve ve Tütün……104
9. SANAT……106
9.1. Dönemin Sanat ve Estetik Anlayışına
Atıfta Bulunan Satırlar……106
9.1.1. Osmanlı'nın Düzenlediği Heykel Sergisi ve
Müzecilik……..107
9.1.2. Dinî Mekanlar Oluşturmadaki Tavır……109
9.1.3. Eski Eserlere Gösterilen Saygıya Bir Örnek…..110
10. GİYİM-KUŞAM……111
10.1. Başlık Giyimi ……..110
10.2. Kaftan ya da Hil'at Giyimi……113
10.2.1. Yabancılara Hil'at Giydirme ……...114
10.2.2. Osmanlılar Arasında Hil'at Giydirilenler……116
10.3. Giyim-Kuşama Dâir Diğer Bağlamlar……116
SONUÇ……...120
KAYNAKÇA……...122
ÖZET……...124
ABSTRACT……125

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e. : Adı Geçen Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale
a.g.t. : Adı Geçen Tebliğ
c. : Cilt
Çev. : Çeviren
Der. : Derleyen
Ed. : Editör
Haz. : Hazırlayan
No. : Numero
Nu. : Numara, Number
s. : Sayı
S. : Sayfa
p. : Page
Vol. : Volume

GİRİŞ

Mevcut kaynaklarda, Peçevî'nin yaşam öyküsüyle ilgili bilgiler, ünlü eseri Târîh-i Peçevî 'nin izin verdiği oranda ortaya koyulabilmiştir[1]. İbrahim Efendi'nin bu eseri kaleme alma amacı, kendisine dâir bilgiler vermeyi içermediği için, hayatının kilometre taşlarına, "anlattığı tarihin" bağlamı gerektirdiği vakit -ve ancak- gerektiği ölçüde değinmiştir.

Çalışmamızın ilk kısmında, Peçevî'nin yaşam öyküsünün ve tarihçiliğinin izlerini, eserinin satırları arasında sürmeye çalışacağız. Bu bağlamda -muhtemelen, bugüne kadar yapılan çalışmalardan farklı olarak- tarihçinin Târîh-i Peçevî isimli eserinde yaşam öyküsünün her hangi bir aşamasına ve tarihçiliğine ait olan kopuk kopuk ve tek başına çok fazla mânâ taşımadığı dahî düşünülebilecek tüm ayrıntıları ayıklayıp ortaya çıkarmaya çalışacağız. Bundan kastımız, temel bilgilerin küçük ayrıntılarla kurabileceği muhtemel kombinasyonlar ve sentezlemelerle, Peçevî'nin şahsiyetine ve tarihçiliğine dâir bütünlüklü bir bakış açısı kazandırılabilmektir.

Öncelikle, Târih-i Peçevî'de yazarın belirlediği konu akışı paralelinde -kronolojik kaygı gütmeden- yaşam öyküsüne doğrudan ya da dolaylı olarak atıfta bulunan satırlar tespit edilip değerlendirilmeye çalışılacaktır. Eser, bu metodla bütünüyle ele alındıktan sonra, doğrusal çizgide gelişen bir yaşam öyküsü aktarabilmek amacıyla kronolojik bir toparlama yapılacaktır.

---

[1] Peçevî'nin yaşam öyküsüyle ilgili kısıtlı bilgiye ulaşılabilecek yayınlardan bazıları: Şerafettin Turan, "Peçevi" maddesi, MEB İslam Ansiklopedisi, c. 9, s. 543-545; Ahmet Refik, Peçevi, Kanaat Kütüphanesi, 1933 s. 5-17; Bekir Sıtkı Baykal, Peçevi Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982, c. I, s. XIII-XIX; Murat Uraz, Peçevi Tarihi, Son Telgraf Matbaası, İstanbul 1968, s. III-V.; Fahri Ç. Derin ,Vahit Çabuk "Peçuylu İbrahim Efendi'nin Hayatı ve Eseri Hakkında Birkaç Söz" Târîh-i Peçevî (içinde) Enderun Kitabevi, İstanbul 1980, s. I-VIII; Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çeviren: Coşkun Üçok , TC Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 211-212; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yay., c. 4, s. 1122.

Ardından, bu bölümle doğrudan ilişkili olduğu sugötürmez olan tarihçiliğinin izlerine yöneleceğiz. Târih-i Peçevî'nin satırları arasında sürdürdüğümüz keşif gezisi bize bu bağlamda da sadece çok küçük izler sunabilecektir. Umulan, bu izlerin bir araya getirilmesinden İbrahim Efendi'nin tarihçiliğine dâir çıkabilecek anlamlı sonuçlardır.

Çalışmamızın ikinci kısmında kaynağımız çerçevesinde yapacağımız irdeleme, kavramlar üzerine olacaktır. İbrahim Peçevî Efendi, tarihinde, çeşitli başlıklar altında tasnif edilebilecek birçok kavrama değinmektedir. Muhtemel tasniflerden olan sosyo-kültürel kavramlar, bu çalışmadaki tetkik sahamızı meydana getirmektedir.

Kavramların yüzyıllar içinde çoğu kez büyük ölçüde değişime uğrayarak aldığı yeni biçimleri yok sayarak bugünden geçmişe projeksiyonlarda bulunmanın anakronik tespitler ve tahlillerin davetçisi olduğu, neredeyse tartışılmayacak bir gerçektir. Bu bağlamda Onatlı ve Onyedinci yüzyıllarda ya da bundan beşyüz yıl öncesinde, birtakım sosyo-kültürel kavramlara yüklenen anlamlar günümüz algılamasına göre nasıldı, sorusu çalışmamızın ikinci bölümünün özünü oluşturacaktır.

Amacımız, incelemek üzere seçtiğimiz kavramları müstakil olarak ele alarak hem tarihçinin sözkonusu kavramları algılama biçimini hem de dönem zihniyetinin bu kavramlara yüklediği mânâları anlamaya çalışmaktır.

Bu araştırmada esas olarak takip ettiğimiz kaynak, eserin Matbaa-ı Âmire baskısı olacaktır. Kânunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkışından IV. Murat'ın vefatına değin gelişen olayları içeren bu baskı, İstanbul'da ilki 1864 (1281) ve ikincisi 1866 (1283) yılında olmak üzere iki cilt halinde basılmıştır. Söz konusu baskının arka planına ilişkin eserin kendi içinde her hangi bir bilgi bulunmadığı gibi bu bağlamda girişilen araştırmalar da herhangi bir sonuç vermemiştir. Peçevî Tarihi'ni konu eden kısıtlı sayıdaki mevcut kaynağın hiç biri bu baskının hangi yazma nüsha ya da nüshalardan faydalanarak baskıya

hazırlandığını belirtmemektedir. Bu soruların cevapları yerine, incelenen kaynakların tümünde bu baskının, 1640 yılına kadar gelen yazma nüshaların yalnızca birine dayandığı ifade edilmektedir. Söz konusu tek nüshanın hangisi olduğu ya da bu kanıya nasıl varıldığı zikredilmemekle birlikte, bu tespitin F. v. Kraelitz'e ait olduğu[2] ve ondan sonra yapılan çalışmalarda bu tespitin aynen tekrar edildiği anlaşılmaktadır[3].

Diğer taraftan, ısrarla tekrar edilen yukarıdaki tespite rağmen, kaynakların gerek Peçevî'nin kendisi ve gerekse tarihine dâir verdiği tüm bilgiler, sözkonusu Matbaa-ı Âmire baskısına referansla aktarılmaktadır (3 nolu dipnotta belirtilen kaynaklara ilaveten Ahmet Refik, Peçevi, Kanaat Kütüphanesi, 1933). Dahası, B. Sıtkı Baykal sadeleştirmesi bütünüyle bu baskıdaki akışa göre çalışılmıştır. Buna karşın tarihçi, çalışmasının önsözünde, Matbaa-ı Âmire baskısına ilişkin olarak yukarıda vurguladığımız mükerrer tespiti de kaydetmiş; ancak, kendisinin çalışmasına kaynak edindiği yazma ya da baskı eser(ler?) hakkında açık bir bilgi vermemiştir[4].

Matbaa-ı Âmire baskısına paralel olarak kullanacağımız ikinci kaynak, eserin Bayezid, Veliyüddin Efendi Kütüphanesi, 2353 numaralı yazma nüshası olacaktır. Esasen, Peçevî Tarihi'nin mevcut elyazmalarına değinen kaynaklar (3 nolu dipnotta verilmiştir.) nüshalara ilişkin katalogvarî bilgiler vermekte olup karşılaştırmalı bir çalışmayı amaçlamamıştır. Yazmaların içeriklerini irdelemek suretiyle yapılan bir karşılaştırmalı çalışma henüz mevcut olmadığı için Veliyüddin Efendi Kütüphanesi, 2353 numaralı elyazmasının tarafımızdan -kaynaklarda sıkça zikredilmesi ve temiz bir nüsha olması dışında- ne tür sebeplerle tercih edildiğine dâir bir açıklık

[2] F. v. Kraelitz, Der Islam, c.VIII, s. 259 (F. Babinger a.g.e. s.214'den referansla).
[3] Bekir Sıtkı Baykal, Peçevi Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982, c. I, s. XVIII; Fahri Ç. Derin ,Vahit Çabuk "Peçuylu İbrahim Efendi'nin Hayatı ve Eseri Hakkında Birkaç Söz" Târîh-i Peçevî (içinde) Enderun Kitabevi, İstanbul 1980, s. VII; Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çeviren: Coşkun Üçok , TC Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 214; Şerafettin Turan, "Peçevi" maddesi, MEB İslam Ansiklopedisi, c. 9, s. 543-545.
[4] Bekir Sıtkı Baykal, a.g.e., c. I, s. XIII-XIX.

getirilememiştir. Bir başka ifadeyle, ne yazık ki mevcut yazmaların hiçbirisinin bir diğerine tercih edilme şartı hâlihazırda oluşmamıştır.

Söz konusu 2353 numaralı elyazması nüsha "cd" olarak edinilmiş; bununla Matbaa-ı Âmire baskısı karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma neticesinde, bu yazma nüshanın Matbaa-ı Âmire baskısına göre daha geniş bir dönemi ele aldığını (Sultan I. İbrahim'in saltanatının sonuna -1648 yılına-kadar); buna karşın, diğerine göre farklı bir konu sıralamasına ve paralel başlıklarda eksikliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, sözkonusu yazma nüshanın, baskı esere göre neredeyse özet niteliğinde olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle temel kaynak olarak Matbaa-ı Âmire baskısı tercih edilmiştir.

Matbaa-ı Âmire baskısı ve Veliyüddin Efendi Kütüphanesi, 2353 numaralı nüsha dışında, gerek duyulduğunda Bekir Sıtkı Baykal sadeleştirmesi ve Murat Uraz çevirisine de baş vurulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
İBRAHİM PEÇEVÎ EFENDİ'NİN YAŞAM ÖYKÜSÜ VE TARİHÇİLİĞİ

1. YAŞAM ÖYKÜSÜ

1.1. TARİH-İ PEÇEVÎ'DEKİ TAKDİME GÖRE PEÇEVÎ'NİN YAŞAM ÖYKÜSÜ AYRINTILARI

1.1.1. Kânûnî Sultan Süleyman Devri

İbrahim Peçevî Efendi, eseri Târîh-i Peçevî 'de ele almak üzere belirlediği "tarihleri" anlatırken dolaylı ve ender olmakla birlikte, kendi yaşam öyküsüyle ilgili bilgiler de vermektedir. Sözkonusu şahsî bilgilerin ilkiyle, Kânûnî Sultan Süleyman'ın hükümranlığını anlattığı bölümün[5], "Adâlet ve Nasfetleri Zikrinden Bir Şemmedir"[6] adını verdiği alt başlığı altında karşılaşılmaktadır. Dönemin fazîletlerini sıralayan Peçevi, bin tarihine kadar (1591/92) -bir kişi hariç- rüşvetle ilgili herhangi bir olay duymadığını ifade ettikten sonra, dayısı Ferhat Paşa'dan da örnek verir. Yazar bu örneği aktarırken evvelâ, Ferhat Paşa'nın kimliği ile kendisiyle olan akrabalık bağı ve yakınlığını şu cümleyle izah eder: "Budin'de şehîd olan Ferhad Paşa merhûm dayımız olmağla bi-teklif dâhilinden idüm" (c. I, s. 9).

Aynı başlığın devamında Peçevî, Kânûnî Sultan Süleyman ve öncesindeki pâdişâhların Balkanlar'da bulunan "küffârla" akrabalık ve iyi ilişkiler kurarak fetihlerini kolaylaştırdıklarını; ancak daha sonra gelen

[5] Târîh-i Peçevî , Matbaa-ı Âmire baskısından (1281-1283/1865-1867) tıpkı basım: Enderun Kitabevi, İstanbul 1980, c. I, s. 87. Bundan sonra sadece sayfa numaraları verilecektir.
[6] (= Adâlet ve İnsafları Zikrinden Bir Damlacıktır) Bu başlık, Murat Uraz çevirisinde "Adaletlerinden Pek Azının Anılışı"; B. Sıtkı Baykal sadeleştirmesinde ise "Adalet ve Haklı Davranışlarından Birkaç Örnek" şeklinde geçmektedir.

sultanların bu tür ilişkileri gözetmediklerini ve bunun sonucunda reayanın düşmandan büyük zarar gördüğünü anlatmaktadır. Bu bahsi, kendi yaşam deneyimiyle de destekleyen İbrahim Efendi, "yetişip gördüğü Üngürüs" seferlerinde düşmanın "gâret ve hasâret[7] itmedük bir kal'e ve kasaba" bırakmadığını ifade etmektedir.

Peçevî'nin bu satırları kaleme aldığı sıralarda yaşının hayli ilerlemiş olduğu, sözkonusu bahsin sonundaki şu cümleden anlaşılmaktadır: "Söz sözi çekdi kesret kelâm haddin aşdı; pîrlerde hod bu hâl mukteza-ı sinn visâldir"[8] (c. I, s. 15).

Tarihçi, kralın Mohaç'ta uğradığı bozgunu anlattığı bölümde yer yer âilevi bilgiler vermeye devam eder: Bosna Alaybeyi olan dedesi, Mohaç Savaşı'na (1526), aralarında Peçevî'nin ismini zikretmediği babası da olmak üzere "tuvan"[9] sekiz "yiğit" oğlu ile katılmıştır. Peçevî'nin yaşadığı dönemde Saraybosna yakınlarındaki Bîhe Nahiyesi'nde, Alaybeyoğulları olarak her birinin oturduğu mahal halk tarafından bilinmektedir (c. I, s. 87).

İbrahim Peçevî Efendi'nin büyük dedesi Kara Davut Ağa, Fatih Sultan Mehmet'in silahtarıdır. II. Mehmet 1472'de Bosna'yı feth ettikten sonra buraya Minnet Bey oğlu Mehmet Bey'i sancakbeyi olarak atar. Peçevî'ye göre, büyük dedesi Kara Davut Ağa, muhtemelen bu sancakbeyine olan akrabalığı ya da başka bir "takrîb"[10] sebebiyle ellibin akçe zeametle Bosna Alaybeyi olarak "harem-i muhteremden" çıkmıştır. Hatta, Sultan Bayezîd dönemindeki savaşların birinde öncü asker olan Yahya Paşazâde Küçük Bâli Bey'in zeametini alıp "berât etmiştir" (c. I, s. 87). Elinde mevcut olan bu belgeyi Peçevî, eserinin ilerleyen sayfalarında (c. I, s. 103) aynen verecektir.

---

[7] (= Yağma ve yıkım)
[8] (= Yaşlılarda bu durum, ilerlemiş yaşlarının gereği kendiliğinden oluşmaktadır.)
[9] (= Güçlü kuvvetli)
[10] (= Yakınlık)

İbrahim Efendi'nin aynı bölümde, "babamdan defalarca dinledim", diyerek aktardığına göre, ailesi Bosna'da Kara Malkoç Bey zamanında bir çok başarı elde etmiştir; İslâm gâzileri o kadar zenginleşmiştir ki yalnız, Peçevî'nin babası bir hizmetkârıyla altmışbin akçelik ganîmet almıştır. "Mîr-i mezbûr"[11], başkente atlı-zırhlı tutsaklar ve başlar göndermiş; ayrıca alaybeyinin bu gâzânın kazanılmasında önemi büyüktür diye -büyük dedesi Kara Davut Ağa'dan sonra alaybeyliği devam ettiren- dedesi Cafer Bey'e yükseltme ve Peçevî'nin babasına da bir başlangıç tımarı isteklerini arz etmiştir. Alaybeyi olan dedesine beşyüz akçe yükseltme verilmiş; ancak, babasının başlangıç tımarı bir gâzâ sonrasına "te'alîk" (ertelenme?) "buyrulmuştur". Babası bu "te'alîk" ile "Irakeyn Seferi"ne gitmiştir. Seferde Karakan Derbendi'nde görev yapan babasına o dönemde, "Bosna Alaybeyi'nin oğlu açıktan sefere gelmiştir", diye "ibtidâdan tımara emr-i şerîf ihsan" olunmuştur. Dedesi bu duruma, âdeta oğluna Bosna sancakbeyliği verilmiş kadar sevinmiştir (c. I, s. 88).

Peçevi, "Agâz Dâsitân-ı Muhârebe"[12] isimli bölümün altında, Mohaç Savaşı'ın yapıldığı bölgeyi ve Sultan Süleyman Han'ın burada üzerine çıkıp Tanrı'ya yalvardığı tepeyi kendi gözlemleriyle anlatmaktadır. Bin tarihi (1591-92) öncesini kendisinin gençlik dönemi olarak addeden tarihçi, bu çağı betimleyen birtakım sözlerle birlikte, zorlukla birkaç kez tırmanmış olduğu tepeye ilişkin şunları aktarmaktadır:

"Bu hakîr, kalîl-ül bidâa bin tarîhinden mukaddem, tâzelik havası ve âtmaca âvın bahânesiyle ol etrâfı keşt ü güzâr iderek 'alimallah-ü teâla ancak teberrüken iki üç def'a püşte-i mezbûre üzerine bir gâzî pâdişâhın cây-ı münâcâtıdır deyu çıkmak vâki' olmuştur. Ya'nî, hayli mürtefi' idi ve çıkmakda su'ubet var idi"[13] (c. I, s. 89).

[11] (= Kara Malkoç Bey)
[12] (= Savaşın Destanına Başlangıç)
[13] (= Bu kıymetsiz, sermayesi az, bin tarihinden önce gençlik havası ve atmaca avı bahanesiyle o çevreyi gezip görerek -Allah biliyor ki sadece uğur getirir diye- iki üç defa

Aynı bölümün devamında tarihçi babasından nakille, dedesi "Koca Alaybeyi"nin sözkonusu büyük savaşın yapıldığı sahadaki anılarını zikreder: Alaybeyi dede, katıldığı çoğu seferde kırmızı çuhadan yapılma çadır kullanmıştır. Kırmızı çadır kullanmak, diğer askerlere nispetle ayrıcalıklı bir bey olmanın göstergesidir. Savaş sonrası meydanı gezip dolaşan Pâdişâh, yanında İbrahim Paşa olduğu halde otağına dönerken, Alaybeyi çadırının yakınından geçer. Alaybeyi, çadırın önünde selama durmuşken, Sultan Süleyman, İbrahim Paşa'ya: "Alaybeyini çağır ve şimdiden sonra tedbir nedir sor" der. İbrahim Paşa: "gel Koca Alaybeyi!" deyip çağırır. Alaybeyi gelince Pâdişâh, alçak gönüllülük gösterip duraklar ve Paşa, Alaybeyi'ne Pâdişâh'ın bu başarılı büyük gazâsının ardından tedbirin ne olduğunu öğrenmek istediğini iletir. O da "oğuzâne", "hünkârım, domuzun yatağında çocuğu olmasın?" diye cevap verir.

Peçevî, bu hatırayı okuyucuya aktarmayı şöyle sürdürür: "Bir nîm hande ile mübârek cemâli şen ve şâdân olur ve bir avuç altın ihsânıyla fakir Koca Alaybeyini mümtâz-ı akrân eyler"[14] (c. I, s. 96).

İlerleyen sayfalarda Sultan Süleyman döneminde Lütfi Paşa ile Barbaros Hayrettin Paşa'nın Korfu Adası'na yaptıkları gâzânın ayrıntılarını anlatan İbrahim Efendi, İslâm gâzilerinin bu türden yaralanmaları ve felaketlerine kendisinin de tanık olduğunu belirterek, 1598 yılında yapılan Varat Kalesi kuşatmasında gördüklerini zikreder. Tarihçinin anlatımından, Satırcı Mehmet Paşa'nın serdarlığı ve Kırım Hanı'nın kalabalık askeriyle yürütülen bu kuşatmada kendisinin, yardımcılığında bulunduğu akrabası -o dönem "Rumeli Eyaleti'ne mutasarrıf" olan "Fatih-i Estergon, Merhûm Mehmet Paşa"- ile birlikte sözkonusu kalenin sağ yanındaki büyük kuleyi dövme görevini üstlenmiş olduğunu anlamaktayız (c. I, s. 199).

---

sözkonusu tepe üzerine çıktım. Bir gâzî pâdişâhın yalvarış yeridir, diye çıkmam gerçekleşmiştir. Yani oldukça yüksekti ve çıkmada güçlük vardı.)

[14] (= Yarım bir gülümsemeyle mübarek yüzü şen ve mutlu oldu ve bir avuç altın bağışıyla fakir Koca Alaybeyini emsalleri arasında üstün eyledi.)

"Cihat Kapısı İstoni Belgrad Kalesi'nin Fethi" başlıklı bölüm altında Peçevi'nin, Pâdişâh IV. Murat'ın saltanat döneminin 1632 ile 1635 yılları arasında kendi deyişiyle "muktezâ-ı vakt" ile[15] İstoni Belgrad'ın vâliliğini yaptığını öğreniyoruz (c. I, s. 261).

İbrahim Peçevî Efendi, kâfirlerle yapılan barış antlaşmalarından bahisle, "kendi hâlim gibi bi-intizâm u perîşân ve ebter mecmua"[16] biçiminde betimlediği dağınık tarihleri, Kanunî Sultan Süleyman'ın Gâzâ ve Fetihleri adı altında toparlayıp kaleme aldığını belirtmektedir.

Tarihçi, sözkonusu eseri IV. Murat döneminde Budin valisi olarak atanan ikinci vezir Musa Paşa'ya sunduğu tarih olarak hicrî 1051 (1640-41) yılını vermektedir[17]. Bir sonraki ana başlık altında tartışılacağı üzere, İbrahim Efendi, kitabını beylerbeyine sunduğunda altmışaltı- altmışyedi yaşları gibi geç bir dönemindedir (c. I, s. 428).

1.1.2. Sultan II. Selim Devri

Sultan Selim dönemindeki tanınmış beyler arasında ele alınan Ferhat Paşa, Peçevî'nin daha önce de sözünü ettiği dayısıdır: "Budin'de şehit olan Ferhat Paşa merhûmdur", biçiminde anlatmaya başladıktan sonra, "bu abd-i 'âcizin dayısı idi; o sebeple ekser ahvâline şu'urumuz vardır"[18], demektedir (c. I, s. 453-454).

[15] (= Zamanın gereği olarak)
[16] (= Kendi hâlim gibi düzensiz, dağınık ve eksik derleme)
[17] Sözkonusu tarih, sayfa 428'de tarih, binbir yılı olarak verilmektedir. Muhtemelen Matbaa-ı Âmire'de "elli" kelimesi eksik basılmıştır.
[18] (= Bu âciz kulun dayısı idi; bu nedenle pek çok durumunu bilirdim.)

1.1.3. Sultan III. Murat Devri

Üveys Paşa'nın iyi huylarına değindiği bölümde Peçevî, erken çocukluğundan ve kaybettiği kardeşlerinden de söz etmektedir. Kendisini hâl-i hazırda "hakîr-i pîr-i taksîr"[19] olarak betimleyen İbrahim Efendi, Budin Beylerbeyliği'nin Üveys Paşa'ya verildiği dönemi çok küçük yaşlarda olmasına rağmen "hayâl hıvâb"[20] hatırladığını zikreder. Üveys Paşa'nın Budin'de görev yaptığı dönem 1578-1580 yılları arasında olduğuna göre (III. Murat'ın Saltanatı - 1574-1595) Peçevî o yıllarda dört ile altı yaşları arasında olmalıdır.

Sözkonusu dönemde, iki yetişmiş öz kardeşinin aynı anda öldüklerini; bunlardan birinin zeameti, diğerinin ise onaltıbin akçelik tımarının "mahlûl"[21] olduğunu belirtmektedir. Bunun üzerine babasının Üveys Paşa'ya gidip zeamet ve tımar için yalvardığını ve üçbin beşyüz guruş "câize"[22] götürdüğünü; karşılık olarak Üveys Paşa'nın da "ihsân"da bulunduğunu anlatan Peçevî, babasının ağzından dinlediği üzere, aynı günün gecesinde kapıcılar bölükbaşısının Üveys Paşa'ya verilen keseleri olduğu gibi geri getirdiğini bildirmektedir. "Câize"ler alınmadığına göre, tımar ve zeamet başkasına verilmiştir, diye sabaha kadar babasının gözüne uyku girmemiştir; gün doğmadan beylerbeyinin huzuruna varır; yalvarır yakarır. Üveys Paşa, onun bu hâline şaşırmıştır; çünkü zaten sözünde durmaktadır; o kadar ki iki yiğit oğlunu kaybetmiş bir adamın üstüne bir de parasını almanın insafsızlık olacağını düşünerek verdiği parayı geri göndermiştir (c. II, s. 8-9).

Peçevî, ilerleyen sayfalarda Derviş Paşa'dan söz ettiği bahiste, dolaylı olarak anne tarafıyla ilgili bilgiler de verir: Sözü edilen Derviş Paşa'nın aslı, Bosna'nın tanınmış "Sokolovîn" (Sokullu) -diğer adıyla Şahinoğlu- soyuna dayanmaktadır. Tarihçi bu bilgiyi verdikten sonra şöyle devam eder: "Bu

[19] (= Kıymetsiz kusurlu ihtiyar)
[20] (= Hayâl meyâl?)
[21] (= Boşa çıkıp, devlete geçtiğini)
[22] (= Hediye, bahşiş)

hakîr-i pîr-i taksîrin vâlidesinin li eb ve um karındaşı idi"[23]. Bu cümleden, Derviş Paşa'nın, İbrahim Efendi'nin annesinin ana-baba bir kardeşi yani Peçevî'nin öz dayısı olduğu açık bir biçimde anlaşılmaktadır[24].

Derviş Paşa'dan yola çıkarak annesinin de mensubu olduğu bu aile ile ilgili bilgiler vermeye devam eden Peçevî, "bu yüksek soyda", iki kişinin vezir-i azamlık; beş kişinin vezirlik yaptığını, on kişinin de beylerbeyiliği görevinde bulunduğunu belirtir. Bunların dışında kalan ümera ve diğer ayânın sayısını ise bilmemektedir. Bu bilgiler sonrasında Peçevî, Derviş Paşa'nın, Ferhat Paşa'nın küçük kardeşi olduğunu da ekler (c. II, s. 41-42).

Peçevî'nin Budin'den ulak ile "İstanbul"a "feryatçı" olarak gönderildiği bilgisine, "Cafer Paşa'nın Tamamlayıcı Hâlleridir" başlığı altında rastlamaktayız. Esasen, bunu zikretmesinin sebebi, İstanbul yolculuğu esnasında Cafer Paşa'yla Belgrat'ta karşılaşmış olmasıdır. Eğre Seferi'nden (1596) bir yıl önce Cafer Paşa Belgrat'a gönderilmiştir. Peçevî'nin feryatçı olarak İstanbul'a gitmesi -muhtemelen ilk gidişidir[25]- aynı döneme rastlamaktadır. Dolayısıyla İbrahim Efendi bu senelerde yirmi bir yaş civarında olmalıdır (c. II, s. 120).

Bosna valiliğine atanan Derviş Hasan Paşa'nın düşman üzerine yaptığı seferleri anlatan İbrahim Efendi, bu sıralarda memleketi Peçoy'dan Bosna'ya gittiğini ve orada daha önce Peçoy'daki çiftliklerinde ağırladıkları[26]

---

[23] (= Bu kıymetsiz, eksik ihtiyarın annesinin ana-baba bir kardeşi idi.)

[24] Sözkonusu cümle -bir önceki cümleyle birlikte- eserin Bekir Sıtkı Baykal sadeleştirmesinde tam olarak (kullanılan noktalama işaretleriyle) şöyle geçmektedir: "Derviş Paşa'da Bosna kökenli ve tanınmış Sokoloviç, yani soylu Şahinoğlu ailesindendir. Kusurları çok olan bu fakirin annesinin, aynı ana ve babadan doğma kardeşi (teyzesinin oğlu) idi.". Bekir Sıtkı Baykal, a.g.e., c. II, s. 37.

[25] Fahri Ç. Derin ve Vahit Çabuk tarafından kaleme alınan "Peçuylu İbrahim Efendi'nin Hayatı ve Eseri Hakkında Birkaç Söz" isimli makalede, Peçevî'nin İstanbul'a ilk gidişinin I. Ahmed'ın tahta çıkışının ardından serdarlığı devam ettirilen Lala Mehmet Paşa'nın telhislerini götürmek amacıyla olduğu ve tarih olarak 1603 yılının yazına tekabül ettiği belirtilmektedir. Bu durumda, yukarıda verdiğimiz tarih ile sözkonusu kaynak arasında yedi yıl gibi bir fark oluşmaktadır. Târîh-i Peçevî , Enderun Kitabevi, İstanbul 1980 s. III.

[26] Peçevî, Hasan Paşa'yla nasıl tanışmış olduğunu şöyle anlatmaktadır: "…. ve kendinin atı yanaşmış, ağaları, kapucıbaşıları bu hakîri bilirlerdi. Bir defa Segedin Beyi iken, Sigetvar

Hasan Paşa'yla sarayında görüştüğünü belirtmektedir. Sefere hazırlanan askerlerin teşrifâtını ve kendisine ısmarlanan bir selâm ve isteği Paşa'ya aktarmasını da içeren bu olaylar -verilen tarihlerden hareketle- onun yaşam öyküsünde on sekiz-on dokuz yaşlarına rastlamaktadır (c. II, s. 126).

Bec (Viyana) kralının haracından ve Bec elçisinden bahseden bir bölümde Peçevî, "binbir tarihi"ne kadar Bec kralının düzenli olarak gönderdiği yıllık haraç ve armağanlardan bazılarına Budin Beylerbeyi Ferhat Paşa'nın "dîvânında" kendisinin de tanık olduğunu belirtmektedir. Bu bahsin devamında İbrahim Efendi'nin bir kızkardeşi olduğunu -belki yalnızca diğerlerinden birisidir- ve eniştesinin de Budin Mukabelecisi Ali Efendi olduğunu öğreniyoruz:

"Bin tarihinden iki yıl mukaddem, Budun'un mukâbelecisi bu hakîrin hemşîresinin zevci 'Alî Efendi elçi îsâline me'mûr olup nakl eder ki…."[27] Görüldüğü üzere, İbrahim Efendi'nin eniştesiyle ilgili bilgilerin kaynağında, onun elçiye eşlik etmiş olması yatmaktadır (c. II, s. 134).

İlerleyen sayfalarda, III. Murat'ın saltanatı döneminde gerçekleşen fetih ve gâzâları anlatan Peçevî, Besprim ve Pulat (ya da Polat) kalelerinin fethini ele aldığı bahiste, Serdar Sinan Paşa önderliğinde sözkonusu kaleler ele geçirildikten sonra "kâfirin tabûr-ı makhûr"[28]unun Tata Sahrası'nda olduğunu ve "üzerine varılmak" için görüşüldüğünü aktarır. Bu noktada tarihçi, kendisinin savaş sahasındaki lojistik deneyiminden de söz etmektedir:

---

muhafazasına gider iken Peçoy'da vaki' çiftliğimize konmuş ve mikdarımız kadarınca it'âm olunup ağırlanmış idi. Bilâ-tereddüt önümüze düşüp kendiye buluşturdular." (c. II, s. 126). Bu noktada Bekir Sıtkı Baykal sadeleştirmesi, Segedin Beyliği ve Sigetvar muhafazasına gitme işini Peçevî'nin kariyerine atfederek, tarihçinin yaşam öyküsünde önemli bir yanlışlığa neden olmaktadır: "… ve kendisinin atı yanaşmış. Ağaları ve kapıcıbaşıları beni tanırlardı. Bir zamanlar Segedin beyi iken Sigetver muhafazasına gidiyordum. O sırada Peçoy'daki çiftliğimize konuk olmuş ve elimizden geldiğince de onu ağırlamıştık. Adları geçen görevliler hiç çekinmeden önümüze düşüp beni paşaya götürdüler." a.g.e. c. II, s. 115.

[27] (= Bin tarihinden iki yıl önce, Budin Mukabelecisi, bu kıymetsizin kız kardeşinin eşi Ali Efendi, elçi ulaştırmaya memur olup nakl eder ki…)

[28] (= Kâfirin kahredilmiş taburu)

"Hatta bu hakîr, ileride köprü binâsına me'mur olanlar ile bile idi"[29]. Sözkonusu kalelerin fethi 1593-94 yıllarında olduğuna göre, İbrahim Efendi bu görevi îfa ettiği sıralarda 19-20 yaşlarında olmalıdır (c. II, s 136).

Sinan Paşa'nın kusurlarını ele aldığı bahiste Peçevî, serdarın Budin'in yağmasına izin vermekle, sınır bölgesinde yaşayan reaya üzerinde kötü etkiler yarattığını belirtmektedir. Tarihçi, bu durumdan kendisinin de etkilendiğini ve güvenlik yokluğu nedeniyle o dönemde Peçoy'daki evlerinde geceleri silahlarıyla uyuduğunu aktarmaktadır (c. II, s. 158).

İbrahim Efendi'nin Tuna Defterdarlığı görevinde bulunduğunu, Eflak Beylerinden Mihal Zâl (ihtiyar?)'in isyanını Kadı Alican Efendi'den referansla anlattığı bahisten öğrenmekteyiz. Kendisi bu görevdeyken Dobruca'da, Pazarcık adında "köyden dönme bir muhtasarca kasabacık"ta konuk edilmiştir (c. II, s. 159).

1.1.4. Sultan III. Mehmet Devri

Pâdişâh III. Mehmed'in saltanatı dönemini (1595-1603) anlattığı bölümde Peçevî'yi yoğun olarak düşmana karşı savaşılan cephelerde bulmaktayız: Saldırılar üzerine sadrazam Ferhat Paşa, serdar tâyin edilerek İslâm askeriyle birlikte Eflak ülkesi üzerine yürümüştür. Bu sefer çerçevesinde, İbrahim Efendi'nin yanında çalıştığı Anadolu Beylerbeyi Lala Mehmet Paşa da sınır boylarını korumaya memur edilmiştir. Böylece Peçevî, Mehmet Paşa'yla birlikte İstoni Belgrat'tan kalkıp Budin'e gidecektir (c. II, s. 165).

Sadrazam Ferhat Paşa'nın azledilip öldürülmesi ve yerine getirilen Sinan Paşa'nın Eflak'ta bozguna uğradığı dönemde Peçevî, Estergon

[29] (= Hatta bu kıymetsiz, ileride köprü yapımı görevi verilenlerle birlikte idi.)

Kalesi'nde düşman tarafından kuşatılmış (1595) ve -genç yaşına rağmen- düşmanla "vireyi"[30] görüşme görevini üstlenmiştir. Tarihçi, "virenin verilme" görüşmelerini anlattığı bahsin ortalarına doğru -yine dolaylı bir şekilde- kendisinin Lala Mehmet Paşa'yla olan bağlantısını açıklama gereği duymuştur:

"Sonra hatırıma geldi ki Paşa Merhûmun hem kitâbeti hizmetinde hem akrabasından iken ve kendüsi vireyi lisânına getürmekden ihtirâz ve ictinâb iderken çıkub vire söyleşen ben olam! Ne 'acib hatâ itmişim…"[31]

Tarihçi, bizzat yaşadığı bu olayları sayfalar boyunca oldukça ayrıntılı bir şekilde okuyucuya aktarmaktadır (c. II, s. 183 vd.).

Eflak bozgunu ve Estergon'un düşman eline geçmesinin ardından Pâdişâh III. Mehmet'in bizzat çıktığı Avusturya Seferi'nde Peçevî, Eğre Kalesi'nin kuşatılmasında "efendisi" Lala Mehmet Paşa'nın yanında görev almıştır (1596). O, içinde bulunulan atmosferi şu cümlelerle ifade etmektedir:

"…Ol günde metrisler tertîbine ve tedbîrine mübâşeret olunub merhûm efendimiz Anadolu Eyâletine mutasarrıf olan Vezir Mehmed Paşa'ya sekiz 'aded tob-ı kal'e-i kûb ta'yîn olundu"[32] (c. II, s. 193). "…Merhûm Paşa efendimiz ile bizim çadırlarımız kal'enin koltuğunda kal'eye karîb bir çukur yerde konmuş idi" (c. II, s. 194).

Eğre Kalesi'nin fethini müteakip, Vezir Mehmet Paşa'nın Eğre muhafızlığına tâyin edilmesiyle birlikte, İbrahim Peçevî Efendi, bölgenin ilk tahrîrini yapmıştır:

---

[30] (= Bir kalenin ya da mevkinin teslimi/Kâmûs-i Türkî)

[31] (= Sonra hatırıma geldi ki Paşa Merhûmun hem kâtiplik hizmetinde hem de akrabasından iken ve kendisi vireyi diline almaktan sakınıp çekinirken, çıkıp vire söyleşen ben olayım! Ne şaşılacak bir hata etmişim….)

[32] (= O gün metrisler düzenlenmesi ve hazırlanmasına girişilmesiyle, merhum efendimiz Anadolu Eyaleti'ni idare eden Vezîr Mehmet Paşa'ya sekiz adet kale-döven top ayrıldı.)

"…ve merhûm efendimiz Mehmed Paşa'yı dahi Anadolu Eyâletiyle Eğre muhafazasına ta'yîn ittiler. 'Umûma Eğrelünün eğer kul kurvâşının eğer gönüllüsünün icmâlin ibtidâ bu hakîr yazdım ve yevmiyelerin ve bölüklerin ta'yîn ittim. Sonra onun mûcebince ahkâmı ve berat-ı şerîfesi dîvân-ı hümâyundan virildi"[33] (c. II, s. 195).

İbrahim Peçevî Efendi'yi 1597 yılında Tata Kalesi'nin kuşatılmasında, Komran'da buluyoruz. Tata Kalesi kuşatmasından kaçan düşman orduları Komran Kalesi'ne sığınmak üzere bu merkeze doğru kaçmaktadır. Peçevî, Mehmet Paşa'nın birlikleriyle, düşmanın peşine düşüp savaşmıştır:

"…Merhûm efendimiz Mehmed Paşa ile karavolda ve Komrân yolin muhâfaza itmekde iken çün âgâh olduk. Tâ'kib idüb kimin tu'me-i şimşîr ve kimin dahî beste-i zincir itdik. Mikdârı dahî kal'e karîbinde olan gölün ceryânı Komrân semtine olmağla ve ziyâde sâzlık ve bataklık olmağla ol batağı yatak idindiler ve halâs oldular"[34] (c. II, s. 207-208).

Peçevî'nin yirmili yaşlarında sürdüğü hayat, maiyetinde bulunduğu Lala Mehmet Paşa'nın kariyeri paralelinde gelişmiştir. Bu bağlamda İbrahim Efendi, 1598 yılında Varat Seferi esnasında vefat eden Rumeli beylerbeyinin yerine tâyin olunan Mehmet Paşa'yla birlikte yeniden ve daha aktif olarak savaş meydanlarındadır (c. II, s. 214).

Başarısız Varat seferi ardından kuşatıldığı haberi gelen Budin'e doğru yol alan İslâm askeri arasında İbrahim Peçevî Efendi de bulunmaktadır. "Göle Sahrası"nda konulması sırasında cereyan eden olayları anlatan Peçevî

---

[33] (= …ve merhûm efendimiz Mehmet Paşa'ya Anadolu Eyâleti'yle Eğre muhafızlığını verdiler. Kul olsun gönüllü olsun bütün Eğreli'nin listesini ilk defa bu kıymetsiz ben yazdım ve yevmiyelerini ve bölüklerini belirledim. Sonra onun gereğince hükümleri ve şerefli beratları divan-ı hümâyûndan verildi.)

[34] (= …merhûm efendimiz Mehmet Paşa ile karakolda ve Komran yolunu korumakta olduğumuz için tetikteydik. Takip edip kimini kılıç-azığı kimini de zincir-bağlı yaptık. Bir miktarı da kale yakınında, akıntısı Komran yönüne doğru ve fazlaca sazlık ve bataklık olan gölü yatak edindiler ve kurtuldular.)

İskender Paşa'nın kayınpederi olduğunu okuyucuya aktararak ailevî bir bilgi daha vermektedir:

"Göle Sahrası'na konduğumuz gün İskender Paşa merhûm evvel zamanda merhûm Tiryâki Hasan Paşa'nın kethüdâsı idi; yirmi kadar salt ve sebükbâr levend ile birer esb-i rahvâna süvâr olub feryâdçılığa geldiler. Küffar, Budun muhasarasına gelürken Pesprim ve Pulat'a ve Tata kal'elerine zafer buldukların feryâdlarına munzam idüb imdâda be-gâyet ikdâm itdüler ve irtesi mîr-i merhûmu hezâr-ı mevâ'îd-i 'arkube ile döndürdüler. Bu bu hakîr-i pîr-i taksîrin kâyın babası ve hemşehrîsi olmağla doğru çadırımıza gelmiş idi…"[35] (c. II, s. 220).

Budin yolunda, asker arasında açlık nedeniyle isyan baş gösterince Budin'e gitmekten vazgeçilip Segedin'e gitmeye karar verilmiştir. Segedin'de, daha önce çıkan bir isyanda yaralanan Serdar Satırcı Mehmet Paşa'yı ziyarete giden Lala Mehmet Paşa'nın yanında "hizmet görmek" üzere Peçevî de hazır bulunmaktadır. Bu esnada, Osmanlı askerinin bu topraklardaki seferlerinde yardımcı olan Tatar Hanı'nın geldiği haberi ulaşır. Serdar rahatsız olduğu için, Han'ın karşılanıp obaya getirilmesi görevi Mehmet Paşa'ya verilir. Han ile oldukça samimi olan Satırcı Paşa'nın serdar çadırındaki sohbetlerine İbrahim Peçevî Efendi kulak misafiri olmuştur. (c. II, s. 222).

Peçevî, 1600 yılında -yaklaşık yirmi altı yaşındayken- Satırcı Mehmet Paşa'nın idamı ardından sadrazamlığa getirilen İbrahim Paşa'nın gerçekleştirdiği Kanije Kalesi'nin fethinde görev almıştır. Tarihçi, burada yapılan savaşın geniş bir özeti yanında Sadrazam İbrahim Paşa'nın reayanın

[35] [= Göle Ovası'na konduğumuz gün, önceleri merhûm Tiryâki Hasan Paşa'nın kethüdası olan merhûm İskender Paşa, yirmi kadar özgür(?) ve yükü hafif levend ile birer (sarsmadan yürüyen) ata binerek feryatçılığa geldiler. Kâfirlerin, Budin kuşatmasına gelirken Pesprim ve Pulat ve Tata kalelerinde zafere eriştiklerini feryatlarına katıp son derece gayretli davrandılar. Ertesi gün, merhûm beyi pek çok yalan vaat ile geri döndürdüler. Bu kıymetsiz kusurlu ihtiyarın kayın babası ve hemşehrisi olması nedeniyle doğrudan çadırımıza gelmişti.]

malına karşı gösterdiği titizliği anlatmakta ve bu çerçevede sadrazamla yaşadığı küçük bir olayı da okuyucuya aktarmaktadır:

"…heldene didikleri mahsûl ki bazı diyâra mahsûsdur, vakt-ı hasâdı irmemiş idi. Tarlasına kimse tavârın salıvirmedi ve yolca giderken dahî içine girmedi. Bu hakîr acele ile alay yanında geçerdim. Öyle bir tarla kenarına uğradım. Çavuşlar tarlaya girme deyu âvazlar itdiler ve getürün, didiler. Gördüm, mataracasın karşuma gönderdi ve ben ânı ekin idügin bilmezdim, deyu ta'lîm iyledi. Meğer, bu bahâneyi idenleri 'afv itmiş imiş. Bize dahî sebeb-i 'afv ola deyu kendüsi murâd idinmiş çün yakîn geldim; Merhûm Paşa Efendimiz ile vardıkça görürdi ve bilürdi; â zavallı sen misin, didi. Kulunum sultanım, didim. Ya sen ânın ekin idügin bilmez misin, didi. Bendeniz bu yerlüyim ânın ekin idügin bilürüm, ammâ benim gitdügüm yerde esnâze var idi; ya esnâze nedür didi. Sultânım benden yek bilürsiz, yaya yoli didim. Gerçek dirsin, buyurdi ve hande ider gibi oldi. Hele ekine girmekden sakın didi." [36](c. II, s. 231).

Peçevî, bir sonraki sene (1601), İstoni Belgrat'ın düşmana karşı savunmasında hazır bulunmaktadır; ayrıntılı bir şekilde anlattığı büyük uğraşlara karşın kale, düşmanın eline geçmiştir. İbrahim Efendi, "efendisi" Mehmet Paşa'ya yöneltilen haksız suçlamalara da değindiği bu bahiste, -şahsî hikâyesine dâhil olmak üzere- Lala Mehmet Paşa'ya yakıştırılan suçlamaları reddetme bağlamında, paşa ile olan ilişkisinin sıkılığını, vurgulamaktadır: "…Allah-ü Teâlâ'ya ma'lûmdur böyle diyenler bühtân-ı

[36] [= ….bazı bölgelere özel olan heldene ismindeki ürünün hasat vakti gelmemişti. (Bu ürünün bulunduğu) tarlalara kimse davarını salmayıp, yol boyunca giderken dahi içine girmedi. Bu kıymetsiz, acele bir şekilde alay yanından geçiyordum; öylesine, bir tarla kenarına uğradım. Çavuşlar, "tarlaya girme!" diye bağıdılar ve "getirin!" dediler. Mataracısını yanıma gönderdiğini gördüm ve (gelen şahıs) "ben onun ekin olduğunu bilmiyordum" dememi öğretti. Meğer, bu bahaneyi öne sürenleri daha önce affetmiş. Bize de af sebebi olsun diye kendisi (böyle) istemiş. Merhûm Paşa Efendimizle (yanına) vardıkça görüp ve bildiği için tanıdık geldim. "A zavallı, sen misin?" dedi. "Kulunum, sultanım" dedim. "Peki sen onun ekin olduğunu bilmez misin?" dedi. "Bendeniz yerliyim, onun ekin olduğunu bilirim; ama, benim gittiğim yerde esnâze vardı" (dedim). "Esnâze de nedir?" dedi. "Sultanım, benden iyi bilirsiniz, 'yaya yolu' " dedim. "Doğru söylersin" buyurdu ve gülümser gibi oldu. " (sen yine de) ekine girmekten sakın!" dedi.]

‘azîm itmişlerdir. Merhûmun çâk-ı yanında hâzır idim ve ekser muhatâbı fakîr idim…”[37] (c. II, s. 238).

Bu seferin sonunda Budin’e dönen İbrahim Efendi, burada kendisine verilen bir takım görevlerle Budin’den ayrılıp son derece zor koşullarda nasıl Peçoy’a ulaştığından söz etmektedir:

“…ve yine efendimiz Mehmed Paşa merhûmun âyâletine Budun âyâleti zam olunub Budun muhâfazasına irsâl olundi. Ol kış bu ‘abd-i ‘âciz Pozega harâcın alub Budun’dan hidmet deyu çıkdım ve serdâra bağzı ahbâr ile mükâtîb götürdüm. Lâkin kar adamın göğsüne çıkardı. Min-ba‘de karadan gidilmek kâbiliyet olmadı. Sonra Tuna’nın buzi üzerinden gidilmek mümkin mülâhazasıyla gidüb ve lâkin her gün yirmişer otuzar kere bâr-gîrlerimiz altında buz kırılurdi ve atlarımız suya düşerlerdi ve birer mikdâr buzi kıra kıra yüzerler ve giderlerdi. Sonra başından kıçından çekub dışarı çıkarırdık. Bu felâket ve musîbet ile on beşinci günde Peçoy’a geldik. Felekden neler çekdik neler gördük.”[38] (c. II, s. 239)

Önceki yıl düşman eline geçen İstoni Belgrat’ın geri alınması amacıyla, Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa, 1602 yılında bir sefer düzenlemiştir. Bu sefere Rumeli Beylerbeyi Lala Mehmet Paşa’nın beraberinde olan İbrahim Efendi de katılmaktadır. Peçevî, İstoni Belgrat’ta bulunan kalenin günlerce dövülmesi ve kalenin ele geçirilmesinde “efendisinin” yanında hazır bulunmuştur (c. II, s. 243).

---

[37] (= Yüce Allah bilir ki böyle söyleyenler büyük iftira etmişlerdir. Merhûmun yanıbaşında bulunurdum ve çoğunlukla konuştuğu fakir bendim.)

[38] (= O kış bu âciz kul, Pozega haracını alıp, Budin’den hizmet amacıyla çıktım ve serdâra bazı haberler ile belgeler götürdüm. Ancak kar, adamın göğsüne çıkıyordu. Bunun üzerine karadan gidilmesi mümkün olmadı. Sonra, Tuna’nın buzu üzerinden gitmek mümkün olur düşüncesiyle gittim; ancak her gün yirmişer otuzar kere beygirlerimizin altındaki buz kırılırdı ve atlarımız suya düşerlerdi; birer miktar buzu kıra kıra yüzerler ve giderlerdi. Sonra başından kıçından çekip dışarı çıkarırdık. Bu felâket ve musîbet ile on beşinci günde Peçoy’a geldik. Felekten neler çektik, neler gördük!...)

Düşmanın Budin'i kuşatıp Peşte'yi ele geçirmesi üzerine bu yöne hareket eden orduda da hazır bulunan İbrahim Peçevî Efendi, burada yaşanan mücadeleyi ve iç karışıklıkları uzun uzun anlatmaktadır. Tarihçi, Budin'in savunulması görevinin ısrarla Lala Mehmet Paşa'ya verilmesinden sonra yaşadıklarını şöyle ifade eder:

"…ne itdilerse itdiler (Mehmet Paşa'yı) râzı itdiler. Bu abd-i fakîr bir mikdâr nâhoş ve kesemiz dahî boş bulunmağla me'zûn olub Peçoy'a gitdik. Kış içinde Yemişci kethüdasıyla ve merhûm Tiryâki Hasan Paşa ile üç yüz 'araba zahîre getürdük."[39] (c. II, s. 249)

İbrahim Peçevî Efendi'nin bir sonraki yıl (1603), Osmanlı'nın düzenlediği sefere yardım amacıyla Belgrat'a kadar gelen Tatar Hanı Gâzi Giray'ı askeriyle kışladığı Peçoy'da ağırladığını ve birlikte bolca vakit geçirdiklerini görüyoruz:

"… ve Peçoy'u kendüye meştâ ve asker-i Tatar'a Sigetvâr ve Koban ve Mohâc ve Şumunturna ve gayr-ı muhassıl Drâvâ Nehri'nin mâverâsı sekenâ ve meştâ olmak üzere evâmir-i şerîfe yazdırub geldiler. Kimi ba'zı karada kimi kasabâtda ve kal'ada yerleşdiler. Ve hân-ı 'âlîşân ol kış Peçoy'da 'ayş itdi. Ekser eyyâm da dâhil meclis-i şerîfleri olurduk ve ahyânesîr ve şîkâra ve teferrüc bağ-ı bahara bile giderdik ve kitâbet ile ve ba'zı hüsniyyât ile sarf-ı evkât iderdik. Bu hakîri ta'lîk hat meşkine sevk idüb kat'-ı kalem tarîkin ve kitâbetin ba'zı kavâ'idin ta'lîm itmiş idi. Ancak, tuhmı isti'dâdı kil-i şûreye ekmişdi…"[40] (c. II, s. 251)

---

[39] (= ….Bu fakir kul, bir miktar mutsuz ve kesemiz de boş olduğu için izinli bir şekilde Peçoy'a gittik. Kış içinde Yemişçi'nin kethüdası ve merhûm Tiryâki Hasan Paşa'yla üç yüz araba yiyecek getirdik.)

[40] [= …ve Peçoy'u kendisine kışlak ve Tatar askerine Sigetvar, Koban , Mohaç, Şumunturna ve "gayr-ı muhassıl (=sözü edilmeyen?) Drava Nehri'nin ötesi konak ve kışlak olmak üzere yüce buyruklar yazdırıp geldiler. Onlardan bazıları karada bazıları kasabalarda ve kalelerde yerleştiler. Yüce şanlı Han o kış Peçoy'da yaşadı. Çoğunlukla ben kıymetsiz de dahil olmak üzere meclislerinde bulunurduk; kimi zamanlar avlanmaya ve bağlarda gezintiye birlikte giderdik. Yazı yazma ve bir takım güzel konularla vakit geçirirdik. Bu kıymetsizi talik yazı

Tatar Hanı'nın Belgrat'a gelip Peçoy'da kışlaması üzerine kaleme aldığı bu bahsin sonunda Peçevî, efendisi Lala Mehmet Paşa'yı ve Gâzi Giray Han'ı o yıl Peçoy'daki evinde nasıl ağırladığını anlatmaktadır:

"Sonra ki merhûm efendimiz Mehmed Paşa Üngürüs'e müstakil serdâr nasb olundi; merhûm İskender Kethüdâ ve sipâh ü zü'emâ ile varub merhûma hem-tarîk olub Peçoy'a getürdük. Peşte ve Cânkurtaran kâfir zabtında idi ve Budun sahrâlarında ferdâ kuş uçmazdı ve bilcümle merhûm çün Peçoy'a geldi fakirhânemizde misâfir oldu. Hân hazretleri Hırvât memleketine akına gitmiş idi. Ve ol murâd üzere iş göremedi, ganîmet alamadı. Akından gelince merhûm on beş gün tevekkuf itdi. Ba'de hân gelicek, merhûmun sebebiyle fakîrhânemize birkaç def'a geldi gitdi. Alâ-kadri't-tâkat ziyâfetler itdik. Bu kadarca âşinâlık sebebiyle her-bâr eger cânib-i saltanatdan, eger kendü tarafından bir ihsân olunsa bu fakîr getürürdüm. Ve in'âm ve ihsâna mazhar olurdum. Hak Te'alâ Hazreti ikisin dahî garîk rahmet ide..."[41] (c. II, s. 252).

İbrahim Efendi'nin bu yakın ilişkiler sonrasında; daha önce Sadrazam yemişçi Hasan Paşa tarafından kendisinin yerine "İslâm askeri serdarlığına" getirilen Lala Mehmet Paşa ile Tatar Hanı arasındaki iletişimi sağlamaya devam etmiştir. Drava nehri ötesinde kendilerine tahsis edilen bölgede hana ulaşan Peçevî, ona Mehmet Paşa'nın mektuplarını vermiş; "nice lütfuna ve muhabbetine mazhar olmuştur." (c. II, s. 267)

---

yazmaya yöneltip kalem açma yöntemini ve bazı kuralları öğretmişti; ancak, kâbiliyet tohumunu çorak toprağa ekmişti.]

[41] [= Sonra, merhûm efendimiz Mehmet Paşa Üngürüs'e bağımsız serdâr tâyin edilince, merhûm İskender Kethüdâ ve sipahi ve zâimlerle varıp merhûma hem yol arkadaşı olup, (onu) Peçoy'a getirdik. Peşte ve Cankurtaran düşmanın elindeydi ve Budin Ovaları'nda tek kuş uçmazdı ve merhûm Peçoy'a tam olarak ulaştığında fakirhânemizde misâfir oldu. Han hazretleri Hırvat memleketine akına gitmişti; ve bu amaçla iş göremedi, ganîmet alamadı. Akından gelince(ye kadar) merhûm (Mehmet Paşa) on beş gün durdu. Sonra han gelince merhûm nedeniyle fakîrhânemize birkaç defa geldi gitti. Gücümüz yettiğince ziyafetler verdik. Bu ölçüde tanışıklık nedeniyle, her defasında gerek saltanat tarafından gerekse kendisi (Han) tarafından bir bağış olunursa ben fakîr getirirdim ve nîmet ve bağışa erişirdim. Hak Taalâ Hazretleri ikisine de çokça rahmet eylesin…]

1.1.5. Sultan I. Ahmet Devri

İbrahim Peçevî Efendi'nin Pâdişâh I. Ahmet döneminde "efendisi"nin isteği üzerine saraya, İstanbul'a gittiği tespit edilmektedir: Yeni sultânın yaptığı bürokratik düzenlemelerde, Lala Mehmet Paşa'nın sadrâzâmın yerine yürüttüğü serdarlık görevine "kemâ-yenbâgî"[42] devam etmesi istenmektedir. Buna karşın, "ol hînde"[43] paşa, bu durumun uygun düşmeyeceğini ifade ettiği bir telhis hazırlayıp yazdığı mektuplarla birlikte İbrâhim Efendi'ye verir ve İstanbul'a gönderir. Nihâyetinde, Peçevî İstanbul'a vardığında, önceden bu konunun sadrâzâmın seferlere bizzat iştirâk etmesi yönünde karara bağlanmış olduğunu öğrenir: "Geldüğümüzde serdârlık mühimmâtına ve sefer levâzımâtına sarf-ı makdûr itmek üzere idi." [44] (c. II, s. 292).

"Kâsım Paşa'nın Encâm-ı Kârı"[45] adını verdiği hemen sonraki başlık altında zikri geçen Sadrâzam Deviş Paşa'dan hareketle Peçevî, paşanın kardeşine verilen tahrîr işlerinin kendisi tarafından yapıldığını ifade etmektedir:

"Mezkûr Dervîş Paşa sene 1015 (1606) târihinde vezîr-i a'zam olmuş idi ve karındâşına Eğriboz sancâğın virüb ve livâ'-ı mezbûrenin ve İnebahtı ve Karlıili sancâklarının tahrîrin murâd idinüb karındâşın muharrir-i vilâyet ta'yîn itmiş idi. Lakin kendüsi kitâbetden bi-haber bir tâze civân olmağla hatta ümerâ içinde civânbeg nâmıyla mezkûr idi. Etmekcizâde Defterdâr Ahmed Paşa ilkâsıyla bu hakîri zikr olunan üç sancâğa kâtip ta'yîn itdiler. Mîrlivâ baştardasıyla, bu hakîr dahî karadan Eğriboz'a vardık."[46] (c. II, s. 294).

---

[42] (=Uygun olduğu üzere)
[43] (= O zamanda)
[44] [= Geldiğimizde (sadrâzam) serdârlık malzemesi ve sefer araç-gereçleri (sağlamakla) uğraşmakta idi.]
[45] (= Kâsım Paşa'nın Sonu)
[46] [= Sözü edilen Derviş Paşa 1606 tarihli senede vezîr-i a'zam olmuştu ve kardeşine Eğriboz Sancağı'nı verip; sözkonusu sancağın ve İnebahtı ile Kalıili sancaklarının tahrîrini talep edip kardeşini vilâyet yazıcısı (olarak) tâyin etmişti. Ancak kendisi yazım (işinden) habersiz olgunlaşmamış bir genç olduğu için -hatta beyler arasında "civanbey" adıyla sözü edilirdi- (Vezir) Ekmekçizâde Defterdâr Ahmet Paşa'nın öne sürmesiyle bu kıymetsizi bahsi

Peçevî, bir sonraki bahiste iki sene öncesinde (1604) gerçekleşen önemli bir görev değişikliğini ortaya koyar: Sadrâzam Ali Paşa'nın, serdârlık görevini yürüttüğü Belgrat'ta vefatı üzerine, "vezâret-i kebîr"[47]lik görevi Lala Mehmet Paşa'ya verilmiştir. Yeni serdâr-sadrâzam, ilk iş olarak düşmanın elindeki Estergon Kalesi'ni kuşatmak üzere yola çıkarken, kâtibi ve yardımcısı olan İbrahim Efendi de yanında bulunmaktadır. Bu mevzuya dâhil olmak üzere tarihçi, kuşatmanın yapıldığı sahada karşı tarafla yapılan görüşmeler ve değerlendirmeler sonucunda İbrahim Paşa'nın serdarlığı zamanında uygun bulunan Eğre Kalesi'ne karşı Estergon Kalesi'nin Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesi şeklindeki bir barıştan söz etmektedir. Bu çerçevede, "efendisi" Mehmet Paşa "taraf-ı hilâfa zâhib"[48] olsa da nihayetinde belgeler hazırlanır ve İbrahim Efendi'yle "âsitâne-i sa'âdete" gönderilir (c. II, s. 296-297).

Başkentte önce sadrazam kaymakamı ve ardından şeyhülislâm ile görüşen İbrahim Efendi, Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin plana büyük tepki gösterip reddetmesi üzerine, belgeleri pâdişâha sunmadan geri dönerek Sirem Ovası'nda yetiştiği sadrâzama olanları aktarmıştır (c. II, s. 297-298).

1605 yılında Estergon Kalesi'ni fethetmek üzere yola çıkılmıştır. Sefer yolunda menzilden menzile ilerleyenler arasında Peçevî de yer almaktadır: "İrtesi ol menzilden kalkub Canbeg'e dogru 'azîmet olundi. Bu abd-i fakîr vezir-i a'zam kethüdâsı 'Abdi Kethüdâ ile bir mesafe-i kalîle âlây-ı zafer peymândan ilerüce giderdik."[49] (c. II, s. 302).

Estergon'a gelinip kalenin kuşatılmasıyla gelişen olayları Peçevî, oldukça ayrıntılı bir şekilde okura aktarmaktadır. Kendisinin bizzat kuşatmada hazır bulunması yanında, kalenin fethinin gerçekleşmesi üzerine "vire"nin

---

geçen üç sancağa yazıcı tâyin ettiler. Sancakbeyi, savaş gemisiyle; bu kıymetsiz de karadan (?) Eğriboz'a vardık.]

[47] (= Sadrâzamlık)

[48] (= Aksi yönde fikre sahip)

[49] [= Ertesi (gün) o konaktan kalkıp Canbey'e yola çıkıldı. Bu fakir kul, vezir-i a'zam kethüdâsı Abdi Kethüdâ ile zafer yeminli alayın küçük bir mesafe önünden giderdik.]

görüşülmesi vazifesini üstlenmesi, yaşam öyküsü açısından son derece önemli gözükmektedir. Bu aşamada tarihçinin yaşadıkları şunlardır:

"Nısfü'l-leylden mukaddemce idi. Budun'un yeniçeriağası Osmân Ağa kolundan el amân deyu feryâd ve figân iylemişler ve vîre ahvâlin söyleşmeğe âdem istemişler. Çün bu haber-i meserret-i eser, vezir-i a'zam semi'ne değer, hamd-i hâlık (پیچون) celle şânuh idüb âdem gönderürüz dir. Bu 'abd-i fakîr Abdi Kethüdâ ile ol gîce orduda bulundum. Abdi Kethüdâya dahî gelüb tebşîr itdiler. Ma'iyyet ile huzûrlarına vardık. Mübârek başların kaldurub bu fakîre hitâb eylediler: Hic 'uhdene lâzım değil iken kal'e vîrilmekde ve küffâr ile vîreyi söyleşmekde gâyet tehâlükvâr idi. Bu kere dahî var vîreyi söyleşen fakîr dahî. Allahü Te'âlâ vîre ki ol zamân gele. Sultânımın ma'lûmudur, ol zamândan berü Hazret-i Hak'dan ricâ ve iltimâsım odur ki vîrilmekde söyleşdügüm üzere alınmakda dahî söyleşen bendeniz olâm, didim. İşte imdî ol zamandır buyurdular. Gâhî fakîre bunun latîfe gûne iltifât buyururlar idi. Yine ana hamle itdim. Meger bu hakîrin gelmesine tevakkuf buyururmuşlar ve gayrı adam göndermemişler."[50](c. II, s. 305-306).

Görevi başarıyla gerçekleştiren İbrahim Efendi'nin dileği kabul olmuştur: On yıl önce îfâ ettiği Estergon Kalesi'nin vireyle düşmana teslim edilmesinin rövanşı, tarafından alınmıştır: "…ve anlar kal'eyi aldıkda bize söyledikleri bir kac mertebe ziyâde söyledim ve nîce cefâlar eyledim. Cenâb-ı Rabbü'l-'âlemîn, ol mahalde du'âmız kabûl itmiş imiş"[51] (c. II, s. 306).

---

[50] [= Gece yarısından önce idi. Budun'un Yeniçeriağası Osmân Ağa kolundan "el aman!" diye feryâd ve figân eylemişler ve vîre durumunu söyleşmeye adam istemişler. Bu haber sevinç yaratınca, kıymet değer vezir-i a'zam, Yaradan'a hamd (پیچون) celle şânuh edip, "adam göndeririz" der. Bu fakir kul, Abdi Kethüdâ ile o gece orduda bulundum. Abdi Kethüdâ'ya da gelip müjdelediler. Görevlileri ile huzurlarına vardık. Mübarek başlarını kaldırıp bu fakirle konuştular: "Sorumluluğun hiç gerektirmez iken, kalenin teslim edilmesinde ve düşmanlar ile teslim şartlarını görüşmede gâyet cesaretli (davrandın). Bu kez var teslim şartlarını görüşen fakîr de (sen ol)" (dedi). "Allahü Te'âlâ vere ki o zaman gele. Sultânım bilir, o zamandan beri Hazret-i Hak'tan ricâ ve isteğim odur ki verilmekte söyleştiğim üzere, alınmakta da söyleşen bendeniz olayım" dedim. Zaman zaman bu fakîre bunun (gibi) şaka tarzında iltifât buyururlardı. Yine öyledir sandım. Meğer, (görevi) bu kıymetsizin gelmesine bağlamışlar ve başka adam göndermemişler.]

[51] (= … ve onlar kaleyi aldıklarında bize söylediklerinin birkaç kat fazlasını söyledim ve nice cefâlar ettim. Cenab-ı Rabbü'l- âlemin, o yerde duamızı kabul etmiş imiş.)

Peçevî, kalenin fethinin ardından aynı yıl (1605) bu önemli olayı müjdelemek için beraberindeki heyetle İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Saraya ulaştığında yaşadıklarını şöyle ifade etmektedir:

"Âsitâne-i sa'âdete vardık, sa'âdetlü pâdişâh şehzâdeler odasın teşrîf buyurdular. Dârü'l- sa'âdete kapusundan girüb ol mahalde mülâkî olduk ve telhîsimiz virüb lisâna lâzım gelen ahvâli 'arz eyledük. Anda bulunan hidmetkârlarımız ile ma'â on yedi âdem idük. Birer hil'ât-ı fâhire i'tâ buyurdular ve bu hakîr piyâde mukâbelecisi idim, süvâri mukâbelecisi oldum. Hızır Ağa Pojega sancâğın ricâ itdi; ihsân buyurdular ve merhûm efendimiz bu fakîre dimiş ve sipâriş itmiş idi (بولیکم = belkîm?) bir mahalin düşüre, bizzât sa'âdetlü pâdişâha diyesin, murâdât-ı dünyeviyyeden bundan gayrı Cenâb-ı Bârî'den bir hâcetim yoğ idi. On yıl bu serhâdları bunun içün bekledim. Bundan sonra ya sağ kaldım ya öldüm ya mansıb aldım ya ma'zûl oldum cümlesi katımda birebirdir. 'Aynıyla sa'âdetlü pâdişâha böyle didim. Yok öyle dimesün, biz andan dahî çok hidmet umârız buyurdular."[52] (c. II, s. 307).

Estergon Kalesi'nin fethinde gösterdiği yararlılıklar nedeniyle pâdişâh tarafından terfi ile ödüllendirildiğini belirten İbrahim Peçevî Efendi, kalenin fethini özetlediği bölümün sonunda, bu kadar uzun yazmasının nedenini, olaylara bizzat şahit olmasıyla açıklamaktadır: "İşte Estergon'un icmâl-i fethi böyle vâki' olmuşdur. Kendü sergüzeştimiz olmağla bir mikdâr iksâr olundi."[53] (c. II, s. 307).

---

[52] [= Âsitâne-i sa'âdete vardık. Saadetli pâdişâh şehzâdeler odasına teşrîf buyurdular. Dârü'l-sa'âdete kapısından girip o mekanda buluştuk ve telhîsimizi verip aktarmamız gereken durumu arz eyledik. Orada bulunan hizmetkârlarımız ile birlikte on yedi kişi idik. Birer şerefli hilât lütfettiler ve bu kıymetsiz, piyâde mukâbelecisi idim, süvâri mukâbelecisi oldum. Hızır Ağa, Pojega sancağını ricâ etti; ihsân buyurdular ve merhûm efendimiz bu fakîre demiş ve sipâriş etmiş idi ki; (بولیکم = belkîm?) uygun bir ortam olursa, bizzât saâdetli pâdişâha (şöyle) söyleyesin: "dünyevî isteklerden, bundan başka Cenâb-ı Bârî'den bir dileğim yoktu. On yıl bu serhâtları bunun için bekledim. Bundan sonra ya sağ kaldım ya öldüm ya devlet hizmeti aldım ya görevden alındım tümü benim için birdir". Olduğu gibi saadetli pâdişâha böyle dedim. "Yok öyle demesin, biz ondan daha çok hizmet umarız" buyurdular.]

[53] (= İşte Estergon'un fethi, özetle böyle gelişmiştir. Kendi başımızdan geçtiği için bir miktar uzatıldı.)

Fetihten sonra o dönemlerde önemli bir merkez durumunda olan Belgrat'a giden Peçevî'nin, askere aylıklarını dağıtma görevini üstlendiğini görüyoruz. Tarihçi, "Bu Fakîrin Belgrad'da Mevâcib-i Tevzî'[54] İttiğimiz Zikrindedir" başlığını verdiği bu bölümde, olayın başarıyla ifâ edilme hikâyesinden önce -bağlam çerçevesinde- şahsî vazifelerinin bir listesi mâhiyetindeki bilgileri de okuyucuya aktarmaktadır: "Bu 'abd-i fakîr, süvâri ve piyâde mukâbelesine biryerden mutasarrıf idim ve dîvânda musâlah-ı mukayyid[55] idim."[56](c. II, s. 314).

İbrahim Efendi -taşımış olduğu bütün kaygılara rağmen- aylık dağıtma görevini, o güne kadar bu işi yapanlara göre öylesine az bir mâlî açık oluşturacak şekilde sonlandırmıştır ki sadrâzam onu yedi adet hilât giydirmekle onurlandırılmak istemiştir:

"…ve bi-hamdullah şöyle tevzî' itdim ki evvel ve âhir dâmeneme bir âdem yapışmadı ve sende hakkım kaldı dimedi ve mansıbın aldığım cevş-i merhûm yine mukâbeleye ibkâ ve mukarrer itmeğe çok ihtimâm itdi[57]. Zimmetimde bir akçe çıkarmadı. Belki devlet-i 'aliyyede şimdiye değin altı bölüğe bir yerden mevâcib virilmek vaki' olmamış idi. Nevâdirden olmağla bu yâve bu mahalde ketb ü tahrîr olundi. Tevzî' itdiğimiz yüzelli yük akçeden ziyâde mevâcib alan sipâh üçbinden artık idi. Garâib bundadır ki Nakkâş Pâşâ Bursa'da yirmidört yük akçeden tevzî' itdirmiş oniki yük akçesi mükerrer çıkdı. Dâvud Paşa Kütahya'da kırksekiz yük akçe tevzî' etmiş; onbeş yük akçe mükerrer çıkdı. Bu hakîrin ancak mükerreri yedibin akçe idi. Bu ahvâli

[54] (= Aylık dağıtma)
[55] Bu kelime sözlüklerde tam olarak "barış kaleme alan" anlamına gelmesine rağmen; eserin Baykal sadeleştirmesinde "…divanda devlet işlerine bakıyordum." biçiminde yer almaktadır. A.g.e. c.II, s. 295.
[56] [= Bu fakir kul, hem piyâde hem de süvâri mukâbeleciliğini yürütüyordum ve dîvândan barış (antlaşmalarını) kaleme alan kişi idim.]
[57] Cümlenin bu kısmı B. S. Baykal sadeleştirilmesinde şöyle yer almaktadır: "… ve Allah'a hamd ile öyle dağıttım ki evvel ve ahir yakama tek bir adam yapışmadı ve sende hakkım kaldı demedi. Yine eski görevlerimde kaldım, zimmetimde bir akçe çıkmadı." C. II, s. 296. "dâmene" kelimesi, "yaka" değil; "dağ eteği" "etek" anlamlarına gelmektedir. Ayrıca, bir sonraki dipnotta görüleceği üzere cümlenin önemli bir bölümü eksiktir.

merhûm vezir-i a'zama Etmekcizâde 'arz itdikde, İbrahîm Efendi'ye yedi hil'at giydirin didi. Ancak, biri ile iktifâ itdiler."[58] (c. II, s. 315).

Üngürüs Serdarlığı görevini yürütmekte olan Lala Mehmet Paşa, 1605 yılında pâdişâh I. Ahmet tarafından mevcut serdarlığı bıraktırılıp Acem illerine serdar tâyin edilmiştir. Üzüntü içinde görevi kabul etmek zorunda kalmış olan Paşa, kendisiyle birlikte sefere gidecekler seçilirken İbrahim Efendi'ye de fikrini soracaktır: "Ol gün bu fakîre teveccüh idüb, sen de bizimle 'Acem'e gider misin buyurdular. Yâ sultânım, çâpa kürek irmeyince[59] ayrılır mıyım, didim."[60] (c. II, s. 317).

Peçevî'ye göre, serdar tâyin edilen Mehmet Paşa, yola çıkmadan önce gönül kırgınlığı ve üzüntüden hastalanıp yatağa düşmüş ve tedavisini yürüten Portekizli doktorun yanlış uygulamaları sonucunda 1606 yılında vefat etmiştir (c. II, s. 321).

Mehmet Paşa'nın ölümünün ardından eşyalarının müsâdere edilmesini anlattığı bahiste Peçevî, "efendisinin" arkasından duyduğu acıyı ifade ettikten sonra, onunla geçirdiği yılları ve ilişkilerinin güzelliğini okuyucuya şöyle aktarmaktadır:

"Merhûma karâbetimizden kat'ı-nazar, onbeş sene mikdârı bir gün hidmetinden dûr olmadım. Tenhâda râzdâşı musâhibi idim. Halk içinde ekser

[58] [= … ve Allah'a hamdolsun, şöyle dağıttım ki öncesinde ve sonrasında eteğime bir adam yapışmadı ve "sende hakkım kaldı" demedi ve görev(lerini yürüttüğüm) "cevş-i merhûm = rahmetli koruyucu?" (bana) yine danışmaya devam (etti) ve kararlı davranmaya çok özen gösterdi. Zimmetimde bir akçe çıkarmadı. Belki devlet-i aliyyede şimdiye değin altı bölüğe bir yerden aylık verilmesi gerçekleşmemişti. Nâdiren olduğu (görüldüğü) için bu anlamsız sözler bu bölümde yazıldı. Dağıttığımız yüzelli yük akçeden fazla aylık alan sipâhi üçbinden fazlaydı. İşin garibi şudur ki Nakkâş Pâşâ, Bursa'da yirmidört yük akçeden dağıttırmış oniki yük akçesi fazladan verilmiş çık(mış)tı. Dâvud Paşa Kütahya'da kırksekiz yük akçe dağıtmış; onbeş yük akçe fazladan verilmiş çık(mış)tı. Bu kıymetsizin fazladan verilmiş çıkanı (ise) ancak yedibin akçe idi. Bu durumu merhûm vezir-i a'zama Ekmekçizâde arz edince, "İbrahîm Efendi'ye yedi hil'at giydirin" dedi. Ancak, biri ile yetindiler.]

[59] Sözlüklerde ve TDK Deyimler Sözlüğü'nde karşılığı bulunamadı; ancak B. S. Baykal'a göre -ki metnin içine doğrudan dâhil etmiştir- "mezara girmeyince" anlamına gelmektedir.

[60] (= O gün bu fakire yönelip "sen de bizimle Acem'e gider misin?" buyurdular. "Ya sultânım, çapa kürek ermeyince ayrılır mıyım" dedim.

muhâtabı idim. Müddet-i ‘ömrümde bir âci kelâmın işitmedim. Belki her zamân lütf-i şermendesi idim. Hemân Cenâb-ı Rabbi’l-‘alemîn rahmetin ziyâde idüb dâhil-i huld-berin iyleye. Şimden sonra hidmetimiz du‘adan gayrı değildir.”[61] (c. II, s. 323).

Yukarıdaki satırlarda Peçevî’nin verdiği onbeş yıllık hizmet süresi ile muhtemel doğum tarihi olan 1574 ve Mehmet Paşa’nın vefat tarihi aralarındaki matematik işlemler sonucunda onun onyedi yaşından otuziki yaşına kadar, kesintisiz bir şekilde Lala Mehmet Paşa’nın yanında çalıştığı ortaya çıkmaktadır. Peçevî, “efendisi” rahmetli olduğunda otuziki yaşında genç bir devlet görevlisidir.

Lala Mehmet Paşa’nın, vefatından önce kendi yerine (Üngürüs serdarlığı) atadığı Murat Paşa (Kuyucu), bir süre sonra sadrâzam tâyin edilmiştir. Bu konuyla ilgili olan başlık altında, Peçevî’nin “efendisinden” sonraki durumunu öğrenebilmekteyiz: İbrahim Efendi, Murat Paşa’ya bu görev verildiğinde, daha önce tahrir için gitmiş olduğu Eğriboz Sancağı’ndan Belgrat’a henüz dönmüştür. Murat Paşa’yı “seferlerde henüz vezâret ile mîrimîrân iken”[62] sık sık “menzîl-i şeriflerine”[63] gidip geldiği için sadrâzamlık öncesinden de tanımaktadır. Sadrâzam, Peçevî’nin bu gelişinde, fazlaca iltifat edip, mukabelecilik görevine devam etmesini ve tezkireciliklerini de yapmasını ister; hatta defterdar köşkünü de kullanımına sunar; ancak Peçevî’nin memleketteki evi yandığı için oraya gitmesi gerekmektedir; müsaade isteyerek Peçoy’a gider (c. II, s. 330).

[61] (= Merhûmla akrabalığımız bir yana, on beş sene süresincebir gün hizmetinden uzak olmadım. Tenhada sırdaşı ve sohbet ettiği idim. Halk içinde çoğunlukla benimle muhatap olurdu. Ömrüm boyunca bir kötü sözünü duymadım; belki her zaman lütuflarıyla beni utandırırdı. Tez zamanda âlemlerin yaratıcısı Allah, rahmetini çoğaltıp cennete soksun. Şimdiden sonraki hizmetimiz duadan başka bir şey değildir.)
[62] (= seferlerde, henüz vezirlik yapan bir beylerbeyi iken)
[63] (= yüce konaklarına)

1.1.6. Sultan I. Mustafa ve Sultan II. Osman Devirleri

Peçevî'nin yukarıdaki olaydan itibaren, Sultan Osman'ın "şehâdetine" kadar geçen onaltı yıl içinde gelişen olayları kaleme aldığı satırlar arasında, şahsının dâhil olduğu herhangi bir olaya ya da âilevi bir bilgiye rastlanmamıştır.

1622 yılında bizzat tanık olduğu olayı aktardığı bahiste Peçevî'nin damadından söz ettiğini görüyoruz; dolayısıyla onun -en az- bir kızı olduğu ortaya çıkmaktadır: Sultan Osman'ın Lehistan Seferi dönüşü hac yolculuğu için otağları kadırgaya yüklenirken Peçevî, dâmâdı Ramazan Çavuş ile saray görevlilerinin yanında bulunuyordu (c. II, s. 381). Ayrıca anlattıklarından, sokaktaki kargaşayı yakınları ve damadıyla birlikte Şehzade Câmii yakınlarında bulunan konağından izlediği kanısı oluşmaktadır:

"…ve Sultan Mustafa'ı vâlidesiyle ve dâyesiyle[64] saray-ı 'âmirede isti'mâl hastalar arabasına bindürüb yeniçeri odalarına getürdiler ve Orta Câmi'e koydılar. Bu vazı'-ı garîb ile Sultân Mustafâ'yı getürürken Şehzâde Câmi' kurbunda olan vâsi' dervâzeye ya'ni sokağa pencerelerimiz nâzır idi."[65] (c. II, s. 383).

Nitekim bu kanı, sonraki satırlarda geçen şu cümlelerle doğrulanmaktadır: "… ve Kara 'Ali Ağa konağımız önünden geçüb, hânesine

[64] Bu kelimenin (dâyesiyle) ve diğer birkaç kelimenin Yeni Türkçe karşılığı B.S. Baykal sadeleştirmesinde yer almamaktadır. Ayrıca cümlelerde anlam bozukluğu sözkonusudur. Eserde iki cümlenin tamamı şu şekilde "sadeleştirilmiştir": "Sonra Sultan Mustafa'yı annesiyle beraber alıp sarayda kullanılan hasta arabasına bindirilerek yeniçeri odalarına götürdüler ve Orta Câmi'ye koydular. Böyle garip bir biçimde Sultan Mustafa'yı götürürlerken biz de Şehzâde Câmii yakınındaki sokağa bakan pencereden görüntüyü seyrettik." (c. II, s. 358).

[65] (= …ve Sultan Mustafa'yı annesi ve dadısıyla devletin sarayında kullanılan hasta arabasına bindirip, yeniçeri odalarına getirdiler ve Orta Cami'ye koydular; bu garip durumda Sultan Mustafa'yı getiriyorlardı ve pencerelerimiz, Şehzâde Câmi yakınında olan geniş kale kapısına yani sokağa bakıyordu.)

gitdi" (c. II, s. 384). "…yine ma'hûd[66] konağımız penceresinden nâzır idik…"(c. II, s. 385).

Peçevî, Sultan Osman'dan sonra Sultan Mustafa'nın tekrar tahta çıkarıldığı dönemde memlekette meydana gelen karışıklıkları anlattığı bölümün sonlarına doğru, sayfalardır vermediği otobiyografik bilgilerden birini daha verir ve başkentte sözünü etmiş olduğu karmaşaların yaşandığı dönemde, kendisinin Diyarbakır'da defterdâr olduğunu beyân eder (c. II, s. 390).

Tarihçi, bu şahsî bilgiyi, iki başlık sonra "behişt-âbâd"[67] olarak betimlediği Bağdat'ın, İranlılar eline geçmesi bahsinde de tekrarlamaktadır: "Bu 'abd-i bi-mikdâr, ol hînde Diyâr-ı Bekir hazînesinde defterdâr idim"[68](c. II, s. 392). Demek oluyor ki İbrahim Efendi, 1622 ve 1624 senelerine tekâbül eden bu olaylar esnasında yaklaşık elli yaşlarında bir defterdârdır.

Peçevî'nin, İranlılar'ın saldırılarını anlatmaya Musul'un alınmasıyla devam ettiği bir sonraki başlıkta, kendisinin meslekî kariyerine dâir bir bilgi daha bulmaktayız: Diyarbakır Beylerbeyi Hâfız Paşa, Defterdâr İbrahim Peçevî Efendi'yi -muhtemelen aynı senelerde- "Karaman pâyesiyle Rakka Beylerbeyiliği" verip, "ikiyüz sekbân ile Mârdîn muhâfazasına" göndermiştir (c. II, s. 394).

1.1.7. Sultan IV. Murat Devri

Peçevî, Padişâh IV. Murat'ın tahta çıktığı 1623 senesinden sonra gelişen olayları anlatırken, hayranlıkla bahsettiği Sadrâzam Çerkez Mehmet Paşa'nın, Defterdâr Bâki Paşa ve diğerleriyle birlikte kışlamak amacıyla

[66] (= Sözü edilen)
[67] (= Cennet imârlı)
[68] (= Bu kıymetsiz kul, o zamanda Diyarbakır Hazinesi'nde defterdar idim.)

Tokat'a gelmesinin ardından, kendisinin de "Mardin muhafazasından" gelerek; "darphâne hidmetine me'mur olub" buraya yerleştiğini belirtmektedir. İbrahim Efendi, 1625 yılında buradaki "Hazîne-i 'Âmire'de, züyûf-ı akçe-i Osmaniyye'den zamân-ı kalîlede üçyüz yük akçe mikdârı sahîhü'l-'ayâr akçe kat' itdirüb"[69] paraları hazır hale getirir; ancak bu aşamada Mehmet Paşa vefat eder. Yerine Diyarbakır Beylerbeyi Hâfız Paşa sadrazamlığa getirilir (c. II, s. 402-403).

Mehmet Paşa'nın ölümünden birkaç ay sonra Defterdâr Bâki Paşa da vefat etmiştir. Ölmeden birkaç gün evvel devretmek istediği defterdârlık görevi, İbrahim Peçevî Efendi tarafından kabul görmeyecektir:

"Yeniçeri Ağası dahî kâ'im-makâmlık tarîkiyle ol mansıb-ı celîlede istihdâm itmek istedi. Sonra Diyar-ı Bekr'e vardığımızda sadrâzam Hâfız Paşâ dahî teklîf u ibrâm eyledi; velâkin pîrlik za'fıyla eşgaline iştigâlde kusûrımız mülâhazasıyla imtina' itdim ve yalnız Tokat defterdârlığına kanaat itdim"[70] (c. II, s. 403). Bu dönemde Peçevî ellili yaşlarının başında olduğu halde kendisini ihtiyarlık kategorisine sokup görevi üzerine almaktan uzak durmaktadır.

Peçevî'nin Pâdişâh IV. Murat devrinde tanık olduğu olaylar arasında -yukarıda sözü edilenlerden başka- İranlılar'ı bozguna uğratan Gürcüler'in gönderdiği heyetle Sadrâzam Hâfız Paşa'nın yaptığı önemli bir görüşme de bulunmaktadır. Bu görüşmede Gürcüler'in Paşa'yı İran topraklarını fethe davet etmelerinde Peçevî, olumlu yönde müdâhil olup, ısrar sergilemiş ancak Bağdat'ın fethine kilitlenen sadrâzamı bu yönde harekete iknada başarılı olamamıştır (c. II, s. 404-405).

---

[69] (= Hazine-i Âmire'de Osmanlı kalp akçesinden kısa zamanda üçyüz yük akçe miktarında tam ayarda akçe kestirip…)

[70] [= Yeniçeriağası da kaymakamlık yoluyla o yüksek devlet görevinde hizmet ettirmek istedi. Sonra Diyarbakır'a vardığımızda Sadrâzam Hâfız Paşa da teklif ve ısrar etti; ancak, ihtiyarlıktan (kaynaklanan) zayıflıkla işleri yapmada kusurumuz (olur) düşüncesiyle istemedim ve yalnız Tokat Defterdârlığıyla yetindim.]

"Bu hakîr Tokât'dan irsâliyye göndermiş idim vârân adamımız nakl ider ki…" (c. II, s. 407): Bu ifadeyi hemen sonraki başlık altında tespit ediyoruz. Sözkonusu cümle ve devamından, Bağdat'ın Hâfız Paşa tarafından dokuz ay boyunca kuşatılması ve başarısızlıkla sonuçlanması sırasında (1625-1626) İbrahim Efendi'nin Tokat'ta bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, İbrahim Efendi Diyarbakır'da başladığı defterdârlık görevini -önceden karar verdiği üzere- Tokat'ta sürdürmektedir (c. II, s. 407).

Peçevî, ilerleyen sayfalarda IV. Murat döneminde gerçekleşen seferleri ve önemli olayları nakletmeye devam etmektedir. "Hâfız Paşa'nın Katli ve Recep Paşa'nın Vezîr-i A'zam Olduğu" adını verdiği bahsin sonlarına doğru, sadrâzamlığın Recep Paşa'ya verildiğini belirtmesinin ardından kendisine "sadaka buyrulan" yeni ve çok önemli görevi ifade edecektir: "…üç günden sonra bu 'abd-i fakîre Tuna Defterdârlığı'ndan ma'zûl[71] idim, Anatolî Defterdârlığı ya'ni Dîvân-ı Hümâyûn'dan Orta Defterdârlığı sadaka buyuruldı." (c. II, s. 421).

Dîvân-ı Hümâyun Defterdârlığı görevine getirilen Peçevî'yi tatsız olaylar da beklemektedir: Ortalık karışıktır; devlet görevlileri arasında ardı ardına idamlar gerçekleşmekte ve müsâdere işlemlerini -sadrâzamın isteğiyle- Peçevî'nin yürütmesi istenmektedir. Bu bağlamda o, bir gün sonra siyâseten katl edilecek olan Hasan Halife'nin evine gidip eşyasına el koyacaktır:

"… ve bu 'abd-i fakîri ol mahalde Hasan Halife'nin evinde ve bağçesinde olan metrûkâtı zabt îçûn gönderdiler ve her bucâğın ocâğın tecessüs itdiriverdiler. Çûn me'mûr olduğumuz hidmetini edâ idüb vezîr-i a'zama i'lâm itmeğe geldim; derdmend Mûsâ Çelebi'nin meyti sarây

[71] (= Görevden alınmış)

kurbunda ât meydânında yâtûrdi. Meğer hemân fî'l-i hâl gelmişler ve derdmende hancer üşürüb şehîd itmişler."[72] (c. II, s. 423).

"Yazılmakdan yazılmamasın lütfi çokdur ve ol her ne kadar mübâlağa olsa dahî andan artıkdır."[73] (c. II, s. 423) diyerek tanık olduklarına karşı duyduğu hoşnutsuzluğu belirten tarihçi, bahsin devamında, idam edilen devlet görevlilerinden birisiyle yaşadığı ve "min âsâr-ı inkisâr el-kalb"[74] olarak betimlediği bir olayı aktarmadan geçemez: İbrahim Efendi henüz defterdâr tâyin edilmeden önce bir gün, merhum Defterdâr Mustafa Paşa'nın makâmına girer. Paşa, elini öpmek isteyen Peçevî'ye -istemeyerek yapmış süsü vererek- el uzatmamış; ardından dağıtılan "gülbeşeker"[75] den de Peçevî'nin yanındaki beye sunduğu halde kendisini atlayıvermiştir. Bu olay tarihçiyi, özel bir başlık altında ele alacak ölçüde etkilemiştir. Saray helvahânesinde pişen gülbeşeker, kabullerde sunulan şerbet gibi doğrudan statüye işaret ediyor olmalıdır[76] (c. II, s. 424).

Ancak, akabindeki birkaç gün içinde Mustafa Paşa'nın durumu altüst olacak ve azledilen defterdarın eşyalarını müsâdere işini Peçevî gerçekleştirecektir. Müsâdere ettiği malzemeler arasında gülbeşeker kavanozları da vardır:

---

[72] [= …ve bu fakir kulu o yerde Hasan Halife'nin evinde ve bahçesinde bıraktığı şeyleri kayda almam (için) gönderdiler ve evinin her köşesini araştırttılar. Görevli olduğumuz hizmeti yerine getirip sadrâzama bildirmeye geldiğimde, zavallı Musa Çelebi'nin cesedi saray yakınındaki At Meydanı'nda yatıyordu. Meğer, ânında gelmişler ve zavallıyı hançerle vurup şehit etmişler.]

[73] [= Yazılmasından ise yazılmamasının iyiliği çoktur ve o (olaylar) her ne kadar abartılsa da ondan (daha) fazladır.]

[74] (= Kalp kırmanın izlerinden)

[75] (= Bir tür gül reçeli)

[76] Suraiya Faroqhi, "Soframız Nur Hanemiz Mamur", Soframız Nur Hanemiz Mamur (içinde), Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann (Editörler), Kitap Yayınları, İstanbul 2006, s. 21.; Ayten Altıntaş, "Osmanlı Geleneğinde Gülhâne ve Gülhâne Günü", Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (içinde), AKM Yayınları, Ankara 1997.

"...ve iki kâvonos gülbeşekeri bu bize min 'indi'llah inkisârımıza mükâfatdır deyu alıkodum. Hâliya on seneden mütecâvizdir ki bu vakı'a vâki' olmuşdur; henüz bakiyesin teberrük içün hıfz itmişim…"[77](c. II, s. 425).

Yukarıdaki satırlardan, yapılan müsâderelerde görevlinin bir kısım malzemeye kendisi adına el koyabildiğini anlamanın ötesinde; bu olayların Defterdâr Mustafa Paşa'nın idam edildiği 1631 senesinde yaşandığından yola çıkılarak, Peçevî'nin bu satırları, yetmiş yaşına doğru kaleme aldığı düşünülebilir.

İbrahîm Peçevî Efendi'nin yaşam öyküsüne dâhil olan olaylardan bir başkası hemen iki başlık sonra gelmektedir. Bu bahiste Peçevî, pâdişâhın "zorbaların" hakkından nasıl geldiğini anlatmaktadır. Ortalığın son derece elektrikli olduğu; ard arda idamların yapıldığı günlerde, başdefterdâr ile birlikte yürürlerken, yolda gruplar hâlinde duran görevlilerin kendilerinden "şimdiden sonra hidmetlerimizi virin", şeklinde dile getirdikleri bir "ricâları" olur. Olumlu karşılanan bu istekle ilgili görüşülürken, oradan geçen -sipâhi olduğu belirtilen- şık bir genç, grubun dikkatini çeker ve gencin kaygısız hali oradakilerin sinirlerini bozar. "Nîçûn bizim ile bile değilsin?" diyerek üzerine saldırıp taşlamaya başlarlar. Bu arada Peçevî ile başdefterdâr da -gelen diğer grupların yanlış anlamaları sonucu- birkaç taşa maruz kalırlar. Tarihçi olayın devamını şöyle anlatmaktadır:

"…Ammâ hakîkat budur ki ûrmak kasd itmediler. Biz dahî bir mikdâr sür'atcik itdik; Bâş Defterdâr havfa düşüb İbrâhîm Paşa Sarâyı ardından Ât Meydânı'na giden yoldan gidüb Tophâne'de muhtefî olur. Bu fakîr, mezâristân önünden geçüb, merhûm rûznâmeci İbrâhîm Efendi'ye vardım. Vâki' hâli didüğümde gâyet ızdırâba düşdi."[78] (c. II, s. 428-429).

---

[77] (= …ve iki kavanoz gülbeşekeri, bu bize Allah tarafından kırgınlığımıza mükâfattır, diye alıkoydum. Halen on seneyi aşkındır ki bu olay gerçekleşmiştir; henüz kalanını uğur için saklıyorum.)

[78] (= …ama gerçek şudur ki vurmak istemediler. Biz de bir miktar hızımızı artırdık; Baş Defterdâr korkuya düşüp İbrahim Paşa Sarayı ardından At meydanı'na giden yoldan gidip

Peçevî, Pâdişâh IV. Murat'ın Revan Seferi'ni (1635) anlattığı bölümün ilerleyen sayfalarında, sefere eşlik etmiş olan Budin Beylerbeyi Vezir Musa Paşa ve saray kapıcıbaşısı Osman Ağa'dan nakille pâdişâha dâir bazı bilgiler verir. Bu Musa Paşa, eserin I. cildinde (s. 428) sözünü ettiği IV. Murat döneminde Budin valisi olarak atanan ikinci vezir Musa Paşa'dır (c. II, s. 431-432).

Bir sonraki bahis, "Mûsa Paşa Hazretlerinin Ba'zı Ahlâk-ı Hasenesi[79] Zikrindedir" başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında Peçevî kendi durumu ve geçmişiyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Yaşı hâlen "yetmişe yetmişdir"[80]. Henüz ondört yaşındayken dayısı Ferhat Paşa'ya "rabt" [81] etmiştir. Çalışma hayatının geneline dâir olarak kurduğu bir sonraki cümle ise şöyledir: "Andan sonra, cenâb-ı celle ne'amâ' i'tâ itdüğü 'ümrümüzün ekserî ekâbir hidmetinde gitmişdir."[82] (c. II, s. 433).

Peçevî, Pâdişâh'ın çıktığı Bağdat Seferi'ni anlattığı bölümde, Bosna Defterdârlığını yürüttüğü 1636'lı yıllarda mezkûr savaşa mühimmat katkısında bulunduğunu ifade etmektedir. "Lütf ve kahr ile memzûc"[83] bir buyrukla, pâdişâh, Bağdat Seferi'ne yetiştirilmek üzere, "yuvalak"[84] ki "her dânesi yiğirmibeş vakıyye"[85], imâl edilmesini emretmektedir. İstanbul'dan gelen kalıplar döküm şartlarına uygun değildir; dolayısıyla başkente gidilecektir; ancak ustalar korkuya düşüp gitmek istemezler. Daha sonra Peçevî'nin "kârhânemiz üstâdlarından"[86] diye adlandırdığı bir kişi bu "kâra

---

Tophane'de saklandı. Bu fakir, mezaristan önünden geçip merhum ruznâmeci İbrahim Efendi'ye vardım. Gerçekleşen durumu anlattığımda oldukça üzüldü.)

[79] (= Güzel huyları)

[80] (= Tam olarak yetmiştir.)

[81] [= Bağl(an)ma]

[82] (= Ondan sonra nîmet veren Yüce Allah'ın verdiği ömrümüzün çoğu devlet büyükleri hizmetinde gitmiştir.)

[83] (= İyilik ve şiddet karışımı)

[84] (= Yuvarlak, gülle)

[85] (= 1,2 kg)

[86] (= İş yerimiz ustalarından)

mutazammın"[87] olur. Neticede gülleler istenilen şartlarda dökülür ve gemiyle İstanbul'a gönderilir (c. II, s. 446).

Bahsin devamında tarihçi: "Bir müddet sonra Budun'a varmış idik. Sa'adetlü vezîr Mûsâ Paşa hazretleriyle esnâ-i kelâmda bu ahvâl-i mezkûr olıcak, küffâr Budun'i mahsûr itdikde Budun'a ûrılan yuvalaklardan birkaç dâne ihzâr itdirdiler."[88] ifadelerini kullanmaktadır (c. II, s. 446). Bu satırlardan, Peçevî'nin yazmış olduğu tarihi, 1641 yılında Musa Paşa'ya sunmasından beş-altı sene öncesinde dahî, kendisiyle tanışıp görüşüyor olduğu ortaya çıkmaktadır.

İbrahim Peçevî Efendi eserin bundan sonraki kısımlarında büyük oranda dönem olaylarından uzaklaşıp, değişik menkıbeler ve bazı tarihî bilgiler vermektedir. Bu bölümlerin ve de eserin sonunda, tarihçinin böyle davranmasının nedenlerini açıklayan; aynı zamanda okuyucuya bir vasiyet niteliğindeki ifadeleri gelmektedir:

"Bir müddet idi ki bu mecmû'amıza çendân münâsebeti olmayan mâlâya'nî ile tazyî'-i evkât itdik ve nice yıllardan berü metrûk olan ahvâl zikrin iltizâm itmekle tarîk-i efsâneye gitdik. Nîce idelim, tabî'atımız bu mâkule yâraya ve bâ'is nush u pend olacak ahvâl-i selefe mâyil olmağla irtikâb ve ihtiyâr itmiş olduk. Maksûd-ı aslı hod kendümüz gibi bir pîrin efsâne-gûy mütâla'asına dûş olursa veyâhûd bu ahvâllere evvelden vâkıf olmayanlar nazarında mergûb düşerse, Hak Te'âlâ rahmet iylesün dimekle rûhumuz ile kalb hazînemizi ol vecihle dilşâd buyuralar. Pes yine ser-rişte-i kelâma rücû' idelim."[89] (c. II, s. 486). Bu iç dökmeler ile Peçevî'nin eserinde aralıklı olarak kendi yaşamına atıfta bulunduğu satırlar sona ermektedir.

---

[87] (= İşi üstlenen)

[88] [= Bir süre sonra Budin'e varmıştık. Saadetli Vezir Musa Paşa Hazretleri'yle konuşma esnasında bu durum sözkonusu edilince, düşmanın Budin'i kuşattığında Budin'e vurulan (atılan) güllelerden birkaç tanesini hazır ettirdiler (oraya getirdiler)…]

[89] [= Bir süredir bu derlememizde her ne kadar ilişkisi olmayan anlamsız sözler ile vakit kaybettik ve nice yıllardan beri terkedilmiş olan olayların sözünü etmeyi gerekli bularak efsâne (anlatma) yoluna gittik. Ne yapalım, karakterimiz (itibarıyla), bu gibi (sorunlara),

1.2. PEÇEVÎ'NİN KRONOLOJİK YAŞAM ÖYKÜSÜ

Çalışmamızın bu aşamasında, yukarıda tümüyle, Peçevî'nin tarihinde kendisinin belirlediği sıraya uyularak incelenen şahsî bilgiler, bir kez daha gözden geçirilip, bütünlüksel bir yaşam öyküsü oluşturmak amacıyla kronolojik bir düzenlemeye gidilecektir.

İbrahim Peçevî Efendi, "diyârımız" diyerek tanımladığı[90] "Üngürüs"[91] topraklarının güneyindeki Peçoy kasabasında dünyaya gelmiştir[92].

Büyük dedesi Kara Davut Ağa, Fatih Sultan Mehmet zamanında Bosna Alaybeyi olarak saraydan çıkmıştır. Alaybeyliği büyük dedesinden sonra sürdüren dedesi Cafer Bey, aralarında Peçevî'nin -eserinde adını zikretmediği- babasının da olduğu sekiz oğluyla birlikte Mohaç Savaşı'na katılmıştır. Alaybeyoğulları olarak tanınmış olan Peçevî'nin ailesi diğer akrabalarıyla birlikte -muhtemelen 1543'te Peçoy fethedilene kadar- Saraybosna'nın Bihe nahiyesinde yaşamışlardır.

Peçevî'nin babası Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yapılan Irak seferlerine katılmış ve burada gösterdiği yararlılıklar neticesinde kendisine başlangıç tımarı tevcih edilmiştir.

---

geçmiştekilerin nasihat ve derse sebep olacak durumlarına eğilmeyi ümit edip seçmiş olduk. Asıl kastımız (şudur ki) kendimiz gibi bir yaşlı (insanın) anlattığı efsaneci değerlendirmeler(in)e denk gelinirse; ya da bu durumları önceden bilmeyenler gözünde değer bulursa, "Hak Taalâ rahmet eylesin" demekle ruhumuz ile kalp hazinemizi o yönde mutlu kılarlar. O halde yine sözün başına dönelim.]

[90] C. I, s. 2.

[91] (= Macaristan)

[92] Hakkındaki tek kaynak olan tarihinde doğum yılı ile ilgili olarak doğrudan bir bilgi yoktur. Ancak bazı ifadelerinden yola çıkılarak onun 1574 yılında dünyaya gelmiş olduğu düşünülmüş ve zaman içinde bu tahmin genel bir kanıya dönüşmüştür. Örneğin Ahmet Refik'e göre, Peçevî "yaşımız yetmişe yetmiştir" açıklamasını sipahi isyanı sırasında yapmıştır. Dolayısıyla bu olaylar 1631'de gerçekleştiği için kendisi 1574 yılında dünyaya gelmiştir. A.g.e., s. 6. Oysa Peçevî'nin eserinde bu tespit yönünde bir paralellik bulmak mümkün değildir. Bu ifadelerden en doğru tarih verir durumda olanı, Peçevî'nin ondört yaşında dayısı Ferhat Paşa'nın yanına yerleşmesi ve çok geçmeden -galiba aynı sene içinde- paşanın Budin'de öldürülmesidir. Ferhat Paşa'nın vefat yılı 1588'dir; bu tarihten on dört yıl düşülünce 1574 senesine varılmaktadır.

Anne tarafı, Bosna'nın tanınmış ailelerinden olan Sokullular'a mensuptur. Peçevî'nin yaşadığı dönemin önemli devlet adamlarından olan Derviş Paşa ve Ferhat Paşa, annesinin öz kardeşleridir. Uzun yıllar beraber çalıştığı Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi Serdar Lala Mehmet Paşa da bu aileye mensuptur.

İbrahim Efendi'nin tam olarak kaç kardeşe sahip olduğunu bilmiyoruz; ancak tarihinden iki erkek kardeşinin genç yaşta öldüğünü ve bir kız kardeşe sahip olduğunu öğrenmekteyiz.

Peçevî, babasını kaç yaşında kaybettiğini doğrudan belirtmemekle birlikte, ondört yaşında dayısı Ferhat Paşa'nın yanına gittiğini ifade etmektedir. Ferhat Paşa, kısa bir süre sonra Budin'de öldürülünce (1588) hâmisiz kalan İbrahim, üç yıl kadar sonra anne tarafından akrabası olan Anadolu Beylerbeyi Lala Mehmet Paşa'nın hizmetine girecektir; 1606 yılında vefat eden Mehmet Paşa'nın fiilen onbeş sene kâtipliği ve yardımcılığında bulunmuştur.

İbrahim Efendi, Mehmet Paşa ile birlikte çalışırken ilk kez yirmi yaşlarında feryatçı olarak İstanbul'a ayak basmıştır. Bu yıllarda "efendisiyle" birlikte Besprim ve Pulat kalelerinin fethinde de bulunan Peçevî, III. Mehmet'in tahta çıkışının ardından yoğun olarak savaş cephelerinde bulunacaktır.

1595 yılında Estergon Kalesi'nin düşman tarafından kuşatılmasında teslim şartlarını görüşen İbrahim Efendi henüz yirmibir yaşındadır. Eğre Kalesi'nin kuşatılmasında Lala Mehmet Paşa'nın yanında kalenin dövülmesi görevini îfâ etmiş; kalenin fethini müteakip (1596) bölgenin ilk tahririni yapmıştır.

Peçevî'nin hangi dönemde evlendiği belli değildir. Esasen eşine dâir olduğu düşünülebilecek tek bilgi, kayınpederinin Tiryaki Hasan Paşa'nın Kethüdâsı İskender Paşa olduğudur.

Tata Kalesi'nin kuşatılmasında "efendisiyle" birlikte, kuşatmadan kaçan düşmanla savaşan Peçevî (1597), 1600 yılında Sadrâzam İbrahim Paşa'nın yürüttüğü Kanije Kalesi Fethi'nde hazır bulunur.

1601 senesinde İstoni Belgrat Kalesi'nin savunulması ve kaybedilmesi; 1602'de ise tekrar geri alınmasına iştirak eden İbrahim Efendi, Budin'in düşman tarafından kuşatılıp Peşte'nin ele geçirilmesi üzerine harekete geçen orduda yer alır.

Peçevî, Osmanlı Devleti'nin düzenlediği Avusturya Seferi'ne yardım amacıyla 1603 yılında Belgrat'a gelen Tatar Hanı Gazi Giray'ı askeriyle birlikte kışladığı Peçoy'da ağırlamış; birlikte bolca vakit geçirmişlerdir. Ayrıca sadrâzamın yürüttüğü serdarlık görevini devralan Lala Mehmet Paşa ile Han arasındaki iletişimi sağlama işi de Peçevî üzerindedir.

I. Ahmet'in tahta çıkmasının ardından İbrahim Efendi, Lala Mehmet Paşa'nın serdarlık göreviyle ilgili olarak İstanbul'a gitmiş; elindeki telhis ve mektubu vermesine gerek kalmadan geri dönmüştür.

Peçevî, 1604 yılında Sadrazam olan Lala Mehmet Paşa ile birlikte Estergon'un fethine gitmiştir. Kuşatma esnasında sözkonusu olan Eğre-Estergon kalelerinin değişimi konusunu sarayla görüşme vazifesi İbrahim Efendi'ye verilir ve başkente gönderilir. Ancak, sunduğu teklif İstanbul'da reddedilmiş; bunun üzerine derhal geri dönmüştür.

1605'te Estergon'un fethi için tekrar yola çıkılmıştır. Kalenin kuşatılmasında Sadrazam Lala Mehmet Paşa'yla birlikte hazır bulunan Peçevî, düşmana üstün gelinmesinin ardından, "efendisi" Mehmet Paşa

tarafından -kalenin tesliminde olduğu gibi, alınmasında da- "virenin" görüşülmesi işine memur edilmiştir.

Peçevî aynı yıl, Estergon Kalesi'nin fethini müjdelemek için bir heyetle İstanbul'a gitmiştir; Sarayda Pâdişâh I. Ahmet'le görüşür. Verdiği hizmetlerden dolayı Pâdişâh onu piyâde mukâbelecisi iken süvâri mukâbeleciliğine yükseltmiş ve hilat giydirilerek ödüllendirmiştir.

Estergon'un fethinden sonra Belgrat'a giden İbrahim Efendi, sadrâzamın talimatıyla buradaki askerlerin aylıklarını dağıtma görevini üstlenir. Peçevî'nin bir başka görevi de dîvanda barış antlaşmalarını kaleme almaktır.

1606 yılında Lala Mehmet Paşa'nın vefat etmesi üzerine, yerine tâyin edilen Sadrâzam Murat Paşa (Kuyucu), Peçevî'nin daha önceden tanışıp bildiği bir devlet adamıdır. Murat Paşa ondan mukabelecilik görevlerine devam etmesini hatta tezkireciliklerini de yapmasını istemektedir. Ancak, İbrahim Efendi Peçoy'daki evinin yandığını mazeret gösterip müsaade isteyerek memleketine gider. Tarihinde herhangi bir bilgi bulunmayan 1606-1622 yılları arasında muhtemelen memleketinde kalmış olmalıdır.

İbrahim Efendi, 1622 yılında Genç Osman'ın öldürülmesi olayına tanıklık eder; kendisini fazlasıyla etkilediği anlaşılan bu olayı tarihinde ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

Sultan Mustafa'nın tekrar tahta çıkarıldığı 1622-24 yıllarında Peçevî, Diyarbakır Beylerbeyliği'ndeki defterdârlık görevini yürütmektedir. Bu dönemde Beylerbeyi Hâfız Paşa ona Karaman pâyesi ve Rakka beylerbeyliği verir ve ikiyüz sekban ile Mardin muhafazasına gönderir. IV. Murat döneminde sadrâzamlığa getirilen Hâfız Paşa'nın çeşitli görüşmelerinde hazır ve müdahildir.

İbrahim Efendi, 1625 yılında Mardin muhafazasından ayrılarak, Sadrâzam Çerkez Mehmet Paşa'nın diğer devlet adamlarıyla birlikte kışlamak amacıyla gittiği Tokat'ta darphane idaresine getirilir. Darphanedeki görevini tamamladıktan kısa bir süre sonra, vefat eden Defterdâr Bakî Paşa'nın yerine baş defterdâr tâyin edilir ancak o bu görevi yaşının ilerlemiş olduğunu ileri sürerek kabul etmez; yalnızca Tokat Defterdârlığı'yla yetinir.

IV. Murat döneminin ilerleyen senelerinde, Tuna Defterdârlığından ayrılmış durumda olan Peçevî'ye Anadolu Defterdârlığı verilecektir. İbrahim Efendi, peş peşe idamların yapıldığı bu tatsız -ve galiba Peçevî için çok uzun olmayan- dönemde ölen devlet adamlarının mallarının müsâdere edilmesini de yürütmüştür.

Peçevî, 1632-1636 yılları arasında İstoni Belgrat vâliliği görevinde bulunmuş; 1636'dan itibaren Bosna Defterdârlığı'na getirilmiştir. Bu dönemde Budin Beylerbeyi Vezîr Musa Paşa ile tanışan İbrahim Efendi, kaleme aldığı tarihi 1641 yılında tarafına sunacaktır.

Musa Paşa Peçevî'den, tarihinde bazı düzenlemeler yapmasını ister. Bunun üzerine kitabının muhtevasını değiştirerek daha da geniş bir temele oturtmaya karar veren Peçevî, bu yıllarda devlet görevinden de ayrılarak Budin'de ve/veya Peçoy'da kendisini tamamen tarih yazma işine vermiştir.

Son derece yoğun ve meşakkatli bir ömür süren Peçevî'nin hangi yıl vefat ettiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak, kaynaklarda bu anlamda genel kabul gören tarih 1650 senesidir[93].

[93] 3 Nolu dipnotta geçen kaynaklar.

2. TARİHÇİLİĞİ

Tarih ve tarihçilik kavramlarının Peçevî tarihinde ne şekilde yer bulduğu, gerek dönemin Osmanlı tarih yazıcılığı ve gerekse -buna bağlı olarak geliştiği kuşku götürmeyen- İbrahim Efendi'nin tarihçiliği açısından büyük önem taşıyor olmalıdır.

Peçevî'nin eserinde bu anlamda doğrudan bir ifade eğilimi olmadığı açıktır. Bu nedenle satır aralarında sözkonusu kavramlar bağlamında, yol gösterici nitelikteki birbirinden bağımsız bilgiler değerlendirilip İbrahim Peçevî Efendi'nin tarihçiliğine bütününe bakmaya çalışılacaktır.

2.1. Peçevî'nin Tarih Tutkusu ve Tarihçiliği

Peçevî, eserinin hemen başında bu "mecmua"yı kaleme amacını anlatmaya çalışırken, tarihe olan merakına da açıklık getirmektedir: "Diyârımız" kelimesiyle betimlediği Üngürüs'ün fethi "karîbü'l-ahd[94]" gerçekleştiği için, çoğu zamanlar "Sultân Süleymân Hân Gâzî"nin bu fetihleri konuşulmakta ve anlatılmaktadır. Peçevî'nin, bunları dinleyerek edindiği anlaşılan tarih merakı onu hem yazılmış "tevârih"den hem de birtakım "vesika"dan edindiği bilgileri "yâddaşt[95]" olması amacıyla "sebt ü tahrîr[96]" etmeye yöneltmiştir (c. I, s. 1).

Bir tarih "mecmuası" kaleme almaya niyetlenen İbrahim Efendi'nin ele alacağı konular, başlangıçta Kânûnî dönemindeki olaylarla sınırlıdır. Nitekim hazırladığı bu bölümü 1640/41 yılında dönemin vezirlerinden Musa Paşa'ya sunar. Paşa'nın, barışla ilgili konuların yazdığı tarihte yer almadığı eleştirisinden sonra, eseri tekrar ele alır ve yabancı tarihlerden yaptığı

[94] (= Yakın zamanda)
[95] (= Hatırda tutulan şey, hâtıra)
[96] (= Yazma, yazıya geçirme)

tercümelerle barış konularını da kitabına dâhil eder. Bu aşamada tarihçi, Kânûnî devrinden sonra gelişen olayları da esere eklemeye karar vermiş olmalıdır ki tarihî akışı IV. Murat'ın ölümüne değin getirir.

İbrahim Efendi, Mohaç Savaşı'nın azâmetinden söz ettiği bahsin sonlarına doğru kendi tarihçiliğine de değinir ve dönemin geleneksel anlatım tarzını takınırak şunları ifade eder:

"Bu hakîr kalîl-ül bidâa müddet-i ömrümü tarih tetebbu'na[97] sarf etmiş bir abd-i kâsırım. Ulûm-u âliyyeden behremiz olmamağla selîkamız tarih semtine zâhib olmuştur" (c.I, s. 96).

Ömrünü tarih araştırmalarına adamış eksik, kusurlu bir kul olduğunu belirten Peçevî, kendisinin yüksek ilimlerden[98] nâsipsiz olduğu için güzel söz söyleme ve yazma kâbiliyetinin onu tarih alanına yönelttiğini vurgulamaktadır. Bu bilgilerden, o dönemin zihniyetinde tarihçiliğin pek kıymetli bir meslek olmadığını, hatta ikinci sınıf bir uğraş olduğunu kestirebiliriz. Ancak, yukarıdaki alıntının başından da anlayacağımız gibi, Peçevî için tarihçilik, âdeta bir "adanma" durumudur.

Diğer yandan, alıntının yukarıya alınmayan devamında o, çok sayıda İslâm tarihi kitabını incelediğini ve bunlardan yola çıkarak Osmanlı sultanlarının başarılarını diğerlerine göre oldukça parlak bulduğunu belirtmektedir. Osmanlı pâdişâhlarına diğer Müslüman yöneticiler karşısında meşrûiyet kazandırma çabası sezinlenen bu satırlara rağmen Peçevî'nin tarihçiliği araştırmacı ve karşılaştırmalı bir tarihçiliktir, diyebiliriz.

---

[97] (= Peşini bırakmayıp iyice araştırma, öğrenme)

[98] Dönemin anlayışına göre yüksek ilimler: Kur'an, hadis, kelâm ve fıkıh; yardımcı ilimler veya âlet ilimleri ise: Mantık, belâgat, lugat, nahiv, hendese, hesap, hey'et, felsefe, tarih ve coğrafyadır. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara 1988. s 20 vd.

2.2. Batılı Tarihleri Dikkate Alarak ve Ansiklopedist Kaygılarla Yapılan Tarihçilik Örneği

Peçevî'nin karşılaştırmalı tarihçiliğinin boyutları yabancı tarihleri incelemeye kadar uzanmaktadır[99]. Bunun eserdeki ilk izlerini, Kânûnî devrindeki fetihleri özetlediği bölümdeki "Böğürdelen Kalesi'nin Fethi" bahsinde görüyoruz: Kalenin geçmişiyle ilgili bilgiler veren tarihçi, sözkonusu yerin Sirem ve İzvornik'te yaşayan "kâfirler"in dilindeki adının "Şabac" olduğunu bildirdikten sonra, bu ismin anlamını -Şaban isimli bir kişi tarafından kurulmasından kaynaklı olduğunu belirtir- (onların) tarihlerinde gördüğünü ifade etmektedir (c. I, s. 68).

Peçevî'nin yabancı tarihlerle ve dilbilimle olan ilgisini eser boyunca bir çok ansiklopedik ve tarihî bilgi ile tercümeler takip etmektedir. Belli savaşlar, kendi anlatımından sonra, yabancı (Macar) tarihlerden tercümeyle de verilmiş; yerli tarihlerde yer bulmayan barış antlaşmaları da bu tarihlerden aktarılmıştır. Peçevî, eserinde bu çevirileri kendisinin yaptığını belirtmektedir. Ancak -dönemin üslup kaygısından olacak- sözkonusu çevirilerde yer yer kullanıldığı görülen "Saadetli Pâdişâh" ve yabancılardan bahisle "küffâr, kâfir" ünvanları, muhtemelen -fazladan- çevirmenin kendisine aittir (c. I, s. 139; 433).

Ansiklopedik bilgilerden olan kara barut ve basma kağıdın ortaya çıkışını konu ettiği başlıkta tarihçi, yabancı tarihlere gösterdiği alâkanın sebebini, Pâdişâh'ın gazâlarının yabancı tarihlerde nasıl yazılmış olduğunu merak etmesi şeklinde ortaya koymaktadır.

"Memleketimizde ise Macâr deyâkları ya'nî okur-yazarları bi-nihâye olmağla merhûmun ba'zı gazavâtın okutduk ne nîcesîn Türkî'ye terceme

[99] Yabancı tarihlerden kastedilenin Peçevî'nin memleketi olan Üngürüs'te konuşulan ve yazılan Macarca tarihler olmalıdır.

itdik." diyen İbrahim Efendi, "keferenin" tarih yazıcılığına da bazı eleştirilerde bulunur:

"Kefere-i fecere min ba'de tevârihlerinde mübâlaga ve gayr-ı vaki' yazmamak bahsi derler. Eğerçi bu hakîr ba'zı mübâlagalarına dahî vâkıf oldum. Ya kasda mukârin ya bilmediklerine haml itdim.[100]" (c. I, s. 106). Bu eleştiriler, Peçevî'nin yalın ve objektif bir tarih anlayışından yana olduğuna işaret etmektedir.

2.3. Peçevî'nin Tarihyazarlığının Metodolojik ve İçeriksel Yanı

Peçevî, başlangıçta alıntılanmaya çalışılan girişin hemen arkasından, yazdığı tarihin biçimsel yanından söz etme gereği duymuştur ki bu izahatlar, biçim kaygısının dönemin tarih yazıcılığında ciddi bir önem arz ettiğine işaret etmektedir:

"Öyle olsa Merhûm Celâlzâde Nişânî Mustafa Beg ve karındaşı Celâlzâde Sâlih Efendi ve Tevkî'î Ramazanzâde ve Merhûm Şâ'ir Mâhir 'Âlî Efendî ve Hasan Begzâde Efendî ve Hadîdî ve Kâtib Mehmed Efendî târihlerinden Türkîce ıstılahât ve 'ibâratdan tehî ve seci' ve kâfiyeden hâlî meger kasda mukârenetsiz emr-i ittifâkî vâki' ola. Ve bi'l-cümle rûz-merre edâ ile bir mecmû'a-ı nafi'e tahrîrine 'azîmet ve niyet olundi[101]…"[102] (c. I, s. 2).

---

[100] [= Günahkâr kâfirler, tarihlerinde artık abartılı ve gerçekleşmemiş olayları yazmayacaklarından bahsetmektedirler. Ancak bu kıymetsiz, bazı abartmalarını da tespit ettim; ya kasıtlı olarak (yaptıklarına) ya da bilmediklerine verdim.]

[101] [……tarihlerinde(ki) Türkçe terimler ve ifadelerden; kafiyelerden uzak, kasıtsız bir çalışma olduğu üzerinde fikir birliği (olmalı). Ve bütünüyle gündelik (bir) üslup ile faydalı bir derleme yazımına niyet edildi.]

[102] Bu paragraf Bekir Sıtkı Baykal sadeleştirmesinde oldukça farklı bir anlama bürünmüştür: "… tarihlerinde anlatılanlara tamamıyla uygun düşmek şartıyla ve de günün Türkçesiyle; yabancı terim ve deyimlerle seci' ve kafiyelerden arınmış, özel bir gaye gütmediğine herkesi inandıran ve günlük sade bir dille yararlı bir dergi (mecmua) yazmak niyetiyle bu işe girişildi." C. I, s. 1. Tarafımızdan Matbaa-î Âmîre ve Veliyüddin Efendi Küt. 2353 nolu nüshası karşılaştırılarak yapılan çeviri işleminde, sözkonusu paragrafta Baykal'ın "zenginleştirdiği" türden verilere rastlanmamıştır.

Peçevî yukarıda sıraladığı bazı tarih yazıcılarının kullandığı üslup dışında, daha kolay okunup anlaşılabilecek bir tarz geliştireceğinin bilgisini vererek; bu anlamda kendi tarih yazıcılığını geniş kitlelere hitap edebilecek, herkesin faydalanabileceği bir temele oturtmaktadır.

Tarihçi, eserinin hemen başında tarzlarını takip etmeyeceğini ortaya koyduğu tarih yazarlarından bir kısmını "Peşte Kalesi'nin Kuşatılması, Kara Hersek'in Katli ve Küffar Askerinin Bozguna Uğraması" başlığı altında, içerik eleştirisine de tabi tutmaktadır:

"Bu gazâ-ı 'azam, gazavât-ı İslâmiyyeden iken ehl-i târihin ekseri yazmamışlar. Celâlzâde, Tabakâtü'l-Memâlik târihinde Estergon ve İstoni Belgrad seferine Peşte muhâsarası ba'is olmuşdur deyu ancak bu kadarca îma ve işâret itmiş; Ramazânzâde ve 'Âli Efendi ve gayrıları asla kaleme getürmemişler; ancak Kâtib Mehmed Efendi icmâlen yazmış." (c. I, s. 237).

O, bir yandan tarihçileri yukardaki başlık altında ele alınan savaşları gereğince kaleme almamakla eleştirirken, diğer yandan doğru bilgi edinme adına, "kâfir tarihlerinde" nasıl ele alındığını incelemiş; neticede onların yazdıkları ile -bu kuşatmada kalede bulunan dedesinin hikâyesi çerçevesinde- babası ve amcasından edindiği bilgilerden hareketle, yabancı tarihlerin içerdiği bilgileri "ekser ihtimâl hakîkat-i hâl böyle olmakdır" diyerek onaylamaktan geri durmamıştır (c. I, s. 237).

2.4. Peçevî'nin Objektif Tarihçiliği ve Eleştiriselliği

İbrahim Efendi'nin objektiflik kaygısı âdeta, modern zamanlara ait "Her kuşak tarihi yeniden gözden geçirmelidir."[103] önermesine referansla, "Mohaç Sahrâsı Gazâsını" yeniden kaleme almasına neden olmuştur: Sözkonusu

[103] E. H. Carr-J. Fontana, Tarih Yazımında Nesnellik ve Yalınlık, Çeviren: Özer Ozankaya, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1992, s. 31.

savaşı altı yedi yerli kaynaktan okuyan Peçevî, hepsinin birbirinden farklı olduğunu görmüş ve bu anlamda doğrusunu ortaya koymaya karar vermiştir (c. I, s. 82).

Cemal Kafadar'ın tespitiyle, "karmaşık ve çelişkili davranışlar sergileyebilen insanlığın, tarihî olaylara getirdiği açıklamaların araştırılması gerekmektedir"[104]. Bu bağlamda Peçevî'yi yukarıda eleştirdiği meslektaşlarından ayıran yanı amansız bir doğru bilgi arayışı olmalıdır. Nitekim tarihçi, hem o güne kadar yazılmış tarihlerde bulunan aksaklık ve eksiklikleri hem de tarihine konu olan olay ve kişilikleri son derece yalın bir biçim ve tutarlı gerekçelerle eleştirmektedir.

Peçevî, "Komran Kalesi'nin Muhasarası ve Asker-i İslâmın 'Avdeti" başlığı altında kuşatılan Komran Kalesi'nin düşman tarafından Osmanlı askerine teslim edilmeyip direnildiği; sonunda sert kış şartlarının da etkisiyle Budin'e geri dönüldüğünü anlatmaktadır. Verilen bilgilerin ardından, kalenin vireyle Hasan Paşa'ya bırakılacakken, kendi oğluna bırakılmasını isteyen serdar tarafından engellendiği söylentisinin çıktığını belirten Peçevî, bu söylentinin önemli tarihçilerden Hasan Beyzâde ve Ali Efendi'nin tarihlerinde de geçtiğini vurgulamaktadır. Askerin başarısızlığını gizlemek amacıyla kasıtlı olarak bu söylentiyi çıkarmış olabileceğini de hatırlatan tarihçi, meslektaşlarının bu yanılgıya düşme nedenlerini irdelemektedir:

"Bu mâkule kelâm serhâd hâlin bilmemekden nâşîdir. Serdâr kabul etmediği takdirce sâ'ir 'asker-i İslâm husûsan kul tâ'ifesi bu vaz'ına rızâ virirler miydi? Böyle i'timâd buyurulsun ki Hasan Pâşâ'ya değil belki 'avratına yâ bir câriyesine virsünler tek virsünler de andan serdâra yâ 'askere ne şe'n

[104] Cemal Kafadar, Between Two Worlds, University of California Press, London, 1996, s. 12.

gelürdi? Belki 'asker-i İslâmın kemâl-i şevket ve galebesi zâhir olurdi.[105]" (c. II, s. 155).

Görüldüğü gibi tarihçilerin yanılgılarını irdelemede ve doğruları ortaya koymada gerçekçi temellerden hareket eden Peçevî, tarihin yanlı ya da ideolojik anlamda kullanılmasına da itiraz ediyor gibidir.

2.5. Vesika İlmi ya da Diplomatika Açısından Peçevî

Peçevî, yazdığı tarihin III. Mehmet dönemine kadar gelişen olaylarını, o güne kadar yazılmış olan eserler, resmî belgeler, mektuplar, konuşup görüştüğü kişilerin verdiği bilgiler, ailevî hatıralar ve biriktirdiği diğer belgelere referansla kaleme almıştır. Böylece, resmî belgeleri kullanma bağlamında Alman tarihçi Leopold von Ranke'ye (1795-1886) isnad edilen diplomatika ilmi kuruculuğu[106] ikiyüz yıldan fazla geriye giderek Peçevî'ye çıkıyor gözükmektedir.

İbrahim Efendi, III. Mehmet döneminden itibaren ise pek çok olaya doğrudan kendisi tanıklık etmiştir; bir devlet görevlisi olarak çeşitli kademelerde hizmet verdiği için olaylara müdahil olan kişiliklerin çoğunu bizzat tanımaktadır ya da bilgilerine ulaşması önceki dönemlere göre kolaylaşmıştır. Dolayısıyla, eserin bu bölümlerinde tarihçi, kendi dünyasını daha rahatça ortaya koyabilmiş; akıcı ve kısmen sübjektif bir anlatım biçimi sergileyebilmiştir.

İbrahim Efendi'nin, tarihçilik açısından yukarıda ele alınan özellikleri yanında, dönemin tarih geleneğine uyarak eserinde, az görülen, garip

[105] [Bu çeşit sözler, sınır(ların)durumunu bilmemekten kaynaklanmaktadır. Serdâr kabul etmese bile diğer İslâm askeri, özellikle kul taifesi bu hareketine rızâ verirler miydi? Şuna inanılsın ki, Hasan Paşa'ya değil, belki karısına veya bir câriyesine versinler; tek versinler de… Bundan serdâra ya da askere ne tavır gelirdi? Belki İslam askerinin büyüklüğü ve üstünlüğü ortaya çıkardı.]

[106] Cemal Kafadar, "Dünya Tarihinde Yeni Gelişmeler ve Osmanlı Tarihçiliği", Osmanlı Medeniyeti, Klasik Yayınevi 2005, s. 38.

sayılabilecek olayları, mimarî eserleri ve menkıbeleri; şiirleri, güldürücü olduğunu düşündüğü öyküleri de okuyucuya aktardığı görülmektedir.

Tüm bu bilgilerden yola çıkarak, Peçevî'nin -yer yer subjektif ve geleneksel ögelerle örülü olsa da- bir bütün olarak bakıldığında, son derece eleştirel bir bakış açısına sahip, sorgulayan ve objektiflik kaygısı taşıyan bir tarihçi olduğu; tarihyazarlığının da sahip olduğu bu özellikler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği teslim edilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM
PEÇEVÎ TARİHİ'NDE YER ALAN
BAZI SOSYO-KÜLTÜREL KAVRAMLAR

1. TÜRK

Osmanlı'daki Türk kimliği konusunda Peçevî Tarihi neler söylemektedir? "Türk" kavramı hangi bağlamlarda zikredilmekte ve nasıl bir algılama yaratmaktadır? Başlığımıza atıfla sorduğumuz bu soruları ilerleyen satırlarda cevaplamaya çalışacağız.

Evvela "Türk" kavramının eserde iki ana çerçevede kullanıldığını ifade etmemiz gerekir. Bunlardan ilki İbrahim Efendi'nin yabancı tarihlerden yaptığı çevirilerde yer aldığı şekliyledir. İkincisi ise Peçevî'nin kendi tarih anlatımı çerçevesinde zikredilmiş olanlardır. Öncelikle, kavramımızın yabancı tarihlerde nasıl geçtiğine bakalım:

1.1. Peçevî'nin Yabancı Tarihlerden Yaptığı Tercümelerde Zikredilen "Türk" Kavramı

"Mohac Gazâsî Kefere Târihinden Tercemedir" başlığı altında karşımıza çıkan "Türk Pâdişâhı" kavramının kullanıldığı ilk cümle şöyledir: "Sene 1526 târihinde krâl yiğirmi dört yaşına girmiş idi ki Türk Pâdişâhı Sultân Süleymân mübâlağa 'asker ile Macâr memleketine yürüdî." (c. I, s. 108).

Aynı başlık altında sözkonusu kavram üç kez daha geçmektedir. Bunlardan ilki Estergon'daki bir Macar sarayının pencerelerinde bulunan resimlerdeki simgelerin tasvirinde kullanılmıştır:

"Dördüncü pencerede bir erkek yâvuz arslan tasvîrin yazdırmışdır ki yer üzerinde yatar ırgalanurdi[107] ve iki ön ayâkları tırnakları ile üzerine dülbend[108] sarılmış bir kurûne[109] tutardı. Bundan dahî îmâ ve işâreti, Türk Pâdişâhı Macâr Krâlı'nın vilâyetini ayakları altına alsa ve kurûneye zafer bulsa gerek." (c. I, s. 117).

"Türk Pâdişâhı"nın Macar diyârını ele geçireceğinin belirtisi sayılan bu simgesel anlatımın hemen ardından gelen bahiste Kızılelma'nın neresi olduğu açıklanmaktadır -ki sarf edilen cümlelerde ikinci ve üçüncü kez geçen "Türk Pâdişâhı"nın öncesinde "türkü" kavramı da zikredilmektedir:

"…Kızıl Kâpona'da oğlancıklar ve pâpâslar bir eski türkî ırlarlar. Kızıl Kâpona didiği Kızıl Elmâ'dır. Sınur tâşî gibi bir 'alâmet içün vaz' olunmuşdur. Irladıkları türkînin (مألى =?) ve netîcesi Türk Pâdişâhı cümle kuvvet ve 'azîmetle bu mahale değin gelse gerekdir. Ve bunda Allah Te'âlâ emriyle fevt olsa[110] gerekdir. Ve Allah'a i'timâd olunsun ki Türk Pâdişâhı ol kadar yukarûya gide ki tâ ki Kolona'ya vara. Nemçe memleketinde (جاق =?) şenlik kalmaz. Zîrâ Kolona şehrî uzâk yerde vâki' olmuşdur. Şöyle ki yer yüzînin aşağı tarafına düşmüşdür. Rod Suyî yanındadır ki ol su andan deryâya dahil olur."(c. I, s. 117).

"Türk Pâdişâhı"nın saldığı korkunun Macar halkı arasında efsaneleşip bir türkü ile sözlü kültür tarihine dâhil olduğunu anlatan bu satırlardan sonra sözkonusu kavramın bir başka çeviri başlığı altında daha kullanıldığını görüyoruz: Viyana Kralı Ferdinand'ın Budin Kralı Yanoş yerine tahta çıkması

[107] [= Yerinde oynamak, kımıldamak, sallanmak]
[108] (= Sarıklık ince bez)
[109] [= Boynuz(lar)]
[110] (= Ölme)

üzerine Kral Yanoş "Türk Pâdişâhı" Sultan Süleyman'dan yardım istemek üzere İstanbul'a elçi göndermeye karar vermiştir. Bu bağlamda kullanılmış olan kavramın Peçevî'nin kendi cümlesinde yer alış şekli şöyledir: "Türk Pâdişâhı Sa'âdetlü Sultân Süleymân'a ilçî göndere ve mu'âvenet taleb iyliye." (c. I, s. 130).

Yabancı tarihlerden yapılan çevirilerde kullanılan "Türk" kavramının diğer birkaç örneği II. Selim zamanında Macarlar'la yapılan barış antlaşmasını anlatan bahiste geçmektedir. Bunlardan ilk ikisi "Türk askeri" ile "Erdel Küffârı"nın beraberce yürüttükleri "gâret ve hasârat[111]"ı anlatır:

"Hazreti 'Îsa 'aleyhisselâmın vilâdeti târihinden 1567 senesinde Sigetvâr fethinden bir yıl sonra idi. Türk 'askeri ve Erdel Küffârı ittifâk ile Eğre ve Kâşe ve Togây nevâhisin[112] muttasıl[113] gâret ve hasâratdan hâlî[114] değiller idi."

"Türk askeri" kavramından sonra, bir sonraki cümlede -aynı bağlamda- ilginç bir kavram/tâbir olan olan "Türk'ün dikmesi" yer almaktadır. Sözkonusu tâbir, Peçevî'nin yaptığı tercümede, "Erdel Hâkimi" Yanoş'u tanımlamada kullanılmıştır.

Bu bahis altında geçen sonuncu kavram ise yukarıda da örnekleri verilen "Türk Pâdişâhı"dır: "Ehl-i İslam" ile "Erdel 'askeri"nin Macar ülkesindeki başarıları karşısında "Çâsâr[115]" ve "sâ'ir ümerâ"nın canları sıkılmıştır. "Ol esnâda çâsârın Türk Pâdişâhı Sultân Selîm Hân âsitânesinde olan ilçîsi tarafından mektûbi geldiği…" şeklinde devam eden cümlede kavramın tekrar kullanıldığını görmekteyiz. (c. I, s. 433).

---

[111] (= Yağma ve talan)
[112] (= Taraflarının, nâhiyelerinin)
[113] (= Aralıksız, hiç durmadan)
[114] (= Tenha, boş)
[115] (= İmparator)

Son olarak, Pâdişâh'ın Budin'e asker yerleştirmesinin yabancı tarihlerden aktarıldığı bölümde de "Türk" kavramının birkaç kez kullanıldığını görüyoruz. Bunların bağlamları ve kullanılış biçimleri ise şöyledir: Avusturya (Nemçe) Kralı Ferdinand Budin'i kuşatmıştır. Sultan Süleyman asker göndererek Macarlar'ın yardımına koşar. Kaleyi dövmek ve "Müsümân 'askerine cevâb vermek"le meşgul olan Nemçeliler,

"Sonra ki Sa'âdetlü Pâdişâhın gelmesi yaklaşdî, Nemçe tâbûrların Peşte yakasına geçürmeğe başladılar. Çün Türk 'askeri vâkıf oldi[116], üzerlerine hücûm itdiler ve çok gemileri gark itdiler ve mübalaga askerlerin kırdılar ve çoğin dahî esîr itdiler. Ve cümle tâbûr bozuldi ve Türk yağmaladı gâyet çok ganîmet aldılar." (c. I, s.242-243).

"Müslüman asker", "Türk askeri" ve tek başına "Türk" kavramlarının bir arada kullanıldığı bu bağlam, her üç kavramın birbirlerine muadilliğini sergilemek açısından önemli gözükmektedir.

Aynı çevirinin ilerleyen satırlarında "Türk askeri" kavramı değişik bir bağlamda kullanılmıştır: Pâdişâh, kafasındaki planın bir parçası olarak, ölen Budin Kralı Yanoş'un genç oğlunu Budin Ovası'ndaki otağına davet etmiştir. Maiyetiyle davete icâbet eden "kralzâde"yi askerler karşılar. Peçevî'nin, karşılamada görevlendirilen askerlerin gösterişli kıyafetlerini betimleyen cümlesi şöyle gelir: "Türk 'askeri sâfî altûna gümüşe gark olmuş bir şöhret ile geldiler ki görenlerin gözleri kâmaşurdi." (c. I, s. 244).

"Türk askeri" kavramının çevirinin sonuna doğru zikredildiği bir başka bağlam, dul kalan Budin Kraliçesi ve oğlunun akıbeti üzerine erkân-ı devlet arasında yapılan spekülasyonların ardından Pâdişâhın nihâî kararına ilişkindir:

[116] (= Haberi oldu, anladı)

"Bundan çâvuşbâşıyı sa'âdetlü pâdişâh krâliçeye gönderdi ve Budun'a oğlun yiğit olunca, ben Türk 'askeri korum. Zîra (بغانه) Budun'u korımağa kâdir değildir. Düşmânı çokdur. Kâhî biz iki üç âylık yolda bulunuruz gelüb irişmek kâbil olmâz. Ona yiğit olunca Erdel memleketi yeter ve tûz ma'denleri ve altûn gümüş ma 'denleri kifâyet ider" (c. I, s. 245).

Osmanlı vassalarına dâir kayda değer iktisâdî malümatı da içeren bu alıntının ardından, aynı çeviride son kez tespit edilen "Türk" kavamını inceleyelim. Pâdişâhın yukarıdaki kararı öncesinde Budin'in yeniçeriler tarafından nasıl ele geçirildiğini anlatan satırlarda müstakil olarak geçen kavram, Pâdişâhın seyir bahanesiyle gizlice yeniçerilere kaleye girme izni vermesinden sonra gelişenler arasında zikredilmektedir:

"…ve cümle zukâklar[117] ve çarşûlar yeniçerî ile toldî. Andan sonra hemân dellâllar nidâ itmeğe bâşladî: 'Herkes yarâgın[118] bıraksın ve Türk'e versin ve kendi kapusunda ve evinde emîn ve sâlim otursun. Kimse 'inâd iderse bâşî gider. Andan sonra Budunlî bildi neye uğramışlar ve beşer onar yeniçerî evlerine girdi ve kendilerine konâk tutdi. Çün Pâdişâhın ma'lumî oldi ki Budun'a yeniçerî tolmuşdur, krâlzâdeyi dâyesiyle ve 'arabasıyla gönderdiler." (c. I, s. 244).

Tellalların duyurularına konu olan "Türk" kavramı, muhtemelen, yabancıların "ehl-i İslâm"ı algılama biçimlerine atıfta bulunmaktadır.

Bu son örnekle, tarafımızdan Peçevî'nin yabancı tarihlerden yaptığı çevirilerde geçen "Türk" kavramının nasıl ve hangi bağlamlarda kullanılmış olduğunun incelenmesi nihâyet bulmaktadır. Anlaşılacağı üzere, yabancı tarihçiler, Peçevî'nin ulaşabildiği –muhtemelen– Macar tarihlerinde olayları aktarırken Osmanlı yerine "Türk" ve "Müslüman" kelimeleri ve bunlardan

[117] (= Sokaklar)
[118] (= Silahını)

oluşturdukları çeşitli tamlamaları kullanmışlar; Peçevî de kitabına dâhil ettiği bu bölümleri Türkçe'ye çevirirken bu durumu gözetmiştir.

1.2. Peçevî'nin Kendi Satırlarında Zikrettiği "Türk" Kavramı

Peçevî'nin kendi tarih yazıcılığına konu ettiği "Türk" kavramının hangi bağlamlarda ve nasıl geçtiğine bakacağımız bu alt başlıkta öncelikle Peçevî'nin "garip", "acayip" olarak değerlendirip eserine zaman zaman dahil ettiği olaylardan ikisinde geçen "Türk" kavramını irdeleyelim:

Bunlardan ilki, "öte yaka Etrâkinden bir merd-i fakîr[119] "[120] olarak tanımladığı şahsın küçük "ferzend[121]"i ile ilgilidir. Adam çocuğunu "İstanbul'a" getirir. Çocuğun yüzünün yarısı ve bir gözü; ayrıca burnunun yarısı "gâyet de siyâh ve berrâk" olup, geri kalan tarafları "destar-veş[122]" beyazdır. İnsanlar bu çocuğu görmeye geldikçe, "ol recül-i fakîr bu sebeb ile emvâl-i kesîr tahsîl idüb gânimen vatanına mürâca'at[123]" eder (c. I, s. 480).

Tarihçinin "Min el-Garâ'ibü'l-Sitem[124]" olarak adlandırdığı -ve aktörlerinden birinin Türk olduğu- ikinci olağandışı olay, ordunun kışlağa çekilmesini anlatan ifadelerden hemen sonra gelmektedir: "şitâ içün bölük halkına ta'yîn olunan" Kastamonu Sancağı'nın köyünde bulunan bir zâlim, "bir fakîr Türk'den" gücünün üzerinde şeyler talep etmektedir; en sonunda kızını da "esîr deyü" alır ve devlet erkânının kışladıkları Tokat'a götürerek sokakta açık artırma ile satar (c. II, s. 401-402). Peçevî'ye göre o dönemde "henüz Sultan Mustafa 'asrının şe'ameti[125] kemâ yenbagî[126] def' olunmamış"

---

[119] (= Öte yaka Türkleri'nden fakir bir adam)
[120] Burada yazarın bulunduğu Rumeli yakasına göre "öte yaka" olarak tanımlanan, Anadolu olmalıdır.
[121] (= Yavru, çocuk)
[122] (= Tülbent gibi)
[123] [= O fakir adam, bu sebeple servet edinip zengin olarak vatanına döner]
[124] (= Garip eziyetlerden)
[125] (= Uğursuzluğu)
[126] (= Gerektiği gibi)

olduğu için, onca yüksek rütbeli askerin bulunduğu şehirde bu çirkin olaya kimse müdahale etmemişti.

Türkler'in konu edildiği yukardaki iki "acayip" olaydan sonra, Peçevî'nin eserinde zikredilen diğer "Türk" ve "Türk" kelimesiyle oluşturulan kavramları tetkikle devam edelim:

Peçevî, bizzat yaşadığı Estergon Kalesi'nin düşman tarafından kuşatılması ve vire ile verilmesi olayını anlattığı bölümde "Türk Kavmi" kavramını kullanmaktadır. Vire görüşmelerinden sonraki günlerde Peçevî, Lala Mehmet Paşa ile birlikte Macarlar'ın kale içinde onurlarına verdikleri yemek davetine katılırlar. Davette "Lonbarhar oğlu" denilen bir "Hersekzâde" de hazır bulunmaktadır. Bu kibar ve yakışıklı beyoğlu, "mahzan[127], Türk kavmini görmek ârzûsuyla içerüye girmiş"tir c. II, s. 185.

Dönemin en parlak gücünü temsil eden Türkler'in diğer topluluklarda uyandırdığı merakı yansıtan Peçevî'nin bu anısı, eserde gayet dramatik bir biçimde akıp gitmektedir.

Bu bahsin sonunda tarihçi "ve min bedayi'l- münâzarât[128]" alt başlığıyla, gayet tedbirli ve akıllı bulduğunu belirttiği bir yabancıyla Estergon viresi görüşmelerinde yaşadığı diyalogu aktarmaktadır. Yabancı, kendilerinin bu görüşmeler öncesinde "Müslüman kavmini", geçmişte atalarının açmaya "cür'et" edemedikleri bir kutuya benzettiklerini; merak edenlere, yılan, çıyan, akrep dolu olan kutunun açılması halinde içindekilerin memlekete yayılacağını ve halkı sokup ödüreceği söylendiğini; kulaktan kulağa bu anlatıların "yanlış i'tikâd"a varmalarına yol açtığını söyler. Ardından devamla,

"…imdî bu kûtî açılmasun ve 'âlem benim zamanımda harâb olmasun deyû, her bir çâsârımız ve krâllarımız üzerine birer kilîd dahî ûrmışlar. Şimdi

[127] (= Yalnız, ancak, sadece)
[128] (= İlginç görüşmelerden)

iktizâ itdi açduk. Meğer kûtî bom boş imiş içinde diyâr-ı nesne yoğ imiş. Hayıf bu 'itikâd ile şimdiye değin geçen ömrümüze!..." ifadelerini kullanır.

Bu sözler üzerine Peçevî şöyle bir cevap verir:

"Ya şimdi eslâfınız[129] ol i'tikâdda mısız ki anlar buni bilmemişler, ve hatâ itmişler? İ'tikâdımız odur, didi. İmdî ma'zûr olsun eslâfınız hatâ itmemiş, hatâ sizdedir işte! Zîra, henüz kûtînın üzerinde olan zarfın âçdûnuz, illâ kûtînin kapâğını açmadunuz. İşte bundan sonra açılursa açılur ve ol sokûci mahlûkun zararını görün nice müşâhede olunur."

XVI. yüzyılda Avrupalı bir gayrımüslimin Türkler'e ilişkin taşıdığı psikolojik arkaplan ve sözlü kültürü gâyet etkileyici bir dille aktaran bu diyalogun sonunda Peçevî -gönül rahatlığıyla- şu yorumunu eklemiştir:

"Bundan sonra ki Eğre meftuh[130] olundi, ve tabûr-ı makhûra[131] bozuldi, şübhem yokdur ki bu münâkaşa ve mu'âraza[132] mel'unun hâtırından geçmişdir ve söz Türk'ün imiş, demişdir."(c. II, s. 188).

Yabancının "Müslüman kavmi" diye nitelediği topluluğun, her iki tarafta "Türkler" şeklinde de algılama bulduğu yukarıdaki alıntıdan kolayca anlaşılmaktadır. Nitekim, daha önce ele alındığı üzere, Peçevî eserinde, "Osmanlı halkı" yerine "ehl-i İslâm" kavramını kullanmaktadır. Dolayısıyla, dönem insanının "öteki" imajı karşısında Türk ve Müslüman kavramları birbirleri yerine kullanılmaktadır, diyebiliriz.

Peçevî, Kanije Kalesi'nin Fethi'ni anlattığı bölümde, yabancıların düşüncelerine tercüman olmaya çalışırken -onların zihninden ve dilinden- "Türkler" kavramını kullanır: Kanije Kalesi için yapılan tabur savaşında

[129] (= Geçmişleriniz, atalarınız)
[130] (= Feth olunmuş)
[131] (= Kahredilmiş tabur)
[132] (= Sözlü mücadele)

düşmanın top, tüfek bütün gücüyle bastırması üzerine Osmanlı ordusu geri çekilip etrafta pusuya yatar ve bekler. Yoğun bir sis olduğu için düşman hakkıyla göremiyordur. Böylece sekiz gün geçer, sonunda düşman yaşanılan durumu zihninde "Türk, mukâbele eylemediği ve âlayların dahî zâhir itmedüği; garezleri bize âl[133] ve fırsat ile bir hâl itmekdir." biçiminde kurgulayıp, "dokuzuncu gün nısfu'l-leyl[134] kalkub giderler." Peçevî'nin "Cenâb-ı Rabbi'l-'âlemin'nin Ümmet-i Muhammed'e bir ihsânı" olarak değerlendirdiği bu durum, kalenin fethini kolaylaştırmıştır (c. II, s. 234).

"Türk'e baş eğmek" ifadesi, Erdel beylerinden Boçkayi'nin, Nemçe baskısı altında yaşayan Macar topraklarında ortaya çıkmasının konu edildiği satırlarda zikredilmektedir. Peçevî bu bölümde evvelâ Nemçeliler'in Macar "kavmine kadîmden ihanet üzere" olduklarını, nedenleriyle, izah eder. Erdel Beyi Boçkayi, bu baskı ve aşağılanmadan o dönemde sefer amacıyla Macar topraklarında olan İslâm Askeri'nden yardım isteyerek kurtulmanın mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Boçkayi'nin bu teklifi üzerine "Erdel ahâlisi Hırıstiyân dinindedir. Bunlar Türk'e bâş eğmez, mümkün değildir" biçiminde itirazlar gelir. Bu itirazlara Boçkayi "Yâ, Sultân Süleymân zamânında nîçûn bâş eğdiler ve zamân-ı devletinde emîn ve sâlim oldular?" cevabını verir. Avusturya İmparatoru'nun zulüm ve aşağılamasına karşılık, "Türk'e baş eğme"yi tercih eden Macar Beyi, neticede Osmanlı tarafından Erdel topraklarına hâkim kılınmıştır (c. II, s. 299).

Yukarıda irdelenen örnekler, gerek kendi içinde ve gerekse "Osmanlı" kavramı başlığı altında verilen örneklerle karşılaştırıldığı taktirde, "Türk" kavramının içeriden değil, daha ziyade dışarıdan getirilen bir kimlik tanımlaması ve algılama olduğu ortaya çıkacaktır. Nitekim, tarihe mevzu olan ve ya da tarihi zikreden taraf Müslüman bir Osmanlı olsa dahi, sahnede ya da zikredilen mevzudaki Osmanlı'nın muhatabı -gayrımüslim ya da Müslim- bir yabancı ise Osmanlı'dan Türk, diye bahsedilmektedir.

---

[133] (= Hile, tuzak)
[134] (= Gece yarısı)

Bunların yanı sıra, Peçevî'nin, yurtiçinden aktardığı iki "acayip" olayın öznesi durumundaki "Türkler"le hangi özelliklerdeki bir gruba –ya da gruplara– atıfta bulunduğu, bağlamlarında mevcut bilgilerden gerektiği gibi anlaşılamamaktadır. Aktarılan iki olayın ortak niteliklerinin, aktörlerinin sosyo-ekonomik ve adlî açılardan mağdur oldukları söylenebilse de "Türk" kelimesinin bu yerel kullanımıyla ilgili geniş bir araştırma yapılması gerekmektedir.

2. TÜRKÇE

Peçevî'nin eserinde Türkçe'ye ilişkin doğrudan atıf yok denecek kadar azdır. Tarafımızdan, yabancı tarihlerin çevirilerini sunduğu satırlarda "Türkçe'ye tercüme" ifadesini kullanmış olduğu umulmuş olsa da yapılan tetkiklerde bu tür sunuşlarda yalnızca "tecüme ettiğini" ifadeyle yetindiği gözlenmiştir[135]. Ancak, eserin günümüz Türkçe'si'ne çevirilerinde[136] bu satırlar "Türkçe'ye tercüme" şeklinde değerlendirilmiştir –ki bu ifade orijinal nüshalarda yoktur.

Peçevî'nin bu tarzda bir dışavurumu tercih etmesinin nedeni, muhtemelen, ana dili olan Türkçe'yi -eserde geçen iki ayrı yerde Türkçe yerine Türkî kavramı kullanılmıştır- son derece kanıksamış olmasından dolayıdır. Başka bir deyişle, bir yabancı dil tercüme edilecekse, elbette ki bu Türk diline olacaktır; dolayısıyla zikretmeye dahî gerek yoktur.

Eserde "Türkçe" kavramını karşılayan "Türkî" kelimesi hangi bağlamlarda geçmektedir? İki ayrı yerde geçtiğini daha önce de belirttiğimiz

[135] Örneğin, c. I, s. 59; c.II, s. 451; c. II, s. 279, c. I, s. 429.
[136] B. Sıtkı Baykal ve Murat Uraz çevirileri.

bu kelime/kavramın zikrediliş bağlamları aynıdır: Kânûnî Devri bilginlerini tanıtımı.

Bu bilginlerden ilk olarak adı geçen Mevlânâ Mehmed olup, Peçevî, bu bilginin ilgilendiği alanları sıralarken "Türkî ve Farsî eş'arı[137]" olduğunu belirtmiştir (c. I, s. 49). Diğer bilgin ise Mevlânâ Ya'kûb'tur. O da "Farsî ve Türkî nazma[138] kudreti vâr idi" cümlesiyle tanıtılmaktadır (c. I, s. 50).

3. OSMANLI

Osmanlı kavramının Peçevî Tarihi'nde -dolayısıyla XVI. ve XVII. yüzyıllarda- algılanış ve ifade ediliş biçimleri üzerine, sözkonusu eserin incelenmesi neticesinde kaydadeğer bulgulara erişildiği düşünülmektedir.

Bu çerçevede öncelikle, "Osmanlı" tanımlamasının Peçevî Tarihi'nde müstakil olarak -tamlama yoluyla başka bir isimle bir arada bulunmaksızın- hangi bağlamlarda yer aldığına bakalım:

3.1. Osmanlı Kavramının Müstakil Olarak Kullanıldığı Bağlamlar

Kânûnî Sultan Süleyman döneminde, Kahire Valisi yerine Mısır muhafazasına gönderilen İkinci Vezir Mustafa Paşa, merhum vâlinin "cinsinden[139]" olan Çerkezler tarafından istenmemektedir. Eski vâlinin yakın çevresinden oluşan topluluk, aralarından birisini "sultân itmek sevdâsına düşüb" divanında bulunduğu sırada Mustafa Paşa'yı öldürmeyi planlarlar.

[137] (= Şiirleri)
[138] (= Şiire)
[139] (= Boy, soy, kavim)

Uygulama fırsatı bulamadan içlerinden birinin açıkladığı planları, bununla kalmayıp, "'Osmâniyân'dan[140] esvâk-ı Mısır'da bulunanları bir yere cemi'yyet itdirmeden[141]" kılıçtan geçirmeyi de içermektedir (c. I, s. 77).

Doğrudan, belli bir topluluğa, bir kavme ya da millete atıfta bulunan yukarıdaki son cümle, Osmanlılar'ın diğer unsurlarca tanımlanmasına örnek oluşturmaktadır. Bu ve gelecek diğer örneklerle, İlber Ortaylı'nın, Klasik Çağ'da vârid olan "Osmanlı" kavramının yalnızca yönetici zümreye has bir tanımlama olduğu tespiti tartışmaya açılabilir[142].

Yukarıda kullanılan "Osmaniyân" kelimesinin tekili olan "Osmanî" kavramıyla aynı anlamı taşıyan -ve günümüzde sıkça kullanılan- "Osmanlı" kavramına da eserde müstakil olarak rastladığımız bölümler sözkonusudur:

Peçevî'nin, "Şebîhûn Gerden-i 'Osman Paşa[143]" adını verdiği başlık altında geçen baskın hikâyesinde "Osmanlı" kavramının iki üç cümle arayla iki kez geçtiğini görüyoruz. Osman Paşa'nın yaptığı gece baskınında İranlılar şaşkınlığa düşmüşlerdir: "…hemân 'Osmânlı basdı deyu ol gîce karânuluğunda birî birîne kılîc ûrur…"

Peçevî, iki üç cümlelik anlatımdan sonra, buna benzer bir başka cümle daha kurmuştur: "Kızılbâşlar hod 'Osmânlı bâsdı deyu gîce ile kaçân kaçânın olub sabâha değîn firâr iderler"[144] (c. I, s. 276).

Burada gördüğümüz müstakil Osmanlı kavramı, "Anatoli Yakasında Celâlîler Zuhûrı ve Kara Yazıcı ve Karındaşı Deli Hasan Ahvâli" bahsinde de

---

[140] Buradaki "Osmâniyân" kavramı, Osman'ın soyuna mensup olan kişi anlamına gelen "Osmânî" kelimesinin çoğuludur (Kâmûs-ı Türkî).
[141] [= Osmanlılar'dan Mısır Çarşısında bulunanları, bir yere toplanma(larına izin vermeden)]
[142] İlber Ortaylı, "Osmanlı' Kimliği", Cogito, Sayı: 19, YKY, İstanbul, 2006, s. 77-78.
[143] (= Kahraman Osman Paşa'nın Gece Baskını)
[144] Matbaa-ı Amire baskısında, ikinci "Osmanlı" kelimesinin sonu "ى" harfi yerine "و" harfiyle yazılmıştır. Veliyüddin 2353 nolu yazma nüshayla karşılaştırdıktan sonra bunun, baskı hatasından kaynaklandığına karar verilmiştir.

ardışık cümlelerde iki kez karşımıza çıkmaktadır. Peçevî'nin, Karayazıcı'nın kethüdalığından sonra Lala Mehmet Paşa'nın hizmetine giren Şahverdi'den nakille anlattığına göre Karayazıcı'nın ölümü şöyle olmuştur:

"Hîn-i fevtinde lâşe-i murdârın kırk elli pâre itdiler ve her pâresin bir mahalde defn itdiler. Sebebi 'Osmânlı bulub lâşesine bir siyâset itmeyeler. Hatta bir 'Osmânlı hod bu mertebe siyâset itmez ve öyle müte'affin cîfeye kimse elini değdirmez dirdik.[145]" (c. II, s. 253-254).

Bir başka örnek, Revan Kalesi'nin İranlılar'ca alınmasının mevzu bahis yapıldığı satırlarda topyekün bir kimlik tanımlaması biçiminde görülür: Kalenin fethinden sonra Şah tarafından yeni bir görev "ihsân edilen" Revan Beylerbeyi Şerif Paşa, "asker halkına, isteyeni benim kullarım olsun, isteyeni 'Osmanlıya gitsün" demiştir (c. II, s. 261).

Osmanlı kavramının eserde müstakil olarak kullanıldığı bağlamlar bunlardır. Görüldüğü üzere hem tekil hem de çoğul anlamda kullanılan bu "cinsiyyet" kavramı, Peçevî'nin anlatımlarındaki kullanım sıklığı açısından bakıldığında başat bir kavram olarak tezahür etmemektedir. Bununla birlikte, kullanıldığı bağlam ve kullanılış biçimi, son derece önemli ve kapsayıcı bir tanımlama olduğuna işaret etmektedir.

3.2. Osmanlı Kavramının Tamlama Şeklinde Kullanıldığı Bağlamlar

Peçevî Tarihi'nde, Osmanlı kavramının bir başka isimle tamlama yapılarak kullanıldığı örnekler bağımsız kullanımına göre daha fazladır. Esasen bu durum, Osmanlı kavramının ne kadar geniş ve değişik kullanım alanına sahip olduğunun göstergesidir. Bu örneklere bakmaya çalışalım:

[145] [= Öldüğü zaman pis leşini kırk elli parça ettiler ve her parçasını bir yerde defnettiler. (Bunun) sebebi, (bir) Osmanlı bulup leşini asmasın (idi). Hatta (biz), "Bir Osmanlı bu düzeyde "siyâset etmez" ve öyle kokuşmuş (bir) leşe kimse elini değdirmez, derdik.]

"İhdâs-ı Mücevveze-i Surh"[146] başlıklı konuda[147], Osmanlı kavramıyla yapılan üç ayrı tamlamayla karşılaşmaktayız: Bunlardan ilki olan "Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye", başa giyilen bir tür kavuk olan mücevvezenin kızıl renkli olanının Osmanlı devlet görevlileri arasında kullanılmaya başladığını ifade ederken zikredilmiştir. "Târih-i Âl-i 'Osmâniyye", Peçevî'nin mücevvezenin ortaya çıkışını "aynıyla" alıntıladığı Hoca Sadettin Efendi'nin eserini betimlerken kullandığı tamlamadır. Üçüncüsü olan "Şâhân-ı 'Osmânî" ise aynı alıntının sonlarında, "tepesi devrik ve ucu püsküllü, kırmızı yünden yapılmış bir takke"[148] olan üsküfün, yeniçerilerin yanı sıra zaman zaman Osmanlı sultanları tarafından da giyildiğini ifade ederken kullanmıştır (c. I, s. 4, 5).

Kânûnî Devri vezirlerinden olan Sokullu Mehmet Paşa'nın tanıtıldığı bölümde, yukarıdaki "Târih-i Âl-i 'Osmâniyye"den farklı olarak "Tevârîh-i Âl-i 'Osmân" tamlaması karşımıza çıkmaktadır. Peçevî bu ismi, Sokullu'nun hazinedârı "Tavâşî"[149] Hasan Paşa'dan nakille verdiği bilgiler arasında zikretmektedir: "Her gice mu'tâdî üzere zamân-ı teheccüdde kalkub tacdîd-i vuzu' idüb, edâ'-ı teheccüdden sonra merkûm Hasan Ağa'ya Tevârîh-i Âl-i 'Osmân okudur imiş."[150] (c. I, s. 20).

Tarihçi, Mohaç Savaşı'nı anlattığı bahiste, sözkonusu savaşın İslâm gazâlarının en büyüklerinden olduğunu ve böylesine büyük zaferlerin - okuduğu tevârihlere göre- ancak "selâtîn-i 'Osmâniyye" ye has özellikler sonucu ortaya çıkabileceği kanaatindedir (c. I, s. 96).

Peçevî eserinde, "Selâtîn-i 'Osmâniyye" kavramının bir başka söyleyiş biçimi olduğu anlaşılan "selâtîn-i âl-i 'Osmân" tamlamasına da yer

---

[146] (= Kırmızı Mücevvezenin Ortaya Çıkışı)
[147] Bu başlık Veliyüddin 2353 nolu yazma nüshada bulunmamaktadır.
[148] Üsküf kelimesi Kâmus'ta bulunamamış; Bekir Sıtkı Baykal sadeleştirmesindeki 8 numaralı dipnottan referansla tanımlanmıştır. C. I , s. 3.
[149] (= Hadım ağa, harem ağası)
[150] [= Alışıldığı üzere, her gece, (gece namazı vaktinde) kalkıp abdest tazeler; gece namazını kıldıktan sonra, adı geçen Hasan Ağa'ya Tevârîh-i Âl-i Osmân okuturmuş.]

vermektedir. Kavramın geçtiği bağlam, Osmanoğulları sultanlarının bayraklarının sayısının dörtten yediye çıkarılması emrinin verilmesidir (c. I, s. 129).

Tatar Hanı Sahipgiray'ın Osmanlı Ordusu'na katılması üzerine düzenlenen törenle ilgili betimlerde bulunan Peçevî, bizi, devlet geleneğine atıfta bulunan bir kavramla tanıştırmaktadır: Tarihçi, övgüyle söz ettiği törende görevlilerin düzgünce yerlerini almasında, "kâ'ide-i mukarrere-i 'Osmânîyân üzere tertib-i sipâh[151]" kılındığını ifade etmektedir (c. I, s. 210).

Kili ve Akkirman topraklarındaki sınır tespitine ilişkin bir sonraki bahiste geçen "'Âdat-ı kadîme-i 'Osmânîyân" tamlaması da kavramsal olarak Osmanlı geleneğine gönderme yapmaktadır. Peçevî bu kavramı, vergi ödemeye dayalı anlaşma yapılan Boğdan voyvodasının eski Osmanlı geleneği uyarınca "kızıl börk ve altûn üskûf ve hil'a-ı husrevân ile ilbâs olunduğunu[152]" anlatırken kullanmaktadır (c. I, s. 212).

Peçevî'nin, Osmanlı'ya sığınan İran Şâhı'nın kardeşi Elkas Mirza'nın çıkarıldığı şehir gezintisinde yaşanılanları anlattığı bahiste kullandığı "her geçüb giden üzengi ağâsı meselâ 'arabacı ve tobci ağâların âyîn-i 'Osmânî üzere neferâtiyle zeyb ü zînet ile gördükde, Pâdişâh bu midir deyû ayağa kalkub ta'zîm ü tekrîm iderek inhinâ ile selâmlayub[153]…." cümlesinde yer alan "âyîn" kelimesi, büyük ölçüde bugün kullandığımız "tören" kavramını karşılamaktadır (c. I, s. 265).

Yukarıdakinin neredeyse eş anlamlısı olan bir başka kavram, "âyîn-i kavânîn-i 'Osmânî" tamlaması, "kişvergüşâ[154]" Sultan Süleyman'ın Halep kışlağına çekilmesinin zikredildiği başlık altında geçmektedir: Ramazan ayı

[151] (= Osmanlı kuralları temelinde askerin düzenlendiği)
[152] [= kızıl börk ve altın üsküf ve sultanlara yaraşır (bir) kaftan giydirildiğini…]
[153] [= Her geçip giden üzengi ağasını, mesela arabacı ve topçu ağalarını Osmanlı törenleri uyarınca askerleriyle (birlikte) süslenmiş (bir halde) gördükçe "Pâdişâh bu mudur?" diye ayağa kalkıp hürmet ve saygı (ile) eğilip selamlıyor…]
[154] (= memleket fetheden)

henüz geçirilmiş ve bayram gelmiştir. Peçevî bayram hazırlıklarını betimlemeye, "… âyîn-i kavânîn-i 'Osmânî üzere 'âli otaklar ve sâye-bânlar kurîlub…[155]" ifadesiyle başlamaktadır (c. I, s. 278). Bu kavram okurda, bir önceki kavrama bir kelime daha eklenerek daha ayrıntılı bir ifade biçimi tercih edildiği izlenimini uyandırmaktadır.

Peçevî eserinde, "kavâid-i 'Osmânîyân" tamlamasına da yer vermiştir. "Osmanlı töreleri" anlamında kullanıldığı düşünülen bu kavram, Sultan Süleyman'ın Zigetvar Seferi'nin anlatıldığı bölümde, pâdişâhla birlikte sefere giden devlet erkânının isimlerini sayılmasından sonra zikredilmektedir: "… ve sâ'ir a'yân ve erkân-ı mu'tad ve kavâ'id-i 'Osmânîyân üzere mevkib-i hümâyûnda revâne olunub menzilden menzile…[156]" (c. I, s. 413).

Tarihçinin, yukarıda geçen kavramlara anlam bakımından karşıtlık oluşturabilecek oldukça farklı bir kavram daha kullandığını tespit ediyoruz. Eserini kaleme alırken sözkonusu ettiği hemen her yerde, üzüntüsünü de belli ettiği şehzâde katli olayıyla ilgili olarak Peçevî, III. Murat'ın çocukları bahsinde, "kânûn-ı vajgûn-ı 'Osmânî[157]" kavramını zikretmektedir: Pâdişâhın dünyaya getirdiği kız ve erkek çocuklarının "had ve kıyâsdan mütecâviz" olduğunu belirten tarihçi, Sultanın vefatında ondokuz şehzâdesinin "kânûn-ı vajgûn-ı 'Osmânî mûcebince zümre-i şühedâya mülhak" olduğunu vurgulamaktadır (c. II, s. 5).

Yukarıda yazı konusu edilen kavramlar dışında Peçevî'nin Kânûnî'nin İran Seferi'ni ele aldığı bölümde, Osmanlı Devleti'nin anlaşılmasında son derece önemli olan "Gâziyân-ı 'Osmânîyân" kavramı da yer bulmaktadır. İbrahim Efendi bu kavramı, Tebriz'e doğru hareket eden Pâdişâh ve ordularının şehir yakınında kondukları bölgeyi tasvir ederken kullanmaktadır:

---

[155] (= Osmanlı tören kuralları uyarınca, yüksek otağlar ve gölgelikler kurulup…)
[156] (= ve diğer ileri gelenler, bilinen esaslar ve Osmanlı töreleri uyarınca pâdişâhın kâfilesinde yola koyulup menzilden menzile…)
[157] (= Uğursuz/tersine dönmüş Osmanlı kânunu)

“ … etrâf-ı Şenb-i Gâzân, muhayyem-i gâziyân-ı ‘Osmânîyân oldi.[158]” (c. I, s. 272).

Peçevî Tarihi’nde İbrahîm Efendi tarafından zikredilen “Osmanlı” ve Osmanlı kavramıyla birlikte oluşturulmuş diğer tamlamaların tek tek irdelenmesi sonucunda ortaya çıkan resim yukarıda yansıtılana yakındır. Anlaşılacağı üzere “Osmanlı” kavramı, -gerek müstakil gerekse birleşik kelimelerle- hem devletin hem de vatandaşın kimliğini tanımlamada kullanılmıştır. Bu bağlamda enteresan olan, yukarıda ele alınan kavramlar dışında bugün bizim Osmanlı’ya ilişkin konularda sıkça kullandığımız; Osmanlı Devleti toprakları, Osmanlı egemenliği, Osmanlı halkı, Osmanlı pâdişâhı, Osmanlı Ordusu, Osmanlı Donanması, Osmanlı Başkenti gibi kavramların eserde, içinde Osmanlı kelimesi geçmeyen tamlamalar biçiminde kullanılmış olmasıdır. Bugünkü algılamalarımıza göre sözkonusu kavramların doğrudan karşılıkları olmasa da -bunları kitaptaki kullanımlarıyla şöyle sıralayabiliriz:

Osmanlı Devleti toprakları/ Osmanlı toprakları/Osmanlı ülkesi: memâlik-i mahrusa, memâlik-i ‘Osmânîyân, muzâfât-ı mehmiyye.

Osmanlı egemenliği: Hükm-i Memâlik-i Osmânîyân.

Osmanlı halkı/ Osmanlı: Ehl-i İslâm.

Osmanlı Pâdişâhı: Rikâb-ı hümâyûn-ı pâdişâhiyye, atabe-i aliyye-i pâdişâhiye.

Osmanlı Ordusu: asker-i İslâm.

Osmanlı Donanması: Donanma-ı Hümâyûn.

Osmanlı Başkenti: Der-devlet-i medâr.

[158] [= Şenb-i Gazan çevresi Osmanlı gâzilerinin çadırları (ile bezendi).]

4. GÖÇ VE SÜRGÜN

Ordunun bir konaktan diğerine "göçmesi" ve şahısların bu dünyadan diğerine "göçmeleri" dışında, bildiğimiz anlamıyla göç kavramı, İbrahim Peçevî Efendi'nin tarihinde gâyet az sayıda zikredilmektedir. Ancak, sürgün kavramıyla ifade edilmiş bir "göç etme durumu" da sözkonusudur.

Osmanlı Devleti fethettiği yeni bölgelerede güvenliği sağlamak amacıyla yürüttüğü yeniden-iskân politikasını toplu sürgünler vasıtasıyla gerçekleştirebiliyordu[159]. Dolayısıyla, göç ve sürgün kavramları -bugünden bakıldığında- zaman zaman iç içe geçmiş gözükmektedir. Bunun yanında, eserde -bildiğimiz anlamıyla- sürgün kavramına atıfta bulunan referanslar da mevcut olup, bunların sayısı öncekilere göre çok daha fazladır.

4.1. Doğrudan Göç Kavramına Atıfta Bulunan Satırlar

Ele alacağımız olay, Kânûnî Sultan Süleyman döneminde, Pâdişâh'ın Mohaç Seferi'nden sonra yaşanmıştır. "Islavîn memleketinde" bulunan "Eflak re'âyâsı, bânları[160] olacak kâltabanın[161] siteminden[162]" bunalarak "üzerine gulüvv[163]" idüb"[164] katlederler. Arkasından da bu topraklarda kalmanın mümkün olmayacağında karar kılarak, "hâne göç tarîkiyle" hayvanlarını alıp kaçarlar.

Sözkonusu topluluk, Osmanlı sınırından girince, kendilerine iskâna elverişli bir yer verilmesini talep eder. "Semendre vâlisi" durumu Pâdişâh'a

---

[159] Halil İnalcık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", Söğütten İstanbul'a, Derleyenler: Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 465.
[160] (= O dönemde Slav ya da Macar beyleri ve prenslerine verilen ad)
[161] (= Namussuz)
[162] (= Haksızlık, eziyet)
[163] (= Üşüşme, hücum)
[164] (= Kötü söz söyleyen)

arz eder; cevaben, Sirem bölgesinin tâyin olunduğu bildirilir. Pâdişâh, daha sonra tekrar sefere çıktığında buraya uğrar ve "mezkûrların knezleri nâmına altmış nefer zımmî gelüb istikbâl ider[165]"ler. Bu insanlara, Pâdişâh'a klavuzluk yapıp yapamıyacakları sorulur; olumlu cevap alınınca tuğların önünden yürüme şerefine erişmiş olurlar (c. I, s. 16).

Sınırda bulunan gayr-ı müslim bir topluluğun, oluşan -ya da oluşturdukları- göç koşullarını, Osmanlı Devleti'ne zımmî teba olmak yönünde kullanmayı tercih ettiğini gösteren yukarıdaki örnek dışında doğrudan göç kavramına atıfta bulunan, tespit ettiğimiz bir başka örnek yoktur.

4.2. Celâli İsyanlarının Sebep Olduğu Hareketlenmeler

Aşağıda anlatılacak olan hâdise bağlamında zikredilen nüfus hareketi, -Peçevî doğrudan göç kavramını kullanmamış olsa da- anlam itibarıyla bu kavrama atıfta bulunmaktadır. Sözkonusu hâdise, "Anatolı Yakasında Celâlîler Zuhûrı" başlığı altında ele alınan Karayazıcı ve kardeşi Deli Hasan'a yönelik bilgiler dâhilindedir.

Onaltıncı Yüzyıl sonlarında gelişen olayın kısa hikâyesi şöyledir: Sivas'ta bulunan sancaklardan birinde sancakbeyi kaymakamlığı görevini sürdüren Karayazıcı, "âsitâne"nin kararı üzerine o dönem seferde olan mevcut sancakbeyi yerine bir yenisinin -ve dolayısıyla temsilcisinin- tâyin edilmesine itiraz eder. Bununla da kalmayarak gelen temsilciyi öldürür. Ardından etrafında topladığı "ol semtlerin eşkıyâsın ve levendin" ile birlikte "isyân 'alemi kaldırır".

[165] (= Sözü edilenlerin yöneticileri adına gayr-ı Müslim reâyâdan altmış asker gelip karşılarlar.)

Karşısında kimse duramıyor; merkezden gönderilen komutanlar ardı ardınca yeniliyordur. Bu süreçte Serdâr Sinan Paşa da kaleye sığınıp mahsur edilince, Çorum sancakbeyliği verilmesi karşılığında Karayazıcı'yla barış yapılır. Ancak, olaylar bu barışla durulmaz; çünkü Karayazıcı "celâlîğin komamıştır[166].". Halktan usûlsüz vergiler isteyerek, "tahsîle celâlîler göndermektedir.". Neticede oluşturulan kuvvetli bir orduyla Karayazıcı bozguna uğratılır; Canik Dağları'na kaçar ve orada ölür.

Karayazıcı'nın ölümü de isyanları durduramıyacaktır. İsyancılar, Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan'ı başlarına getirirler. Devlet bu kez onunla mücadeleye girişir. Üzerine gönderilen Serdâr Hasan Paşa bozguna uğrar ve Tokat Kalesi'ne sığınır. Serdârın burada saklandığı duyulunca celâlîler tarafından "başına tüfenk ûrup" şehit edilir. Tâyin edilen yeni serdâr da "bu mertebe kesrette olan eşkıyâdan intikâm" alamıyacaktır.

Olayların bu şekilde gelişmesi sonucunda, "öte yakanın sagâr ü kibârı[167] âsitâne-i sa'âdete dökülür". Gelenlerin amacı dîvânda şikâyette bulunmaktır. Sayıları o kadar fazladır ki Dîvan-ı Hümâyûn dolup taşmış; buna mukâbil şikâyetlerine cevap verilememiştir (c. II, s. 254).

Peçevî, tarihinde, Karayazıcı ve kardeşinin isyanları etkisiyle Anadolu'dan İstanbul'a yapılan göçün şikâyet bildirme amacının ötesinde kalıcı bir hâl alıp almadığını belirtmemektedir. Kaldı ki bu müstakil bir araştırma konusudur. Ancak, âsâyişsizlik ve zulmün kol gezdiği bir kaos ortamında halkın bulunduğu yurdu terkedip kendisini güvende hissedeceği bölgelere göçmeyi tercih edeceği bir vakıadır.

[166] (= Celâliğini bırakmamıştır.)
[167] (= Anadolu'nun küçüğü ve büyüğü)

4.3. Göç ve Sürgün Kavramlarının Muadilliğinin Gözlendiği Satırlar

Sıradaki ve ardından gelen konuda, başlangıçta sözü edilen göç ve sürgün kavramlarının iç içe geçmişliği gözlenebilecektir.

İlk bahis, yine Mohaç Savaşı'nın ardından, bu kez savaşmadan, "miftâhları[168]"nın teslim edilmesi ile ele geçirilen düşman başkenti durumundaki Budin ve Peşte halkına ilişkindir: O dönemde vârid olan sıkı disiplin uyarınca, fetihten sonra şehirde hiçbir kimsenin canına ve malına dokunulmamıştı. Bununla birlikte, "استمیان eden kefere re'âyâdan" ve Yahudiler'den istekli olan binlerce hâne, gemilere bindirilip İslâm topraklarına "sûrgûn" olmuştur. Gönderilen hânelerden pek çoğu Yedikule Semti'nde iskân edilmiş; ayrıca, "Yahûdî tâ'ifesin kimî Selânik'e ve kimîn sâ'ir memleketlere" gönderilmiştir. (c. I, s. 99).

Aynı bağlamda değerlendirilebilecek bir ikinci bahis, yine Kânunî dönemine ilişkin olup, Sultan Süleyman'ın adâlet ve insafının ele alındığı başlık altında geçmektedir. Pâdişâh'ın hürriyet ihsân etmedeki cömertliğini anlatan satırlarında Peçevî, şunları aktarmaktadır:

"Mısır fethinde altıyüz hâne mikdârı sûrgûn götürdüğü bir bölük garîbü'l-bilâdı[169] azâd idüb, isteyen vatanına gitsün ve dileyen kalub pây-ı tahtımızda istirâhat itsün deyü insırâfa[170] izin buyurdular." (c. I, s. 5)

Peçevî'nin ilk bahiste ifade ettiği "istekli sürgün" ve ikinci bahse konu olan "zorunlu sürgün" olayı, tarafımızca göç kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Sözkonusu iki olay, aynı zamanda Osmanlı fetih siyâsetinin iskân ayağına ve dönemin demografik hareketlerine ilişkin olarak da ele alınabilecektir.

---

[168] (= Anahtarları)
[169] (= Yabancıyı)
[170] (= Çekilip gitme, geri dönme)

4.4. Doğrudan Sürgün Kavramına Atıfta Bulunan Satırlar

Bildiğimiz anlamıyla sürgün kavramına atıfta bulunan bahisler, çeşitli bağlamlarda ele alınmıştır. Öncelikle kavramın önemli şahsiyetlerin tanıtılması bağlamında değinilen bireysel sürgün vechesini irdelemeye çalışacağız.

4.4.1. Bireysel Sürgünler

İlk örneğimizle, Kânûnî Devri âlimlerinden Mevlânâ Muhiddin Arapzâde'nin tanıtıldığı satırlarda karşılaşmaktayız. Peçevî, Ebussuud Efendi tarafından cezalandırılan bu şahsı, "ahvâli nevâdirden olmağın tahrîri münasib görüldi[171]" sözleriyle okuyucuya tanıtmaya başlar. Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin yaptığı bir atamaya sinirlenen Müderris Arapzâde, şikâyet ve kızgınlığını Sadrâzam'a yazdığı bir mektupla ortaya koymuş ve mektuba, durumla ilgili olarak kaleme aldığı fetvayı da eklemiştir. Tüm bunlar Pâdişâhca da inceledikten sonra Arapzâde Dîvân'a getirilip "ta'zîr[172]"[173] olunur ve 'azl ile Bursa'ya sürülür.

"Garâ'ib bunda ki[174]" diye devam eden Peçevî, Arapzâde'nin, Rumeli Kazaskeri'nin damadı olduğu halde bunları yaşayabildiğini; divandan önce kayınpederinin yanına Anadolu Kazaskerini de alarak Şeyhülislâm'a gittiklerini ve Arapzâde'nin affını dilediklerini belirtir. Ancak bu insanların söyledikleri Şeyhülislâm'a "Aslâ te'sîr" etmemiştir; bilâkis, "Kürdî el-'asl olub tab'î haşîn olmağla", "hışm ü gazabı"nı daha da artırmıştır (c. I, s. 55).

---

[171] (= Az rastlanır halleri olduğu için yazmaya değer bulundu.)
[172] (= Azarlanma, terbiye verme, haddini bildirme)
[173] "Ta'zîr olundi"ifadesi B.S. Baykal sadeleştirmesinde "bir güzel kötek yedi" biçiminde Türkçe'leştirilmiştir ki sözlüklerde "ta'zîr" kelimesinin böyle bir anlamına rastlanamamıştır.
[174] (= İşin garibi şu ki)

Üst düzey ulemâdan üstelik -Peçevî'nin tanımlamasıyla- bir "şeyhzâde"nin bütün iltimas çabalarına rağmen sürgün edilmekten kurtulmadığının örneklendiği yukarıdaki bahisten sonra, I. Ahmet Devri'nde yaşanan bir başka devlet adamının kısaca tanıtıldığı satırlarda geçen sürgün kavramına bakalım:

Dönemin sadrâzamlarından olan Damat Mehmet Paşa Sultan I. Ahmet'in kızlarından biriyle evli olup, iki kez sadrâzamlığa getirilmiştir. Ancak daha sonra Revan Kalesi'nin kuşatılmasında başarısız olması nedeniyle "Halep Eyâleti'ne sürülmekle" kahrından burada vefat etmiştir (c. II, s. 300).

Diğer bir şahsiyet ulemâdandır: Donanımlı bir ilim adamı olan Büyük Şeyh'in Süleymâniye Câmii'nde verdiği vaazlarda halk, büyük kalabalıklar oluşturmaktadır. Gelen dinleyiciler, zor meselelerini "tezkere[175]" hâlinde Şeyh'in kürsüsüne bırakır; Sayıca bir hayli çok olan bu meseleleri Büyük Şeyh, öyle açık ve net olarak cevaplardı ki dinleyenler hayrette kalırdı. Kahvehânelerde oturan "şehir oğlanı" bile, tezkerelerin okunmaya başlamasını "yoklarlar"; ona göre câmi'ye gelirlerdi. Şeyh, verdiği vaazlarda "gâyet çerî ve erbâb-ı devlete dokunub ta'an ü teşni'den beri[176]" olmadığı için, bir-iki defa "vatan-ı aslîsine nefy olunmuş[177]" ancak, daha sonra dâvet edilerek getirilmiş ve sınırsız hürmet gösterilmiştir (c. II, s. 359).

Zikredilen enteresan bahis, kişinin memleketine de sürgün edilebildiğini ortaya koymaktadır. Bu durumun Osmanlı'da özel bir anlamı olup olmadığını incelemek teamülleri tespit açısından çekici görünmektedir. İlâveten, bu örnekle; sürgün edilmiş olmakla –belki sadece memleketine sürülme koşullarıyla alâkalıdır- geri davet edilip saygı görmek arasında ince bir çizgi olduğu da anlaşılmaktadır.

---

[175] (= Pusula, kısa not)
[176] (= Gâyet canlı ve devlet ileri gelenlerine dokunup, yermekden beri)
[177] (= Memleketine sürgün olunmuş)

Peçevî'nin şahısları tanıtımı bağlamında bireysel sürgünlerin irdelendiği yukarıdaki satırlardan sonra meseleye bir de toplu sürgünler açısından bakalım.

4.4.2. Bir Toplu Sürgün Örneği

1528 yılında Halep'te yaşanan bir hâdise, toplu olarak sürgün edilmeyi örneklemektedir. Kısaca anlatırsak; Halep Kadısı ve Muhtesibi halka, "nihâyeti yoğ" olan haksızlık ve eziyet yapmaktaydı. Merkeze bu konuda defalarca şikâyette bulunulmuş; ancak, "hâmîleri tama'-ı hâm sebebiyle def itmişler idi.[178]". Sonunda, bir cuma günü "câmi'-i kebîr"de üzerlerine saldırılır ve dokuz adamıyla birlikte öldürülürler. Bunun üzerine "Haleb'in a'yânından ve sükkânından nice kimesneler Rodos'a sûrgûn ve nice nice kimesnelerin hâli dîger-gûn[179]" olur (c. I, s. 127-128).

Osmanlı Devleti'nde -adâlet gecikmiş dahî olsa- cezanın halk tarafından verilmesinin bedelinin, topluca sürgüne yollanmak olabileceğine işaret eden bu bahis, toplu sürgün cezasının Osmanlı Ceza Hukûku'nda uygulanmasına da atıfta bulunmaktadır.

4.4.3. Sürgün Kavramına Atıfta Bulunan Çarpıcı Bir Olay

Sürgün kavramına atıfta bulunan bir başka olay, Pâdişâh III. Mehmet Dönemi'nde yaşanmıştır. Eflak Seferi'ne hazırlanmakta olan Sadrâzam Ferhat Paşa, ulûfelerine itiraz eden sipâhilerin isyanlarına muhatap olur. İsyancılar Ferhat Paşa'nın başı gelmedikçe ulufelerini almayacaklarını vurgulamaktadırlar. Pâdişâh'ın talimatıyla isyan bastırılır; ancak Ferhat

[178] (= koruyucuları, terbiye edilmemiş açgözlülükleri nedeniyle savuşturmuşlardı.)
[179] (= Halep'in ileri gelen ve sâkinlerinden nice kimseler Rodos'a sürgün ve nicesinin durumu bozulur.)

Paşa'nın beyânıyla isyanın çıkmasının sebep ve isyacıları tahrik eden iki kişinin Eski Sadrâzam Koca Sinan Paşa ile Beylerbeyi Çağalzâde Sinan Paşa oldukları ortaya çıkar. Bu durum karşısında Pâdişâh, Sinan Paşa'nın gözlerine mil çekilmesini ve Çağalzade'nin "nefy 'ani'l-beled[180]" olunmasını fermân eder.

Ancak, maiyetindekiler, Osmanlı Devleti'nde daha önce meydana gelmediği halde, böylesine kötü bir uygulamayı ortaya koymanın kendisine "lâyık" olamadığını; çünkü belki de bundan böyle "pâdişâhlara i'tiyâd[181]" geleceğini ve "nice bi-günâhın gözine bu musîbet çöpi düşmeğe" sebep olacağını belirterek, Pâdişâh'ı bu fiilden "men'" ederler. Nihâyetinde, Sinan Paşa Malkara'ya ve Çağalzâde Şarkîkarahisar'a olmak üzere "sûrgûn" edilirler (c. II, s. 167).

Pâdişâh III. Mehmet'in -belki Frenkler'den öykünerek ve hışımla- Osmanlı'da daha önce hiç vuku bulmadığı anlaşılan mil çekilme cezasını ferman buyurmasının, yakınındaki devlet görevlileri tarafından engellenebilmiş olması, hem teamüller hem de pratik açısından bir hayli çarpıcı gözükmektedir. Bunun yanında, muadil bir ceza olarak sözkonusu kişilerin sürgüne gönderilmesi, bu cezalandırma biçiminin ağırlığına da işaret etmektedir. Bütün bu olanlarla çelişik görünen bir başka gerçek ise ilerleyen yıllarda -ve aynı Pâdişâh döneminde- sözkonusu iki devlet görevlisinin sadrâzamlığa kadar yükselebildiğidir.

[180] (= Şehirden sürgün)
[181] (= Alışkanlık, huy, âdet; âdet edinme)

5. ZULÜM

Haksızlık, adaletsizlik; eziyet, işkence anlamlarına gelen "zulüm" kavramı ile bu kavram/kelimeden üretilmiş olan "zâlim" ve "mazlum" sıfatlarının Peçevî Tarihi'nde taşıdıkları anlamı tetkike çalışacağımız bu başlıkta, eser içinde bu kavramların yer yer zikredildiği bağlamlardan bir seçme yapılmıştır. Sözkonusu kavramların dönem zihniyetinde aldığı biçime ilişkin kaydadeğer misalleri içerdiği düşünülen bu örnekler, Peçevî'nin tarihindeki akış sırasıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

5.1. Zulmün Tezâhürüne İki Örnek

Kânûnî Sultan Süleyman dönemindeki Mısır'a ilişkin bir bahiste, "zulüm" kavramına yüklenen anlamın önce olağanüstü ya da uhrevî; daha sonra ise pratik boyutunu görüyoruz: Mısır eyâleti, Hain Ahmet Paşa döneminde yaşanan tatsız olaylardan sonra Güzelce Kâsım Paşa'ya verilmiştir. Ancak Pâdişâh, Sadrâzam İbrahim Paşa'nın Mısır'a gidip burayı düzene koymasının doğruluğundan hareketle bir karar alır. Bunun üzerine sadrâzam, beraberinde kalabalık heyet ve askerler olduğu halde on kadırga ile İstanbul'dan Mısır'a doğru yola çıkarlar. Sakız Adası üzerinden Rodos'a varırlar. Buradan İskenderiye'ye doğru tekrar yola çıkarlar; ancak istenmeyen bir rüzgarın etkisiyle Rodos'a dönmek zorunda kalırlar. Birkaç gün sonra yeniden yola koyulsalar da aynı akibet ile karşılaşırlar. Bu kez Mısır'a deniz yolu yerine kara yoluyla gitmeyi kararlaştırırlar (c. I, s. 83).

"Muğla kasabası"ndan, "Lâdkiye şehri"ne, oradan da Halep'e gidilir. Burada "nice zaleme ve ehl-i fısk[182]"ın hakkından gelinip "bi-had fukarânın

[182] [= Nice zâlim(ler) ve günah ehli]

hakları istirdâd[183]" olunur. Böylece, "deryâdan yol münsedd[184] olub karadan gidilmesinin hüsni ve sebebi" ortaya çıkar (c. I, s. 83-84).

Zulmün kabuldışılığını, deniz yolunu kapayarak Halep'teki mezâlimi ortadan kaldırmayı mümkün kılan yüce iradeye atıfla dile getiren Peçevî, bahsin devamında sadrâzam ve heyetinin Mısır'a vardıktan sonra yine bu bağlamda gerçekleştirdikleri âdilâne düzenlemeleri aktarır:

"Neşr-i 'adl ü insâf ile vilâyet-i Mısır'ı dârü'l-emn[185]" durumuna getiren Sadrâzam ve beraberindekiler, çevre memleketlerden Mısır'a "gürûh gürûh, fevc fevc[186]" gelen "re'âyâ fukarâsı"nın daha önce kendilerinden alınan vergilere dâir "mezâlim"den şikayetlerini dinlerler. Ardından Sadrâzam, yönetim devrine göre eski kânunları içeren defterleri getirtir ve sonradan eklenen kuralları ayıklayarak yeni ve âdil bir kânun düzenler. "Cümle re'âyâ ve berâyâ ol kânûna sem'an ve tâ'aten[187] rızâ virüb" Pâdişâh'a gönderilmek üzere telhis düzenlenir. Onayın gelmesinin ardından yeni kânun yürürlüğe girer. Böylece sözkonusu mezâlim ortadan kaldırılmış olur. Peçevî, Halep'te karşılaşılanlardan sonra, olayın bu kısmını da aktararak, Sadrâzamın Mısır seyahatinin zulüm kavramına ilişkin pratik yanına vurguda bulunmaktadır (c. I, s. 84).

5.2. Peçevi'nin Örneklediği Mezâlim

İbrahim Peçevî Efendi'nin "bir zâlim" diye niteleyerek, kendi kanaatini bildirdiği satırların yeraldığı bahis, tarihçinin zulüm kavramına yüklediği anlamın çarpıcı bir vechesini yansıtma yanında sözkonusu kavramın dönem zihniyetindeki geniş yelpazesine de ışık tutmaktadır.

---

[183] (= Geri alma)
[184] (= Kapalı, tıkalı)
[185] (= Adâlet ve merhamet yayarak Mısır Vilâyeti'ni emin bir yer…)
[186] (= Kısım kısım, topluluk topluluk)
[187] (= Dinleyerek ve uyarak)

5.2.1. "Bir Zâlim Mürekkeb Sürmekle ….."

Yemen ve Aden vilâyetlerinin Kânûnî Devri'nde fethedilmesini anlatan bahsin girişinde Peçevî, bu meseleyi araştırken başlangıçta yaşadığı kafa karışıklığını itiraf eder: Tarihçi, adı geçen vilâyetlerin fetihlerini ve fetih yolculuğunu çeşitli tarihlerden özet olarak okumuşsa da "hakîkat hâle zafer bulmamış"tır[188].

Bir süre sonra edindiği, Pâdişâh'ın 1540 "senesine değin" gerçekleşen fetihlerinin yazılmış olduğu "bir tarih"ten ayrıntılı olarak bu bilgilere ulaşır. Ancak, bu tarihin "mü'ellifi kim idiği ma'lûm" olamamıştır. Zira "bir zâlim mürekkeb sürmekle" eserin yazar isminin bulunduğu bölgeyi okunmaz hâle getirmiştir.

Böyle de olsa, Peçevî'ye göre sözkonusu yazar "bir ehl-i 'ilm, husûsan 'ilm-i nücûmda mâhir[189]" bir adamdır. "Zira, te'lifinden böyle istidlâl[190]" olunmaktadır (c. I, s. 219).

Yukarıda görüldüğü üzere Peçevî, kendisini yıllar sonra ayrıntılarını merak ettiği seferlerin gerçek bilgisine ulaştıran yazarın kimliğini okunamaz hâle getirme fiilini, tereddütsüz, zulüm kavramı çerçevesinde değerlendirmektedir.

5.2.2. Halep'te Vakıflar Kanalıyla Halka Yapılan Mezâlim

İlerleyen sayfalarda zulüm kavramına dâir tespit edilen bir başka bağlam, sözkonusu kavram çerçevesinde daha önce de zikredilen Halep şehrinde geçmektedir. Esasen bahsin başlığından da anlaşılacağı üzere -

[188] (= Gerçeğe ulaşamamış)
[189] (= Bir ilim adamı, özellikle astrolojide usta)
[190] (= Çünkü, yazdığı eser bunu ispatlamaktadır.)

“Mahruse-i Halebü’ş-şeh-bâd’da Bazı Mezâlim Ref‘ Olındığıdur”- Peçevî burada bütünüyle zulüm kavramını ele almıştır.

Vakıflar kanalıyla gerçekleştirilen mezâlimin örneklendiği bahiste tarihçi, şunları aktarmaktadır: Halep’te “selâtin-i mâziyyeden olan ba‘zı evkâf, Çerâkise-i ebâlise ve ba‘zı zaleme ü mütegallibe[191]”nin el uzatmaları neticesinde, birçok tuhaflık îcad edilerek değiştirilmiştir. Sözkonusu kişiler, vakıfların gelirini devlet için “a‘şâr-ı şer‘iyye” adı altında toplayıp kendilerine aktarıyor; belki yüzde onunu bile vakfa bırakmıyorlardı. Bu şahıslar ayrıca, yeni inşa edilen binalardan “mîrîde vâki‘dir deyü[192]” gayrımeşru vergi de alıyorlardı. Bunlara benzer “nice mezâlim ihdâs olunmağla” bölge halkı Pâdişâh makâmına bir dilekçeyle başvurur. Sultan Süleyman bu sorunun halledilmesi işini Rumeli Kazaskeri’ne verir ve neticede “cümle na-meşrû‘ olanlar men‘ ü ref‘ olunub” haksızlıklar ortadan kaldırılır (c. I, s. 306).

Yapılan adâletsizlikler bağlamında, taşra-merkez işbirliği ve iletişimine de atıfta bulunan yukarıdaki örnekten sonra, Peçevî’nin, “efendisi” Sadrâzam Lala Mehmet Paşa’nın vefatı ardından yerine getirilen Derviş Paşa’nın yaptığı zulümleri ele aldığı satırlara geçelim.

5.2.3. Derviş Paşa’nın Mezâlimi

Tarihçi eserinde Derviş Paşa’nın mezâlimini iki farklı boyutta ele almıştır. Lala Mehmet Paşa’nın bıraktığı mal varlığına yaklaşım biçimi ve diğer adâletsizlikleri.

Peçevî’nin bir başka devlet görevlisinden aktardığı bilgiye göre, Pâdişâh I. Ahmet, Sadrâzam Lala Mehmet Paşa’nın ölümü ardından, “Hele,

[191] [= Geçmiş sultanlardan olan bazı vakıfları, şeytan Çerkesler ile bazı zâlim(ler) ve zorbalar]
[192] (= Devlet arazisinde yapılmış diye)

nakdi sefer mesârifi içün alınsun, sa'ir muhallefâtına ta'arruz olunmasun[193]" buyruğunu vermiştir. Tarihçiye göre "Dervîş Pâşâ didikleri zâlim, vezîr olduğu gibi" merhumun nakdî varlığı dışında kalan eşyalarına da -ki bunların değeri ikiyüz yük akçeden fazladır ve Pâdişâh'ça Mehmet Paşa'nın yetimlerine bırakılmıştır- el koymuştur (c. II, s. 322-326).

Peçevî, Derviş Paşa'nın diğer mezâlimini şu örneklerle anlatır: Bir ikindi dîvanına iyiliğiyle tanınan ve sürekli oruç tuttuğu söylenen "öte yakadan beğlerbeğilikden ma'zûl bir pîr-i nûrânî" gelir. Yaşlı beylerbeyi dîvanı selâmlayıp çıktıktan sonra Sadrâzam tarafından geri çağrılır ve komutan olan oğlundan şikayetler geldiği söylenir. İhtiyâr: "Sultânım, hakkından gelmek benim hükmümde değil deyü cevab virince" Derviş Paşa: "Anın hakkından gelince senün hakkından gelürüm" diyerek kendi kapısı önünde yaşlı beylerbeyinin başını kestirir.

Peçevî olayın bu aşamasından sonrasına bizzat tanıklık ettiğini, şu cümleleriyle aktarmaktadır: "'Abdî Kethüdâ merhûm ile ol mahale gelmiş idik. Tâbut ile hamallar götürürdi ve bâşı vücûdunda ayru yuvarlanurdı; gözümüzle gördük." Tarihçi, o sırada Derviş Paşa'nın yaşlı beylerbeyinin geriye bıraktıkları için adamlar gönderdiğini ve onun bu hareketine "dünyâ halkı"nın "mütehayyir[194]" olduğunu belirterek, Pâdişâh'a arz edilmeden, şeriat kuralları uygulanmadan suçsuz günahsız "bir mazlûm" un katledilmiş olduğu bilgisini de okuyucuya aktarır (c. II, s. 325).

Yeni Sadrâzam, yukarıdaki mezâlimi yanında, ikâmetgâhını genişletmek amacıyla, etrafındaki yirmi kadar hâneye mîmarbaşının "tahminle" takdir ettiği pahanın "nısfın[195] virmeyüb" el koymuş ve sahiplerini "cebren ve kahran" evlerinden çıkartmıştır (c. II, s. 326).

---

[193] (= Nakidi, sefer masrafları için alınsın; diğer bıraktıklarına ilişilmesin)
[194] (= Şaşmış, hayrette kalmış)
[195] (= Yarısını)

5.2.4. "Pâdişâh-ı Mazlûm"

Peçevî'nin, tarihinde "mazlum" olarak nitelediği diğer bir şahsiyet, Sultan II. Osman'dır. Tarihçi, Pâdişâh'a yapılan mezalimin büyük bir kısmına şahit olmuş ve gördüklerinden son derece etkilenmiştir.

Tarihçi, Sultan I. Mustafa'nın "üç ay yedi gün" tahtta kalışının ardından 1618 Şubatı'nda pâdişâhlığa getirilen II. Osman'ın uğradığı mezalimi kısaca şöyle anlatmaktadır:

Sultan Osman ile kulları arasındaki gerginlik daha Pâdişâh'ın çıktığı Hotin Seferi'nde kendini göstermeye başlamıştı. Konak yerlerinden birinde, mevcut bulunmayan çaşnigilerin ulufelerinin kesilmesi; bir diğerinde, yeniçerinin bahşişi verilirken pâdişâhın önünden birer ikişer geçirilerek bir tür "yoklama" yapılması bu gerginliği yaratan sebeplerden olmuştu. Bütün bunlar bir yana, tam otuzdört gün boyunca düşmanla savaşıldı; topraklarında yağma ve talandan geri durulmadı. Ancak bir türlü başarıya ulaşılamadı ve kış mevsimi ve soğuklar nedeniyle geri dönmeye karar verildi (c. II, s. 376-78).

İstanbul'a dönen Pâdişâh, uğranılan başarısızlıktan dolayı üzgün olup bu durumu "askerin adem-i ihtimâmına" dayandırmakta idi. Neticede hacca gitmeye ve kutsal yerleri ziyaret etmeye niyetlenip hazırlıklara başladı. Ancak bu arada, hac seyahatinin arkasında dârüssaade ağasının teşvikiyle Kahire şehrinin başkent yapılması hazırlıklarının olduğu dedikoduları yayılmaya başladı. Seferde yaşanan bazı tatsızlıklar sonucunda pâdişâhın, yeniçeri ve sipahiye kırgın olduğu haberleri de çıkınca "fitne ü fesâd" ortalığı sardı. Yeniçeri ve sipahiler, isyan edip sadrâzam ve dârüssaade ağasının başını istiyorlardı. Pâdişâh buna râzı olmayınca sarayı basıp Sultan Mustafa'yı aldılar ve ona biat ettiler. "Pâdişâh-ı mazlûm"un olayları yatıştırmak üzere gönderdiği sadrâzam ve dârüssaade ağası, âsiler tarafından kılıçla "pâre pâre" edildiler (c. II, s. 380-384).

İsyancı topluluk, yeniçeri ağasını da katlettikten sonra "pâdişâh-ı mazlûm"un bulunduğunu öğrendikleri Ağakapısı'na yürürler. Peçevî'nin kendi konağının penceresinden gördüğü üzere, sıradan bir adamı beygirinden indirip, yerine "pâdişâh-ı mazlûm"u bindirmişlerdir. Üzerinde eski beyaz bir gömlek; başında eskice kadife bir kavuk; onun üzerine sarılmış kirlice bir dülbent vardır (c. II, s. 385).

Yukarıda kısaca değinilen bahsin Peçevî Tarihi'ndeki uzun ve etkileyici anlatımında, tarihçinin bağlamı neredeyse bütünüyle zulüm kavramı çerçevesinde ele aldığını düşünebiliriz. Peçevî'ye göre Sultan Osman'ın başına gelen olay o kadar "müvehhiş'tir [196]" ki sıra dışı olmasaydı anlatmaktansa "bu konuda susmayı" tercih edebilirdi (c. II, s. 380).

6. BARIŞ

İbrahim Peçevî Efendi, "Gazavât ü Fütühât-ı Sultân Süleymân Hân Merhûm" başlığı altında kaleme aldığı tarihi, Budin'de İkinci Vezir Musa Paşa'ya sunduğunda, yazdıklarının "sulh u salâh umuru[197]"ndan söz etmediği eleştirisiyle karşılaşmıştı. Peçevî'nin Paşa'dan özür diler mahiyetteki cevabı şöyleydi:

"Bu bendeniz selefden birkac fâdılın haddim değil iken hûşe-çîni[198] olmuşum. Lâkin birinde sulha müte'allik ne bir kelâm okumuşum ve ne görmüşüm. Ezberden yazmak mümkün olmamağla ol bâbı sedd[199] itmişim."

[196] (= Dehşet verici, ürpertici, vahşice)
[197] (= Barışla ilgili konular)
[198] (= Başak toplayanı/bilgi edineni ?)
[199] (= Kapıyı kapamak)

Peçevî'nin tarihini kaleme alırken faydalandığı eski âlimlerinin eserlerinde bir türlü bilgisine rastlayamayıp, konu olarak ele almadığı; buna karşın Musa Paşa'nın "Beher-hâl olmak gerek idi; takyid itmek gereksüz.[200]" diye üzerinde ısrarla durduğu "barış" kavramı o dönem Osmanlı zihniyetinde ne anlama geliyordu? (c. I, s. 429).

Musa Paşa'nın uyarısı üzerine İslâm tarihçilerinde bulamadığı düşmanla yapılan "musâlaha[201]"ları, yabancı tarihlerde araştırıp bulan ve bunları Türkçe'ye çevirip eserine dâhil eden Peçevî, antlaşmaları ve barış kavramının kendisini tarihinde değişik bağlamlarda ele alınmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı'nın barış anlayışını anlamamıza yardımcı olabilecek nitelikteki bazı satırları ele alalım:

6.1. Barış, Ama Ne Uğruna?

İbrahim Efendi'nin, "Kıbrıs'ın Fethi" başlığı altında ele aldığı bilgilere göre "Venedik keferesiyle" barış yapılmış olmasına rağmen, Osmanlı halkı Mısır'a gidiş gelişlerde "Kıbrıs Cezîresi eşkıyâsı mazarratlarından[202] muztarib idi"; bu durumda "gayret ü nâmus-ı pâdişâh muktezâsınca[203]" Venedik'e savaş açılması gerekiyordu. 1570 yılında yaşanan bu olay Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye danışılır. Peçevî, Şeyhülislâm'a yöneltilen soruyu ve onun bu konuda verdiği fetvayı aynen aktarmaktadır.

Soruda özetle, daha önce İslâm toprağı iken zaman içinde düşman eline geçen ve yapılan barış antlaşmasıyla düşmana bırakılan bu toprakların Müslümanlığa yapılan tecâvüzler nedeniyle, yeniden İslâm topraklarına katılmasında yapılmış olan barışın bir engel oluşturup oluşturmayacağı merak edilmektedir. Şeyhülislâm Efendi'nin bu konuda verdiği fetva ile çizmiş

[200] [= Mutlaka olması gerekirdi; (buna) bağlı kalmak gereksiz.]
[201] (= Karşılıklı imzalanan barış)
[202] (= zarar-ziyan)
[203] (= pâdişâhın karşı müdafaası ve namusu gereği)

olduğu çerçeve, ülkelerarası barış kavramına bir tanımlama getirmektedir: "Allahü 'alem, aslâ mâni' olmak ihtimâli yokdur." cümlesiyle fetvâsına başlayan Ebussuud Efendi'ye göre "kefere ile sulh iylemek ol zamân meşrû' olur ki kâffe-i müslimîne[204] menfa'at ola. Olmayacak, aslâ sulh meşru' değildir."

Barışı tüm Müslümanlara faydası dokunduğu sürece şer'î bulan Şeyhülislâm; aksi taktirde bozulmasını "vâcib ü lâzım" görmektedir (c. I, s. 487).

Yukarıda verilen bilgilerden, Osmanlı Devleti'nin diğer ülkelerle yaptığı barışın, -en azından prensip olarak- yalnızca antlaşmanın sözkonusu olduğu topraklarda değil tüm İslâm dünyasında fayda arzetmesi gerektiğini; aksi taktirde yapılan antlaşmanın derhal feshedilebileceği önermesine ulaşabiliriz.

6.2. Barış İsteyen Taraf Olmak

Peçevî'nin eserinde, barış isteyen taraf olmanın nasıl algılandığına ilişkin birkaç bahis mevcuttur. bununla ilgili birkaç örneğe yer vermektedir. Bunların arasında İran Şahı ile yapılan mektuplaşmaların açıklayıcı olabileceği düşünülmektedir:

İki taraf arasında yazılan ilk mektup, Pâdişâh'ın (Kânûnî Sultan Süleyman) Nahçevan Seferi'ne hazırlandığını öğrenen Şah'tan gelmektedir. Osmanlı kalelerine saldırmış bulunan Şah, gönderdiği mektubunda, barış görüşmeleri için gelecek heyete izin verilmesini istemektedir. Pâdişâhın "'Atebe-i 'âlem-penâhımız ehibbâ ve a'dâya meftûh ve dostluğa düşmanlığa mekşûfdur[205]" "mazmûnunda"[206] bir cevap göndermesi üzerine Şah, derhal

[204] (= bütün Müslümanlara)
[205] [= Alemin sığınağı olan eşiğimiz, dosta ve düşmana (olduğu gibi); dostluğa ve düşmanlığa (da) açıktır.]

barış görüşmeleri için elçilerini yola çıkarır. Ancak Pâdişâh, Şahın görüşme taleplerinin İslâm askerinin ilerlemesini geciktirme nedeniyle yapıldığı öngörüsüyle, barış görüşmelerinden vazgeçip sefere çıkmak gibi bir politik manevraya girişmektedir (c. I, s. 301).

Nahçevan Seferi'ne çıkan Pâdişah Kars'a varınca Şah'a bir mektup gönderir. Mektupta Şah, yaptığı saldırıları durdurmaya ve İslâm askerine itaatkâr olmaya çağırılmaktadır (c. I, s. 312).

Sadrâzam'a hitaben, Şah'ın maiyetindekiler tarafından yazılan üçüncü mektup, Revan ve Nahçevan'ın tahribi dönüşünde getirilir. Mektupta karşı tehditler sıralanmakla beraber, "Hemân 'el-sulh hayrun' mazmûnı ile 'amel cânibeyne nafi'dir[207]" gibi bir açıklık da getirilmiştir (c. I, s. 315).

Sadrâzam'ın Şah'a cevaben yazdığı dördüncü mektupta, karşı tarafın yazmış oldukları "namussuzluk" ve "utanmazlık" olarak değerlendirilip; karşı tarafın barışla ilgili olarak ileri sürdüğü görüşler şöyle ele alınmıştır:

"Pâdişâhlar miyânında iki tarîkden birine sülûk olunmak ka'ide-i müstemirre-i şâhâne-i 'âlî-şân ola gelmişdir. Sulh, istirâhat-ı re'âyâ ve refâhet-i berâyâ içün "el-sulh hayrun" muktezâsınca 'amel olunmak şerâ'it-i âyîne-i havâkîn-i mürüvvet-karîn olduğunda iştibâh yokdur[208].

Mektubun son kısmında Sadrâzam, barıştan söz eden Şâh'ın, Osmanlı reayasına zulme devam ettiğini; bu nedenle savaşın kaçınılmaz olduğunu belirtir (c. I, s. 316-317).

Bu mektubu karşı taraftan gelen bir cevap izleyecektir. Peçevî, samimî bulmadığı anlaşılan cevabî mektuptan çok kısaca söz etmektedir:

---

[206] (= mealinde, anlamında)
[207] [= Hemen 'barış hayırdır' sözü (gereği) ile davranma iki tarafa faydalı (olacaktır).]
[208] [= Pâdişâhlar arasında iki yoldan birini takip etme devam ede gelen yüce bir kuraldır. Barış, reayanın rahatlığı ve askerin refahı için -barış hayırdır, gereğince- yiğitlikte ün salmış hakanların (bu) geleneksel usullerinin insanlığa yaraşır olacağında şüphe yoktur.]

"Bu nâme dahî bir Kızılbâş ile irsâl olunub vusûlünden sonra tekrar vezîr-i a'zâma bir nâme göndermişler; ve ba'zı ta'rizler[209] idüb diyânete müteallik kelimât-ı müzahrefe[210] yazmışlar ve sulh u salâh ahvâlini tezekkür etmişler; tekrar cevâbı imlâ olunub irsâl olundi." (c. I, s. 318).

"Cevâbu imlâ olunub irsâl onunan" altıncı mektupta Sadrâzam; kendisine gelen mektupta, taraflarından daha önce "sulh-âmîz[211]" mektuplar geldiğini; sonraları ise "ona muhâlif a'mâlin[212]" ortaya çıktığının belirtildiğini ifade ettikten sonra "Pûşîde ü mahfî olmaya ki[213]" diye devam ederek, karşı tarafa barışla ilgili genel tutumlarını bildiren ifadeler kullanmaktadır.

Sadrâzam bu ifadelerinde, pâdişah vezirlerinin karşı tarafa "sulh u salâh bâbında aslâ mektup" göndermediklerini; çünkü taraflarından "musâlaha" talep etmenin "zarûret" gerektireceğini; oysa -Tanrı'ya şükür olsun ki- böyle bir durumları olmadığını belirttikten sonra şu çarpıcı cümleyi kurmaktadır: "Bizim ne zarûretimiz olmuşdur ki sizinle sulh u salâh murâd idinüb mektublar gönderile. Ol husûs hilâf-ı vâki'dir[214]." Bu cümleyi, "daha önce tarafınıza defalarca bildirildiği gibi, bu demek değildir ki pâdişâhımız barış isteyenlere karşı olsun; aslında tam da bu nedenle barışa izin verilmiştir" mealinde kinâyeli bir parantez cümle izler. Ancak, temkin elden bırakılmayarak bir sonraki cümlede genel tutum tekrar hatırlatılır: "Bu değildir ki hâliyen ol cânib ile bu tarafdan musâlaha murâd olunub mekâtib gönderile.[215]" (c. I, s. 319).

Bu mektubu diğer birkaç mektup daha izleyecektir; ancak dönemin ülkelerarası barış anlayışını yansıtan satırlar için yukarıda örneklenenler kâfi

---

[209] (= üstü örtük sitemler)
[210] (= yapmacık sözler)
[211] (= Barış içeren)
[212] (= Ona aykırı işlerin)
[213] (= Gizli ve saklı olmaya ki)
[214] (= Bizim ne çaresizliğimiz olmuştur ki sizinle barış istenip mektuplar gönderelim. Bu konu gerçeğe aykırıdır.)
[215] (= Bu demek değildir ki şu anda o yolla bu taraftan karşılıklı barış istendiği için mektuplar gönderiliyor olsun.)

görünmektedir ki bu anlayışı şu şekilde tanımlayabiliriz: Barış ve dostluk talepleri -İslâm topraklarında fayda arz ettiği ve talep eden tarafın bunlara aykırı davranmadığı sürece- pâdişâh katında dâima karşılık bulacaktır; buna karşın, barış istemek çaresizlik belirtisi olarak değerlendirildiği için güçlü olan tarafın barış talep etmesi sözkonusu olmayacaktır.

6.3. Şartlı Barış ya da Haddini Bilmezlik

Peçevî eserinde, işin daha çok teorik kısmına atıfta bulunan yukarıdaki ifadeler ötesinde, pratik anlamda Osmanlı Devleti'nin ülkelerle barış imzalama ya da barış içinde olma koşullarına ilişkin de ipuçları vermektedir.

Tarihçinin, Kânûnî Sultan Süleyman'ın çıktığı Macaristan Seferi'ni "kefere târihinden" tercüme etmesiyle ulaştığı bilgilere göre, soylular tarafından Kral Yanoş yerine Macar krallığına getirilen Avusturya Kralı Ferdinand, Budin'e yerleşir. Bunun üzerine Pâdişâh'tan yardım isteyen Yanoş elçisini hediyelerle birlikte Pâdişâh'a yollar. İstanbul'dan, bir sonraki sene yardım edileceği sözü alan elçi bir süre sonra memnun bir şekilde geri döner.

Bunları öğrenen Ferdinand da bir elçi hazırlatır ve İstanbul'a gönderir. Elçinin getirdiği mektupta Ferdinand, aralarındaki barışın devamını istediğini; ancak bunun Pâdişahın aldığı Belgrad ve diğer kalelerin geri verilmesi koşuluyla olabileceğini belirtmektedir. Bunları duyan pâdişâh "gâyet gazaba" gelir ve şunları söyler:

"Spolayi Yanoş Budin'e kral olsun ve Ferdinand Budin'den çıksun. Şöyle ki 'inâd eyleye, Allah'ın 'inâyetiyle gelecek yıl kendim varırım ve anı Budin'den çıkarırım. Budin'de bulmaz isem, Beç'de bulurum. Bizi anda öldürmeğe kâdir olursa bu didiği kal'eleri andan sonra âlursa âlur. Eğer hod ben anı öldürürsem dahî sa'ir mâlik olduğu kal'elerin bile âlurum"

Bu konuşmanın hemen ardından Pâdişâh, Yanoş'a haber göndererek ordusuyla Mohaç'a gelmesini ister ve kendisi de sefere koyulur. Sözkonusu mahalde iki taraf birleşir ve Budin'e giderek burayı yeniden ele geçirirler. Pâdişâh Budin'i yeniden Yanoş'a teslim eder (c. I, s. 141).

Yukarıda kısmen özetlenen alıntıdan, Osmanlı Devleti'nden koşullu barış talebinde bulunmanın, dönem konjonktüründe "süper güç" konumunda olan Osmanlı için bir tür "haddini bilmezlik" olarak algılandığını ve derhal cezalandırıldığını görüyoruz.

Nemçe Kralı Ferdinand, yukarıda anlatılan olaydan yaklaşık onbeş yıl sonra -yine barış talebiyle- Kânûnî Sultan Süleyman'a değerli hediyelerle birlikte bir elçi daha göndermiştir. Bu Avusturya elçisinin tam sekiz yıl boyunca İstanbul'da kalıp barış için çaba gösterdiğini Peçevî bize yabancı tarihler vasıtasıyla aktarmaktadır.

Sekiz yıl sonra Pâdişâh, barışa razı olmuştur; ancak tabii ki bazı koşullarla:

"Mâdem ki Ferdinand krâl sulha ri'âyet[216] ide, cânib-i pâdişâhiyyeden hilâf-ı sulh bir vaz'[217] olmaya ve her sene sa'adetlü pâdişâhın âsitânesine otuz bin meskûk[218] altun nakd gönderile…" (c. I, s. 431).

Kral Ferdinand'la imzalanan sözkonusu barış antlaşmasına benzer haraç ödeme şartlarında, Osmanlı'yla diğer ülkeler arasında imzalanmış olan "musâlaha"ların, Peçevî Tarihi'ndeki örnekleri çoğaltılabilir.

Yukarıda örneklenmeye çalışılan "sulh u salâh umûru"ndan, genel olarak, barış isteme ve barış hâlinde olma gibi durumların, karşılığında,

[216] (= Uymak, tabi olmak)
[217] (= Barışa aykırı bir hareket, tavır)
[218] (= Para haline getirilmiş)

verilmesi gereken ödünlere ihtiyaç duyduğunu anlamaktayız. Bu şartlarda, İslâm tarihçilerinin bu olaylardan -yokmuşçasına- söz etmemeleri, sözkonusu "sulh u salâh"ı kendilerinden uzak tutup, karşı tarafın tarihine dâhil etme eğiliminden ortaya çıktığı düşünülebilir mi? Kaldı ki barış kavramı o dönemde, bugün anladığımız biçimiyle, iki tarafın -az çok- kendi tercihleriyle yarattıkları bir hâl değil; ancak ve ancak güçlünün zayıfa lütfettiği bir "ihsân" biçiminde algılanıyor gibidir.

7. TİCARET-ALIŞVERİŞ

Peçevî Tarihi, ticaret ve alışveriş kavramları ya da bunlara atıfta bulunan diğer kavramlar açısından da tetkik edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucu, eserde sıkça karşılaşılmayan bu kavramları belli bir tasnife tâbi tutma yoluna gidilmiştir. Bu tasnifte, evvela, Klasik Dönem Osmanlı Devleti'ndeki ticaret ve alışverişe ilişkin genel kanaat oluşturmaya yardımcı olabilecek ipuçları değerlendirilecektir. İkinci olarak, bireysel alışverişler; daha sonra Osmanlı Ordusu odaklı alışverişler ve son olarak yabancı tüccarlar ya da yabancıların yürüttükleri ticaret ele alınacaktır.

7.1. Genel Değerlendirmeler

Ticaret ve alışverişe ilişkin genel kanaat oluşturmaya yardımcı olabilecek ilk mevzu, Kânûnî Sultan Süleyman'ın adalet ve insafını anlatan başlık altında ele alınmıştır. Bu bahiste, Pâdişâhın, babası Yavuz Sultan

Selim Han'ın ardından dış ticarete getirdiği yeni düzenlemelerden söz edilmektedir: Sultan Selim Han[219] döneminde,

"Kızılbâş'a mesrûf olunmağla ba'zı tüccâr ol diyâra amed ü şüdden memnû' olunmağla mâ-mülkleri girift olunub kimi bâb-ı hümâyûnda der-mahzen olmuş idi ve kimi dahî harca sürülmüş idi. [220]"

Buna karşın Sultan Süleyman, "Bu cümlenin istirdâdı fermân olunub defterdârân-ı emvâl-i hassa bi't-temâm eshâbına red itmekle[221]" büyük sevap kazanmıştır (c. I, s. 6).

İkinci ve son mevzu Vezir Hain Ahmet Paşa'yla ilgilidir. Peçevî'nin deyişiyle "hâin-i mezbûr", sadrazamlıktan "hâib ü hâsır[222]"kalınca "yâ sabır yâ sefer deyüb" Mısır valiliğini ister. Paşa'nın bu isteği Divan üyeleri tarafından da desteklenir; çünkü ondan hoşlanmayan üyeler, başkentten uzaklaşmasına sıcak bakmaktadırlar. Sonunda Pâdişâh da bu yönde kararını vererek onu Mısır'a gönderir.

Mısır'da Çerkez eşkıyasına "ruhsat u i'tibâr ve pâdişâh kullarına ihânet u istihkâr" dan geri durmayarak, daha önce görülmemiş şekilde davranan Paşa, bazı kânunları ve "dâd ü dihiş[223]" işlerini "tebdîl ü tağyîr[224]" etmek ister. Bu "haber-i vahşet[225]" başkentte "mün'akis[226]" olunca, Mısır'ın ünlü beylerinden Kara Musa'ya "Mısır eyâleti müjdesiyle hâ'in-i mezbûrun" ele geçirilmesi için "emr-i şerîf" hazırlanır. Ancak, Ahmet Paşa, iskelelerdeki

---

[219] Veliyüddin Efendi nüshasında bu isimle; Matbaa-ı Amire baskısında "Merhum Pâdişâh" biçiminde geçmektedir.
[220] [= Kızılbaş'a harcama yapmaları nedeniyle bazı tüccarın o diyâra (İran) gidip gelmeleri yasaklanmış olduğu için mallarının tümüne el koyulup kimi saray mahzenine koyulmuş; kimisi de kullanıma sürülmüştü.]
[221] (=Bunların tümünün geri alınması fermân olunup hassa malları defterdarlarının eksiksiz sahiplerine geri vererek…)
[222] (= Ümitsiz ve çaresiz)
[223] (= Alışveriş)
[224] (= Değiştirmek)
[225] (= Korkunç haber)
[226] (= Akseden)

adamları vasıtasıyla Mısır'a gelen-giden kişileri takip ettirmektedir; bu yolla Kara Musa Bey'i de yakalar ve "isyân sancâğın dîküb sikke ve hutbeyi dahî kendü nâmına itdirür." (c. I, s. 80).

Nihâyetinde devletin emanetine hıyanet eden bu şahsın hakkından gelinecektir. Bununla beraber, konumuzla olan münasebeti dolayısıyla şu noktalar dikkati çekmektedir: Peçevî'nin verdiği bilgilere göre, Osmanlı ve ticâret kânun kurallarında yapılan değişiklikler, mevcut hassas düzeni tehlikeye sokacağından, merkezde "ürkütücü" olarak değerlendirilmiştir. Nitekim, daha önce benzeri görülmemiş derecede olağanüstü bulunan bu gariplikler, sergileyen kişinin devlete isyan hazırlığından başka bir şey değildir. Peçevî tarafından sergilenen bu resimden hareketle, ticâret ve alışveriş kurallarının, Osmanlı Devleti'nin bütün eyâletlerinde, merkezî kanunlara son derece bağlı, kararlı ve değişmez olduğu varsayımı belirmiş olsa dahi bu konunun başlı başına bir çalışma sahası oluşturduğu unutulmamalıdır .

7.2. Bireysel Alışverişler

Peçevî Tarihi'nde bireysel alışveriş bağlamında değerlendirilebilecek üç bahis tespit edilmiştir. Bunlardan ilk ikisi Peçevî'nin kendi alışveriş deneyimlerine dâirdir.

Kitaplara meraklı olduğu anlaşılan İbrahim Peçevî Efendi, şairliğini "ne lâyık-ı Tahsîn ve ne külliyetle kâbil-i nefrîn[227]" bulduğu III. Murat dönemi devlet adamlarından Şemsi Paşa'nın şiir kitabını, Şeyhülislâm Ebusuud Efendi'nin imzası hatırına satın almıştır. Tarihçi bu alışverişini şöyle anlatır:

[227] (= Ne beğeniye lâyık ve ne bütünüyle lânetlenebilir)

"… beşyüz beyit mikdârı vardır 'aynıyla kendi hattıyla olan nüshasın ki bu hakîrin yedinde mazbûtdur; İstanbul'da bir dellâl elinde gördüm ve Ebu'ssuud Efendi merhûmun imzâ-yı şerîfleri şerefine tâlib olub kırk akçeye âldım. Kıymetinden dahî rütbesi ma'lûmdur." (c.II, s. 10).

Peçevî'nin aktardığı bu deneyimden, alışveriş kavramına ilişkin olarak, o dönemde tellallar vasıtasıyla yürütülen bir kitap piyasasının mevcut olduğunu; el yazması eserlerin kıymetinin, yazarı kadar üzerinde imzası olan kişiye bağlı olarak da değişebildiğini öğreniyoruz.

Tarihçinin kendi başından geçen diğer bir alışveriş öyküsü ise Tây Kâbilesi Arapları'nın İran ordusundan baskın yoluyla aldıkları hayvanlara müşteri olmasına dâirdir. Peçevî muhtemelen Mardin'de görevliyken, cesurluklarıyla tanınan bu kabile üyeleri Bağdat yakınlarına konuşlanmış olan İran ordusuna baskında bulunur ve "ikiyüz kadar (طاووس) üştür-ü mâde[228] ve birkaç eyüce ât ve birkaç ester[229] hatta birkaç merkeb dahî kapârlar…" (c. II, s. 397).

Aldıkları bu hayvanları Mardin yakınlarındaki obalarına kadar getirip ganimetlerini "ucuz ucuz" satan Tay Kabilesi Arapları'na Peçevî de müşteri olur.

"Gâyet müntehab[230] olan üştürden bir katârı üçyüz guruşa iştirâ[231] itmiş idim. Sonra Diyâr-ı bekirde altıyüz altuna fürûht[232] itdim" (c. II, s. 397).

Peçevî'nin yukarıda aktarılan alışveriş öyküsü, -en azından devletin kontrolünde olmayan topraklarda yapılan- baskın ve talandan elde edilen malların yeni sahiplerince satılıp paraya çevrilebildiğini örneklemenin yanında, bu tür ganimetlerin iç pazara göre gâyet ucuza edinilebildiğini ortaya koymaktadır. Peçevî'nin belirttiği üçyüz guruşa alınıp altıyüz altına

[228] (= Dişi deve)
[229] (= Katır)
[230] (= Seçkin)
[231] (= Satın alma)
[232] (= Satış)

satma durumu -nominal değer ötesinde guruş-altın ilişkisi açısından[233]- fâhiş bir kâr realizasyonu biçiminde algılanmaktadır.

Bireysel alışveriş bağlamında değerlendirilebilecek son bahis, Revan'ın İranlılar'ca kuşatılmasının konu edildiği bölümde tespit edilmiştir. İlginç bir alışveriş örneği sergileyen bu mevzu, İranlılar'ın Revan Kalesi'ni dövmek için kullandıkları taş güllelerin Osmanlı askerleri arasında satıldığına dâirdir. Bu alışverişte kullanılan para birimi de guruş olarak zikredilmektedir:

Dokuz ay on gün boyunca devam eden kuşatma süresince İranlılar, yeni toplar döktürmüştür. Bunların "her biri doksan vakıyye[234] tâş atardı; hatta kal'aya düşen tâşları Müslümânlar değirmene muhtâc olmağla el değirmeni itmek içûn mâbeyinlerinde üçer guruşa satılmak vâki' olmuş idi." (c. II, s. 260).

Yeni topraklar fethetmeye dolayısıyla savaşa dayalı bir yaşam biçiminin bünyesinde tezahür eden alışveriş biçiminin küçük ama enteresan bir örneğini sunan yukarıdaki bahisten sonra, bu bağlamın daha geniş bir göstergesi ele alınacaktır.

---

[233] Tarafımızdan yapılan incelemede "guruş" birimine Peçevî'nin çağdaşı sayılabilecek Osmanlı tarih yazarlarından Selânikî'nin eserinde de kayda değer oranda rastlanmıştır. Mustafa Selânikî, Tarihî Selânikî, TTK Yayınları, Ankara 1999, c.I, s. 11; c. II, s. 732, 738. Selânikî'nin verdiği bilgiye göre, yeniçeriler kendilerine dağıtılan akçeyi "fâsid" ve sefere gittikleri yerlerde geçmiyeceği için reddetmektedirler. Oysa guruş ve altun, her yerde kullanılmaktadır. 1006/1597 senesinde guruş 100, altın 150 (akçe?) değerindedir. c. II, s. 738.

Şevket Pamuk'a göre guruş 1700'lü yıların başında basılmaya başlar ve 120 akçeye eşittir. Pamuk, Şevket, A Monetary History of the Ottoman Empire, Cambridge University Press, 2000, s. 159-161. Pamuk'un "yeni guruş" olarak adlandırdığı bu paranın, Osmanlı Devleti topraklarında daha önceki yüzyıllardaki serüveni hakkında kapsamlı çalışmalar yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

[234] 108 kg.lık ağırlık. Vakıyye= 400 dirhemlik ağırlık; 1 dirhem= 3 gr. 1 Vakıyye = 1,2 kg

7.3. Ordu Odaklı Ticaret ve Alışverişler

Peçevî eserinde, bu alışverişlerin bir kısmının, sefere çıkan Osmanlı Ordusu'nun geçtiği güzergâh üzerindeki halkın, orduya sattığı çeşitli malzemeler temelinde gerçekleştiğini anlatmaktadır.

İlk örnek, Kânunî Devri'ne ilişkindir. Mohaç Savaşı'ı için yola çıkan Pâdişâh, "Sahrâ-ı Sirem'de 'asker-i mur-ı şumâr[235] ile" giderken, sağında ve solunda çift sürüp ekin eken reâyâ, "tâvuk ve poğaçâsın 'askere füruht[236] içün" yola getirmişti. Sultan, sözkonusu reâyâyı ve "bu ticâreti iden avretlerini[237] dahî, âvuç âvuç altûn ihsânıyla gınâya[238]" eriştirmiştir (c. I, s. 16).

Peçevî tarafından "kadınlar tarafından yapılan ticaret" biçiminde ifade edilen bu durum, basit bir alışverişten daha fazlasını; organize bir faaliyeti îma eder gibidir.

İkinci örnek ise, İbrahim Paşa'nın Kanije Seferi'nde asker üzerinde sağladığı disiplin dolayısıyla reâyânın yaşadığı huzur ortamı bağlamında ele alınmıştır. Sağlanan güven atmosferinin de etkisiyle, "re'âyâ 'askerin yolı üzerine 'arabalar ile büyük büyük Macâr somunları ve çuvâl çuvâl ârpaların, yemlerin getürürler ve füruht iderler idi. Herkes akçesin virir âlurdı." (c. II, s. 231).

Peçevî'nin burada tasvîr ettiği resimde de Osmanlı Ordusu odaklı gelişkin bir ticâret sözkonusu edilmektedir. İki örnekten de anlaşılacağı üzere sefere çıkan ordu, halk tarafından mallarını satabileceği ya da satabilecek mallar üretip arz edebileceği önemli bir müşteri pozisyonundadır. Dolayısıyla

---

[235] (= Karınca sayısınca asker)
[236] (= Satma)
[237] (= Kadınlarını)
[238] (= Zenginliğe, servete)

en azından sefer güzergâhında yaşayan reaya için savaş ve ticaret/alışveriş kavramları bir bütünsel algılama yaratmış olmalıdır.

Osmanlı Ordusu odaklı ticaret ve alışverişlerin ikinci ayağı, ordunun kendi ihtiyacı için doğrudan yaptığı alımlarla ilgilidir. Peçevî eserinde bu anlamda birkaç örnek zikreder. Sinan Paşa'ya dâir kaleme alınan bahiste, Pâdişâh III. Mehmet, Sadrâzam Sinan Paşa tarafından Avusturya Seferi'ne bizzat katılmaya ikna edildikten sonra yapılan hazırlıklar bünyesinde, "Hazîne-i 'âmire'den yüzellibin altûn ifrâz olunub Cerrâh Mehmed Paşa ile zahire iştirâsına Belgrad'a gönderildi"ği belirtilmektedir (s. 189-190).

Diğer bir örneğe, IV. Murat devri sadrâzamlarından Hüsrev Paşa'nın 1629 baharında Bağdat'ı kuşatmak üzere yola çıkışında karşılaştığı sıkıntılar çerçevesinde değinilmiştir. Diyarbakır'ın ardından Musul'a gelen ordu burada, nehirlerin taşkınıyla karşılaşır. Suların çekilmesini bekledikleri süre içinde, kaledöven topları çeken hayvanlar yemsiz kalarak telef olurlar. Bunun üzerine, merkezden "müceddeden iştirâ[239] içün dörtyüzbin gurûş" talep edilir. Pâdişâh, talebi yerinde bulur ve satınalma ile görevlendirdiği bir kişi eşliğinde para gönderilir (c. II, s. 411).

Ordu için yapılan alımlara referans olabilecek son bahis, Pâdişâh I. Ahmet ile Şeyhülislam Sunullah Efendi arasında geçen diyalog münasebetiyle kaydedilmiştir. Peçevî'nin, Tarihçi Hasan Beyzâde'den aktardığı satırlara göre, Şeyhülislam Sunullah Efendi, geç kalındığını öne sürerek Acem Seferi'ni bir sonraki yıla ertelemek isteyen Pâdişâh'a, "Yâ bâri îc hazîneden sefer zahîresi iştirâsı içün bir mikdâr hazîne virilmez mi?" diye sorar. Pâdişâh hazinede para olmadığını bu nedenle veremeyeceğini belirtince Şeyhülislâm, "Bâri Mısır hazînesinden 'inâyet buyrulsa olmaz mı?" teklifini getirir. Pâdişâh bu teklife sıcak bakmamıştır: "Mısır hazînesi bizim

[239] (= Yeniden satınalma)

ceyb[240] harçlığımızdır; andan nîce virilür?" cevabını verir. Sunullah Efendi bu açıklamayla ikna olmaz ve:

"Merhûm ceddünüz Sultan Süleymân Hân Gâzî, Sigetvâr seferine 'azîmet buyurduklarında saray-ı 'âmirede ne kadar altûn ve gümüş evânî[241] var ise darbhâneye virdiler ve akçe kesdirdiler ve ol seferde anı sarf eylediler." hatırlatmasını yapar.

Bir mikdar daha devam eden tartışmayı Pâdişâh, "Sen benim sözüm anlamıyorsun; ancak, zamân zamâna uymaz ve ol zamân bu zamâna kıyâs olunmaz; ol vaktin muktezâsı ol imiş, öyle itmişler. Ol vakti bu zamâna nîçûn misâl îrâd idersin?" cevabıyla noktalamakla kalmaz; şeyhülislâmı görevinden azleder (c. II, s. 327-328).

Yukarıdaki misaller, ordunun düzenleyeceği ya da devam etmekte olan seferler için yapılan alımların büyük meblağlar tuttuğunu; satınalımların merkezden sağlanan paralarla yine merkezden görevlendirilen bir kişi tarafından, yerinde yapıldığını; bu nedenle -tedavül imkânının daha geniş olduğuna kanaat getirdiğimiz- akçe yerine guruş ya da altın kullanıldığını ortaya koymaktadır.

7.4. Yabancı Tüccarlar

Peçevî, tarihinde dolaylı da olsa yabancı tüccarlarla ilgili bilgiler vermektedir. Örneğin tarihçinin, Venedik ve Venedikliler'e ilişkin verdiği genel bilgiler yanında, onların Osmanlı Devleti'yle olan ticarî faaliyetlerini de değerlendirdiğini görmekteyiz. Peçevî'ye göre Venedik halkı "kesret-i mâlla

[240] (= Cep)
[241] (= Kap-kacak)

ve vefret-i ricâlle meşhûr[242]"dur. Ayrıca, bu krallığın "bî-nihâye gemilere ve donanmaya mâlik erbâbı, hîle ü mekr[243] ile mezkürdur."[244] (c. I, s. 194).

Yukarıdaki genel kanaatlerden sonra tarihçi, ticarete dâir bilgilerle devam eder: "… çuka ve katîfe ve enva'ı emti'a-ı lâtife kânı ve menba'ıdır.[245]". Peçevî'ye göre Venedik'in Osmanlı Devleti ile kurduğu ticarî ilişkiler, ülkelerinin konjonktürel koşullarının zorlamasıyla gerçekleşmekte olup ikiyüzlüdür:

"… ve ekseri memleketleri memâlik-i pâdişâhîye mülâsık olduğundan gayrı, zâd-ı zevâdelerinde ve kesb-i kârlarında cânib-i İslâm'a muhtâc olmağla bi'l-zarûrî dostluk sûretinde bir düşman-ı kavîdir.[246]" (c. I, s. 194).

Yabancı tüccarlara ilişkin bir başka mevzu, Sultan II. Osman Dönemi vezirlerinden İskender Paşa'nın düşman taburunu bozguna uğrattığı gazânın anlatıldığı satırlarda zikredilmektedir. Peçevî'nin verdiği bilgilere göre, Gaşpâr adında "Efrencî'l- asl[247] bir kâfir, küffâr Frenk'den kâdırgalarda belâya mübtelâ olan ehl-i İslâm'dan ba'zı üserâyı[248] iştirâ ider ve anla ticâret iderdi." (c. I, s. 372).

Müslüman esirleri satın alıp bunun ticaretini yapan, Gaşpar, aynı zamanda bir "maslahatgüzâr[249]" olarak, İskender Paşa'nın "savabdîde[250]"si ile bir-iki defa Avusturya İmparatoru'na elçi olarak gönderilmiş; bunun

---

[242] (= Malının çokluğu ve adamlarının bolluğu)
[243] (= Hile ve aldatma)
[244] B. S. Baykal "sadeleştirmesinde" bu cümleler fazladan eklenen kelimelerle aynen şu şekilde verilmiştir: "Ahalisi, malca zenginliği ve yetiştirdiği üstün yetenekli adamların çokluğu ile ün kazanmıştır. Sayısız gemi ve donanmaya sahip marifetli insanları hiylecilikleri ve şeytanlıkları ile anılırlar". c. I, s. 143. İlk cümlede geçen "yetiştirdiği üstün yetenekli" kelimeleri Peçevî'nin orijinal ifadeleri değildir.
[245] (= …çuha, kadife ve çeşitli güzel malların kaynağıdır.)
[246] (= …ve topraklarının çoğu pâdişâh ülkelerine bitişik olması bir yana, çoğu yiyecek maddesinde ve ticarî faaliyetlerde Müslümanlar'a muhtaç oldukları için zorunlu olarak dostluk sergileyen güçlü bir düşmandır."
[247] (= Frenk asıllı)
[248] (= Esirleri)
[249] (= Elçi vekili)
[250] (= Doğru ve hak görme)

karşılığında da kendisine Takşa Adası iltizam yoluyla verilmişti. Daha sonra uğrunda bir hayli para da harcayarak Boğdan voyvodalığını da alan Gaşpar, zaman içinde Boğdan yakınlarında ayaklanır. İşte İskender Paşa'nın sözkonusu parlak gazâsı bu ayaklanmanın bastırılmasıyla gerçekleşmiştir (c. I, s. 372).

Yukarıda zikredilen yabancı tüccar profili, başlangıçta yürüttüğü ticaretin niteliğine karşın yüklendiği devletlerarası görev açısından şaşırtıcı bir intiba bırakmaktadır. Dahası, onun elçilik görevine karşılık kendisine ihsân edilen mültezimlik ve ardından gelen voyvodalık pâyeleri, bu durumun devletin diğer menfaatleri yanında çok da kayda değer bir nitelik olarak görülmediğini yansıtıyor gibidir.

8. EĞLENCE-EĞLENME

Peçevî, tarihinde eğlence kavramına atıfla -kelimenin kendisini az kullanmakla beraber- pek çok değişik kelime kullanmıştır. Bunlardan bazıları, "safâ", "zevk", "keyf", "lehv", "la'be", "'ayş u 'îşret" ve "'ayş u nûş" kelimeleridir.

Bu kavrama rastladığımız ilk bahis, tarihçinin Kânûnî Sultan Süleyman dönemindeki beyler arasında tanıttığı Kara Ali Bey anlatımıdır.

8.1. Kara Ali Bey Portresi

Çizgi dışı bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılan Ali Bey, aynı zamanda keyif ve eğlenceye de düşkündür. Peçevî, onun bu yönünü şöyle anlatır: "Gâyet ehl-i zevk, yaylaklarda ve ba'zı havâsı mu'tedil mahalde

nüdemâsıyle[251] zevk ve sohbetde olub sefer-i hümâyuna[252] gitmez, kendü havâsına tabi‘ devletlü imiş.” (c. I, s. 40).

Peçevî’nin bu anlatımından, devlet adamlarının, dostlarıyla birlikte, havası güzel yaylalara seyahatler düzenleyip orada sohbet ve muhabbet etmelerinin dönemin eğlence anlayışının bir göstergesi olduğu anlaşılabilir.

8.2. Sultan Süleyman’ın Düzenlediği Eğlenceler

Kazanılan Mohaç Zaferi’nin ve arkasından, Budin Kalesi ve Peşte’nin düşman tarafından aman dilenerek teslim edilmesi nedeniyle eğlenceler düzenlenmiştir:

“…on gün tamâm mahal-i mezbûrede şâhâne meclisler ve ‘âlî ziyâfetler olunub erbâb-ı la‘be u lehv ve nüdemâ ve sâzendegân-ı gamm-zidâya in‘âmlar ve ihsânlar olundi. Ba‘de krâl-ı dalâlet mâ’lik şikârgâhı olan mahal ki nîce hâmun ve tilâli ve vâdi ve cibâli kârgîr dîvâr ile mazbût ve mahdûd idi. ‘Azîmet buyrilüb hadd-i va‘dden efzûn ve hoş sîd olunub envâ‘ı safâlar kesb olundi.”[253] (c. I, s. 99).

Peçevî’nin yukarıdaki betimlemeler, belli yerlerin ele geçirilmesinin o bölgelerde çeşitli faaliyetlerle kutlandığını; bu faaliyetlerin, geniş bir alanda halka ziyâfetler verme, onları eğlendirecek oyuncular -muhtemelen hokkabazlar ve soytarılar- hikâye anlatıcıları ve çalgıcıları bolca bahşiş karşılığında buraya getirme şeklinde olduğunu çağrıştırmaktadır.

---

[251] (= Sohbet arkadaşlarıyla)
[252] (= Padişah seferi)
[253] [= …tam on gün sözkonusu yerde şâhâne toplantılar ve büyük ziyâfetler olundu (ve) oyun ve eğlence erbâbı ile hikâye anlatıcılara ve keder temizleyen çalgıcılara bahşişler ve hediyeler verildi. Sonra sapkın kralın sahip olduğu av alanı olan yer ki bir çok bozkırı ve tepesi ile vâdi ve dağı taş duvarla çevrilmiş ve sınırlanmıştı. Hareket edilip amaçlanandan fazla ve iyi avlanıldı ve çeşitli (şekillerde) eğlenildi.]

Metin And'a göre Sultan Süleyman ilk zafer kutlamalarını Mohaç Savaşı sonrasında düzenlemişti[254]. Yine aynı padişâh döneminde İstanbul'a gelen Hans Dernschwam isimli Avusturya elçilik görevlisi, Kânûnî'nin İran Şahı'na karşı kazandığı zaferin kutlamalarına tanıklık ederek hatıratına dahil etmiştir[255]. And'ın aktarımıyla, 1553 yılının 27 Ekim'inden 29 Ekim'ine kadar devam eden kutlamalara ilşkin Dernschwam'ın gözlemleri şöyledir:

"[Dernschwam], ilk günde meydanların kutlamaya gelen atlılarla dolu olduğunu görmüştü. Saraylar, pazaryerleri ve tüm dükkânlar süslenmiş, bütün esnaf gösteride yerini almıştı. Gece olunca, tüm minareler, tıpkı dinî bayramlardaki gibi kandillerle donatılmıştı. Sokaklarda ve dükkânlarda o kadar çok lamba yanıyordu ki insanlar gündüzün olduğu gibi dolaşabiliyorlardı. Lambaların tabanında, yağın altında, kırmızı, yeşil, sarı ya da beyaz ışımalarını sağlayan renkli sular bulunuyordu. Aslanlar, Kaplanlar, leoparlar ve padişahın sahip olduğu diğer ender görülen hayvanlar sokaklardan geçirilmişti. Her çeşit eğlence vardı. Ancak, hangi dans yapılırsa yapılsın, ya da hangi müzik ve şarkı çalınıp söylenirse söylensin, bunların hepsini erkekler yapıyordu ve hiçbir kadın katılmamıştı."[256]

Yukarıda -Peçevî ve Dernschwam tarafından aktarılan- Kânûnî devrine ait kutlama betimlemeleri, kazanılan zaferler sonrasında düzenlenen şenliklerin hemen herkese hitap eden bir tür ortalama eğlence biçimi olabileceğini düşündürmektedir.

Peçevî, Budin Beylerbeyi Arslan Paşa'ya dâir kaleme aldığı "Hikâyet-i Udhuke"[257] başlıklı bölümde fetih sebebi olmaksızın da -pâdişâhın (Kânûnî

[254] Metin And, "Gündelik Yaşam", Osmanlı Uygarlığı 1, Yayına Haz.: H. İnalcık, G. Renda, T.C. Kültür Bak. s.441.

[255] Hans Dernschwam, Tagebuch einer Reise nach der Konstantinopel und Kleinasien (1553-1555) nach der Urschrift in Fugger – Archiv, Yay. Haz. G.F. Babinger , Münih-Leipzig, 1943.

[256] Metin And, a.g.m. s. 441.

[257] (= Güldürücü bir hikâye)

Sultan Süleyman) emriyle- eğlenceler düzenlendiğini anlatmaktadır: "Bir gün emr-i Pâdişâh-ı zafer makrûn ile donanmâ emr olunur. Mu'tâd üzere çârsû pâzâr ziynet olunub herkes izhâr-ı kudret idüb 'ayş u 'îşret mecâlisi tertîb olunur"[258] (c. I, s. 254).

Pâdişâhın hangi durumlarda "donanma" adı verilen bu türden büyük şenlikleri emrettiğini bilmiyoruz; ancak, yapılan şenliklerde çarşı-pazarın süslenmesi ve herkesin gücüne göre içkili eğlence (='ayş u 'îşret) toplantıları düzenlemesinin gelenek haline gelmiş olduğu metinden anlaşılmaktadır.

8.3. Elit Bir Eğlence Türü: Avlanma

Peçevî'nin halk eğlenceleri düzenleyen pâdişâh ve maiyetinin dâhil oldukları daha elit bir eğlence biçiminden bahsettiğini görmekteyiz ki bu da avlanmadır.

Bu bağlamda Peçevî, Kânûnî Sultan Süleyman'ın İran Seferi'nden sonra çekildiği Halep Kışlağı'nda oğlu Beyezid'le buluşup âdeta büyük bir av şenliği düzenlediğini ifade etmektedir:

"Sa'adetlü pâdişâh-ı 'âlem-penâhın hâtır-ı 'âtırları dâ'imân sayd ü şikâra mâ'il olmağla şehzâde-i nîgû hasâ'il 'atabe-i 'ulyâya vâsıl oldukdan sonra etrâf-ı Haleb'de vaki' olan sayd-gâhlar korunmuş belki nice saharî u bevâdiyyenin şikârı ol semte gelmiş sürülmüş idi. Sayyâdlık fennine kâdir bir nice üstâdân-ı mâhir gelüb enva'-ı şikârdan bi-hadd ve bi-hesâb şikârlar sayd olunmağla ve hûş-ı tuyûra ıztırâb ve bir nicesin dâma düşürdüklerin pâdişâh 'âlî-cenâb ile şehzâde-i kâmyâb seyr ü temâşâ itmekle tahsîl-i sürûr-ı bi-

[258] [= Bir gün, zafere ulaşmış pâdişâhın emriyle (büyük ve gösterişli bir) şenlik emrolunur. Alışıldığı üzere çarşı-pazar süslenip, herkes kudret gösterip içki ve eğlence meclisleri düzenlenir.]

hesâb iylediler. Bu nevi'den dahî istîfâ-yı hazz olunduktan sonra Haleb şehrine müraca'at-ı hümâyûn buyurılub…"[259] (c. I, s. 281).

Peçevî'nin aktarımlarından, çağın elitlerine hitap eden eğlencelerden olan avlanma ile pâdişâhın zorlu bir seferin ardından eğlenip, rahatlayarak bir tür yorgunluk attığı anlaşılmaktadır. Böylece avlanmanın bir tür askerî tatbikat faaliyeti olmasının yanı sıra rahatlatıcı, deşarj edici yanı o dönemde de belirleyici bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır.

8.4. Eğlence-İktidar İlişkisi Üzerine Bir Karşılaştırma

"Babası gibi mülâyim tabi'at ve bir mevzûn yigit idi. Amma yarâmaz lalaları sebebiyle mülkünün zabtında süst idi. Dâ'ima 'ayş u 'îşrete ve lehv u la'bee ve şikâre مستغول idi. Ol ecilden Macâr kavmi babasından râzı olmadıkları gibi kendüden dahî râzı değiller idi."[260] (c. I, S. 108).

Mohaç Savaşı'nın Yabancı Tarihlerden Çevirisi, başlıklı konunun ilk satırlarında geçen bu tanımlamalar, Macar Kralı Loyoş'a aittir. Bu alıntıdan içki içme oyun ve avlanmayla birlikte eğlencenin; Macar halkı için bazı durumlarda pek de hoşlanılan faaliyetler olmayabildiğini görüyoruz. Mağlup bir kral olan Loyoş, halkının gözünde sözkonusu sefahat kalemlerini hak etmemiş gibidir.

---

[259] [= Alemin sığınağı saadetli pâdişâhın gönülleri daima avlanmaya istekli olduğu için güzel özellikli şehzâde yüce basamağa (pâdişâhın kışlağı) ulaştıktan sonra Halep'in çevresinde var olan av alanları korunmuş; belki nice sahraların ve çöllerin avı o yöne gelmiş, sürülmüştü. Avcılık sanatına kadir bir çok becerikli usta gelip, av çeşitlerinden sınırsız ve hesapsız avlar avlanmış ve yabanî kuşlara ıztırab (edip) bir çoğunu tuzağa düşürdüklerini yüksek ahlâklı pâdişâh ile muradına erişmiş şehzâde seyrederek sonsuz neşe elde etmişlerdi. Bu şekilde de tamamen eğlendikten sonra pâdişâh Haleb şehrine dönüp…]

[260] (Babası gibi yumuşak huylu ve yakışıklı bir gençti. Ama yaramaz lalaları sebebiyle ülkesini idare etmede gevşekti. Daima içip eğlenmeye, oyunlara ve ava مستغول idi. Bu nedenle Macar milleti babasından râzı olmadıkları gibi ondan da râzı değillerdi.)

Kânûnî'nin oğlu Şehzâde Selim'in lalası Kara Mustafa Paşa'nın, ilerde sadrâzam olabilmek için Şehzâde Bayezid ile Selim arasında yürüttüğü ayak oyunlarının anlatıldığı bahiste de iktidar-eğlence bağlamında değerlendirilebilecek bazı veriler bulunmaktadır: Peçevî'nin aktardığına göre, Şehzâde Selim ve sarayında bulunan devlet görevlileri "ekser evkâtda ayş ü nûşa mâil"[261] insanlardı. Selim'in Lalası durumu fark edince, pâdişâhın Selim'i değil Bayezid'i veliaht göstereceğinden telaş duyarak iki kardeşin çarpışıp Bayezid'in safdışı yapılmasını sağlamaya çalışır. Düzenlediği plan çerçevesinde Bayezid'e yazdığı tuzak-mektupta Sultân Selîm'in "rûz u şeb 'ayş u 'işret ile âlude ve dünya ve mâ fî hâdan ferag-ı hâtır ile pister-i gafletde gunûde[262]" [263] olduğunu belirterek; iktidâra lâyık olmayan bir şehzâde portresi çizmektedir (c. I, s. 389).

Ancak lala, kendi ikbâli için Selim'in bu özelliklerini yem olarak kullanmaktadır. Bir başka deyişle, iktidar sözkonusu ise bu "kötü" özellikler pek de önemli değildir. Selim'in rızasıyla yazdığı mektup sonucunda Şehzâde Bayezid, lalanın beklediği tepkiyi göstermiştir. Planın daha sonraki aşamaları neticesinde Bayezid, kardeşiyle savaşa tutuşur ve yenilir. Böylece Lala Kara Mustafa Paşa'nın paradoksal planları kardeşini safdışı bırakıp Selim'i tahta çıkaracaktır.

Bir önceki paragrafta yabancı tarihlerde geçen değerlendirmeler, çağdaşı Osmanlı'yla birtakım benzerlikler göstermektedir. İçki ve eğlenceye düşkün iki şahsiyet (Layoş ve Selim); iki ayrı zihniyet tarafından -ikincisinde farklı niyetlerle de olsa- paralel gerekçelerle iktidarsızlığa mahküm edilmiş gibidir.

---

[261] (= Çoğu vakitler içip eğlenmeye eğilimli)
[262] (= Gece gündüz içip eğlenmeye bulaşmış ve dünya ile içindekileri zihninden uzaklaştırıp vurdumduymazlık yatağında uyukuda…)
[263] Yukarıdaki dipnotta geçen "içindekiler" kelimesi, B. S. Baykal'ın sadeleştirmesinde "âhiret" olarak geçmektedir ki doğru değildir. C. I, s. 274.

8.5. Eğlence Meclisleri

Yukarıda ifade edildiği üzere, paradoksal planlar neticesinde tahta çıkan II. Selim'in Peçevî tarafından çizilen portresi okuyucuya, sanata ve eğlenceye düşkün bir pâdişâh ve onun düzenlediği safâları yansıtmaktadır: "…dâima erbâb-ı dilden olan nüdemâya mâil ve rûz u şeb onlar ile muvâneset ve sohbete ka'il"[264] olan Sultan II. Selim Han'ın kendisi de gönül dostlarından bir dost idi. Diğer şehzâdelerden farklı ve üstün olarak kapısında yirmiden fazla samimi şâir bulunurdu. Kimi zamanlar kendisi de şiir söylemeyi denerdi.

Güzel ezgiler ve şiirler söyleyen ses ve söz sanatçıları, ud ve tanbur çalan üstadlar devamlı onun meclisine gider gelirlerdi. "Bizle-gûyî ve şîrîn-kârlığla iştihâr bulan Nakkaş Haydar emsâli"[265] bu sanatçılar, eşsiz şakalarla âdeta "mevtâyı güldürür; istimâ' iden girân cân sükelâyı[266] güle güle öldürürdü". Bütünüyle bu tür faaliyetler için düzenlenen içki ve eğlence meclislerinin ve "levâzım-ı zevk u sohbet"[267]in "Cem ü Cemşîd'e[268] dahî" sağlanmış olduğu bilinmez (c. I, s. 438-439).

Peçevî, II. Selim'in oğlu olup onun ardından tahta çıkan III. Murat Han'ı betimlediği bölümde sanatçı bir ruha sahip olan pâdişâhın çoğu günlerde himâye ettiği ülkelerde ve "belki 'Arap ve 'Acem'de olan hoş elhân u na'me güdaz ve sâzendegân-ı mümtâz ve şîrîn güftarân u kıssa perdâz ve erbâb-ı la'be ü tarab ve ashâb-ı lehv ü şagb"[269]ın, nöbetleşe yüce meclislerine girdiklerini; burada mahâretlerini sergiledikten sonra "âvuç âvuç altûn ihsânıyla memnûn olup gittiklerini" anlatmaktadır (c. II, s. 3).

---

[264] (= …dâima gönül erbâbı olan sohbet arkadaşlarına eğilimli, gece ve gündüz onlarla yaşama ve sohbete istekli)
[265] (= Komik konuşmaları ve hoşluklarıyla meşhur olan Nakkaş Haydar benzeri)
[266] (= Dinleyen cansıkıcı ağırbaşlıları)
[267] (= Zevk ve sohbet gereçleri)
[268] Cem, efsanevî İran kralı Cemşid'in diğer adıdır.
[269] [= Arap ve Acem'den güzel türküler yakan (ses sanatçıları), üstün çalgıcılar, güzel söz söyleyenler ve hikâye anlatıcıları, oyun ve şenlik erbâbı, eğlence ve dövüş adamları…]

Yukarıda Peçevî'nin örneklediği tarzdaki eğlence meclislerini Halil İnalcık "işret meclisleri" biçiminde adlandırmakta ve bunun eski İrandan geçen bir saray adeti olduğunu vurgulamaktadır.

Tarihçiye göre bu geleneğin Türklerdeki kökleri Avrasya Türk-Moğol devletlerine kadar gitmektedir ve işret meclisleri, şölenler, toylar hükümdarla hizmetindekiler arasındaki patrimonyal ilişkileri pekiştiren sosyal bir kurumdur[270].

8.6. Eğlencenin Meşrûiyeti

Peçevî, yukarıda verilen bahsin devamında, her günü bu şekilde "güzar iden"[271] Pâdişâhın, "ba'de edâ'-ı salve'l- 'asr (صلوة العصر) kalkub dârü's-sa'âdelerine gidüb"[272] gününün böyle geçtiği için Yaratan'a "hezâr-ı hamd ü sipâs"[273] ettiğini belirtmektedir (c. II, s. 4).

Pâdişâh III. Murat'la ilgili olan yukarıdaki satırlar, dönemin dinî zihniyetinde eğlencenin, Tanrı'ya şükretmeye konu olabilecek derecede meşrû bir faaliyet olarak addedildiğini ortaya koymaktadır. Sazlı-sözlü-oyunlu eğlencelerle geçen günler, ibadetle de bir bütünlük oluşturabilmektedir. Bugünden bakıldığında algılaması hayli güç olan bu yaklaşım, Osmanlı'nın -en azından iktidar elitinin- gündelik hayatıyla uhrevî hayatını nasıl buluşturduğunu gösteren önemli bir örnektir.

---

[270] Halil İnalcık, "'Osmanlı Medeniyeti' ve Saray Patronajı", Osmanlı Uygarlığı 1, Yayına Haz.: H. İnalcık, G. Renda, T.C. Kültür Bak. s.23.
[271] (= Geçiren)
[272] (= İkindi namazını kıldıktan sonra kalkıp haremine gidip…)
[273] (= Binlerce şükür)

8.7. Bir Eğlence Aracı Olarak Kahve ve Tütün

Peçevî, sazlı sözlü eğlenceler dışında, iki ayrı keyif ve eğlence aracı olan kahve ve tütünün Osmanlı topraklarında ortaya çıkışını konu ettiği ardışık başlıklar altında, "eğlence" kelimesinin kendisini birer kere kullanmaktadır. Bunlardan, kahve ile ilgili olarak kullanılanın bağlamına bakarsak şunları görürüz: 1554 sonlarında Hakim adında Halepli bir "herîf" ile Şems adında Şamlı bir "zarîf" başkente gelip "Tahtakale'de bir kebîr dükkân açub kahve-furûşluğa"[274] başladıktan sonradır ki "keyfe mübtelâ ba'zı yârân-ı safâ"[275] burada toplanmaya başlamışlardı[276]. Özellikle okur-yazar kesimden oluşan bu grupları zamanla işsiz kalmış devlet görevlileri ve diğerleri izlemişti. Peçevî, eğlence kelimesini de kullanarak anlatısına şu cümleyle devam etmektedir:

"…böyle bir eğlenecek ve gönül dinlenecek yer olmaz deyu dolub oturacak ve duracak bir yer bulunmaz oldi ve bi'l-cümle o kadar şöhret buldi ki ashâb-ı menâsıbdan[277] gayrı kibâr[278] bi-ihtiyâr[279] gelür oldilar" (c. I, s. 364).

Buradaki, insanların iradelerine söz dinletemeyip ister istemez kahvehânelere gider oldukları bilgisi, sözkonusu keyif verici maddenin ve beraberinde yaratılan sosyal ortamın bir tür alışkanlık yarattığına işaret ediyor gözükmektedir.

Tarihçi, kötü kokulu (= bed-dûy) olarak nitelendirdiği tütün bahsinde ise öncelikle, ülkesinin topraklarına "İngiliz keferesi" tarafından getirilmesi ile "ehl-i keyfden ba'zı yârânın, keyfe müsâ'adesi vardır deyu mübtelâ"

[274] (= Kahve satıcılığına)
[275] (= Keyiflerine düşkün bazı zevk ve eğlence dostları)
[276] Cemal Kafadar'a göre "muazzam bir buluş" olan bu ilk kahvehaneyi açma hareketi -eğer gerçekten doğruysa- üniversitelerin pazarlama tarihi derslerinde okutulmalıdır. Cemal Kafadar, "Tarih Yazıcılığında Kamu Alanı Kavramı Tartışmaları", Osmanlı Medeniyeti, Klasik Yayınevi, İstanbul 2005, s. 78.
[277] (= Devlet görevlileri)
[278] (= Büyük rütbeliler, yüksek görevliler)
[279] (= İstemeden de olsa)

olduklarını ve zamanla "ehl-i keyf olmayanlar(ın) dahî isti'mâl"[280] etmeye başladıklarını belirtmektedir.

Tütünün insanın çevresine ve sağlığa olan zararlarını da sıralayan Peçevî, eğlence kelimesinin kendisini de kullandığı cümlesini kurar:

"… ve bunun emsâli nice mazarât-ı fâhişe var iken safâsı ve nef'i nedir didikce, bir eğlencedir; bundan gayrı safâsı zevke da'irdir, dimekden gayrı bir cevab îrâdına kâdir olmamışlardır."[281] (c. I, s. 366).

Eğlence kavramının eş anlamlısı olan kelimelerin neredeyse tümünün bir arada kullanıldığı yukarıdaki cümlede, "eğlence" kelimesinin kendisi daha geniş bir anlamda kullanılmış gibidir.

Tarihçi, bahsin devamında tütünün sebep olduğu yangınlardan ve bu anlamda ölen nice insandan söz ettiği satırları, bu maddenin faydalarına da değinerek sürdürür: Bunlar, uyku giderici özelliği nedeniyle gemilerde gözetleme yapan forsalar tarafından kullanılabileceği ile rutubeti giderici özelliğinin kuruluk yaratabileceğidir. Mamafih Peçevî, bu kadarcık yarar için onca zararına katlanmanın ne akla ne de geleneğe uyduğunu belirtmeden edemez (c. I, s. 366).

Peçevî, her ne kadar yukarıdaki cümleleriyle başkalarının ağzından fikir beyan etmiş ve bunları onaylamamış gözükse de o dönemde başkentte yaşayan insanların önemli bir kısmının kahve ve tütünü vazgeçilmez bir eğlence kalemi olarak gördüğü ortadadır.

---

[280] (= Kullanmak)
[281] (= …ve buna benzer birçok aşırı zarara var iken safâsı ve faydası nedir dedikçe, bir eğlencedir; bundan başka safâsı zevke dairdir, demekten başka bir cevap verememişlerdir.)

Peçevî Tarihi'nde "eğlence" kavramını konu eden bazı bahislerden yukarıda incelenenlerin pek çoğu başkentte yaşayan yönetici elit ve diğerlerine ait örneklerdir. Dolayısıyla, "reaya"nın eğlence anlayışına ilişkin -fetih sonrası düzenlenen şenliklere davetli olmaktan başka- her hangi bir referans içermemektedir. Ancak yine de dönem insanının eğlence zihniyetini anlamamıza yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

9. SANAT

Bu başlık altında; ustalık, hüner, mârifet anlamlarına gelen sanat kavramının Peçevî Tarihi'nde nasıl ele alındığını tetkik etmeye çalışacağız. İrdeleyeceğimiz bahislerden hareketle, Klasik Dönem Osmanlı'sına hâkim zihniyetin, sanat kavramının içini nasıl doldurduğunu; bu anlamda nelerin sanata konu olabildiğini anlamaya gayret edeceğiz. Tarihçinin sanat kavramını sözkonusu ettiği satırlar, onun, eserinde takip ettiği kronolojik sıraya göre tahlil edilecektir.

9.1. Dönemin Sanat ve Estetik Anlayışına Atıfta Bulunan Satırlar

Kânûnî Devri'nin anlatıldığı bölümün başlarında yer alan "Kırmızı Mücevveze'nin Ortaya Çıkışı" başlıklı bahiste Peçevî, Hoca Saadettin'in eserinden referansla giyim-kuşama ilişkin tarihsel bilgiler verir. Bu bağlamda, Osmanoğulları'nın Bursa'daki mezarlarının üzerinde görülen tâc üzerine yûsûfî tarzda bağlanmış sarıkları büyük bir hayranlıkla anan tarihçi, bunların "hüsn-ü nümâyişde bi-mânend[282]" olduklarını hatırlatır. Sarıkların katları öyle

[282] (= Güzel görünmede benzersiz)

bir "tavr" ile döndürülmüştür ki nerede bittiğini "hurdebînler[283]" bile seçemez. Ayrıca bunlar "Gâyet masnu' u hoşnümâ ve müşâhadesi sürûr-efzâddır[284]." (c. I, s. 5).

Peçevî, artık kullanımda olmadığı anlaşılan sözkonusu sarıkları son tahlilde birer sanat eseri olarak değerlendirmektedir. Bu kanıya varmasına neden olan kriterleri ise öncesinde yaptığı betimlemelerle okuyucuya vermektedir: Sarıkların sarılma biçimi çok büyük bir ustalık istemektedir; ilâveten, seyredenlerin zihinlerinde bir güzellik algılaması yaratmakta ve gönüllerine neşe vermektedir.

Yukarıdaki bahisten hareketle dönemin sanat anlayışına atıfta bulunan bu kriterleri aklımızda tutup, sanat kavramına değinen diğer konularla bakış açımızı genişletmeye çalışalım.

9.1.1. Osmanlı'nın Düzenlediği Heykel Sergisi ve Müzecilik

Budin ve Peşte kalelerinin fethedilmesini anlatan başlık altında Peçevî, dönemin insanını şaşkınlığa ve hayrete düşürecek derecede garip ve acayip bulunan bazı eşyaların da sanat kavramı çerçevesinde değerlendirilebildiğini ortaya koymaktadır.

Budin Kalesi'nin ele geçirilmesinden sonra burada bulunan "acâyib" eşyalar da diğerleriyle birlikte gemilere taşınmıştı. Bunların arasında kale kapısının dışında bulunan tunçtan "garîb ü 'acâyib ve masnu' üç timsâl[285]" de bulunuyordu. Peçevî bu heykellerin kimlikleriyle ilgili edindiği bilgileri de iletir: "Gâlibâ", bunlardan büyük olanı, bir zamanlar tüm "kefereye" hükmeden bir krala; aynı biçimde fakat daha küçük olan diğer ikisi ise ondan sonra tahta

[283] (= Mikroskoplar)
[284] (= Gayet sanatkârâne ve güzel görünümlü; bakılması mutluluk artırandır.)
[285] (= Hayret verici ve sanat eseri üç heykel)

geçen iki oğluna aittir. Sözkonusu heykeller "garîbü'l-hey'e ve 'acîbü'l-halka[286]" olmaları dolayısıyla "halka temâşâ" için İstanbul'a götürülür. At Meydanı'nda birer kürsüye koyularak sergilenir. Bütün halk "temâşâsından hayrân" olur.

Peçevî bu olayı aktarırken, sözkonusu heykeller üzerine kaleme aldığı Farsça beytin[287], ölümüne sebep olduğu dönemin ünlü şâiri Figânî'yi de anmadan geçmez[288].

Heykeller dışında getirilen iki büyük şamdan da -ki bunlar da birer sanat eseridir- "el-ân", Ayasofya Camii mihrabının sağına ve soluna konulmuş ve "üzerlerine târihleri yazılmıştır." (c. I, s. 99-100).

Peçevî'nin aktardığı bu satırlardan yola çıkarak, Osmanlı Klasik Dönem sanat anlayışı açısından çok ilginç sonuçlara varılabilir: İstanbul'a getirilip halkın "temâşâ"sına sunulan tunç heykeller, daha önce rastlamadıkları için "acayib" bulunması yanında birer sanat eseri addedilmiştir. Bir başka ifadeyle, bir önceki bahiste sıralanan kriterlere, eserin, kişiyi hayrette bırakacak derecede görülmemiş olmasını da

---

[286] (= Garip görünüşlü, tuhaf icad)

[287] Söz konusu beyit B.S. Baykal'ın eserinde (c. I, s. 77) ve M. Fuad Köprülü'nün MEB İslâm Ansiklopedisi'nde kaleme aldığı "Figânî" maddesinde (c. 4, s. 630-640) iki farklı biçimde geçmektedir. Bunlar sırasıyla:
Dü İbrahim amed be-deyr-i cihan, Yeki bük-şiken şeved yeki bük-nişan: (Dünya kilisesine iki İbrahim geldi, Biri put kıran oldu , öbürü put diken)
Dü İbrâhîm âmad badâr-i cihân – Yakî but şikan şud yakî but nişân (Köprülü, Türkçesini vermemiştir.)
Her iki farklı beytin sözlükten kelime kelime incelenerek bir biriyle karşılaştırılması ve sözlükteki doğru kelimelerden yola çıkılarak beytin muhtemelen aşağıdaki gibi olduğuna kanaat getirilmiştir:
Dü İbrâhîm âmed bedeyr-i cihân – Yeki büdşiken şüd yeki bütnişân. Türkçesi, B.S.Baykal'ın ifade ettiği gibidir.

[288] Köprülü'nün Aşık Çelebi'den aktardığı bilgilere göre, dönemin ünlü şâirinin kabiliyeti kendisine düşmanlar kazandırmıştır. Dolayısıyla, 1532 senesinde "Sadrazâm İbrahim Paşa'nın Budin'den getirip At Meydanı'nda kendi sarayının karşısına diktirdiği meşhur heykel münâsebeti ile (bu heykelin resmi şehnâmeci Lukmân'ın Hünernâme'sindeki bir minyatürde görülür) söylediği Farsça bir beyit vesile ittihaz edilerek, İstanbul Subaşısı tarafından, Tahtakale'de yakalanmış; dövüldükten sonra eşeğe bindirilip gezdirilmiş ve sonra iskele başında asılmıştır." M. Fuad Köprülü, MEB İslâm Ansiklopedisi, c. 4, s. 630.

ekleyebiliriz. Kaldı ki sözkonusu kriterlere atfen, heykellerin yapımındaki ustalık insanlar üzerinde hayranlık uyandırmaktadır.

İslâm sanatında heykel ve/veya ikonografik eser yer bulamayacağı halde dışarıdan İstanbul'a getirilen bu eserlerin devlet eliyle, âdeta mini bir açık hava müzesi oluşturarak halkın seyrine açılması, bugünden bakıldığında şaşırtıcı görünmektedir. Diğer yandan, Peçevî'nin şamdanlara ilişkin olarak verdiği bilgiler de bu bağlamda değerlendirilebilir: Osmanlı, bu sanat eserleri -günümüzde arkeoloji müzelerinde yapıldığı gibi- tarih tespitinde bulunup en kıymetli mekânlarından birinde sergilemeye değer bulmuştur. Tüm bu değerlendirmelerin, Osmanlı sanat ve estetik anlayışının renkliliğine ve çeşitliliğine olduğu kadar önyargı taşımadığına da işaret ettiği açıktır.

9.1.2. Dinî Mekanlar Oluşturmadaki Tavır

Yukarıda sözü edilen değerlendirmelerin, Osmanlı tarafından dinî mekânlar oluşturulması sözkonusu olduğunda farklı bir anlayışla yer değiştirdiğini anlıyoruz. Peçevî'nin yine Budin Kalesi'yle ilgili olarak aktardığı bir başka mevzuda bunun pratiğine ilişkin izler sergilenmektedir:

Fethinden sonra idaresi Kral Yanoş'a bırakılan Budin, kralın ölümüyle diğer krallıkların hedefi haline gelmişti. Beç Kralı Ferdinand'ın Budin'e büyük bir ordu gönderdiği haberiyle harekete geçen Osmanlı Ordusu bu tehlikeyi bertaraf eder. Pâdişâh, Yanoş'un küçük oğluna Erdel beyliğini verip annesi ve maiyetiyle birlikte buraya gönderdikten sonra Budin'i doğrudan Türk idaresine geçirmek üzere hazırlıklara girişir.

Budin Kalesi'nin burçlarına Pâdişâh'ın zafer işareti olan bayraklar dikilip, büyük kilisesi putlarla verilmiş olan kötü düzeninden, tasvirlerden,

süsleme ve heykellerden "tathîr[289]" edilir. Bunların yerine güzel görünüşlü birer kürsü ile minber ve şık bir mihrap yerleştirilir. Böylelikle burası bir câmîye dönüştürülmüştür. Takip eden ilk cuma namazı da Pâdişâh ve maiyetiyle birlikte burada kılınmıştır (c. I, s. 228).

9.1.3. Eski Eserlere Gösterilen Saygıya Bir Örnek

Yukarıdaki örnekler dışında, Peçevî'nin, Kars Kalesi'nin inşâsı esnasında bulunan eski eserle ilgili olarak zikrettikleri, Osmanlı'nın bu anlamda takındığı saygılı tutumu özetliyor gibidir. "Min 'acâyibü'l âsârü'l kadîme[290]" alt başlığıyla verilen bu mevzuyu tarihçi, sözlü bir kaynaktan referansla aktarmaktadır:

Kalenin yapımında üzerine Arapça sözler yazılmış bir "seng-i mermer[291]" bulunmuştur. Üzerine 548 tarihi (1153-54) düşülmüş olan bu "mermer taşı"nda verilen diğer bilgiler, kalenin, Melik İzzeddin isimli bir "pâdişâh-ı güzîn[292]"in Firûz adında bir vezîri tarafından tamir edildiğini; ona "bende-i Kerîmüddîn[293]" diye tanınan ismetli bir hanımın yardımda bulunduğunu da belirtmekteydi. Bu tespitler yapıldıktan sonra, sözkonusu "seng-i girân yine kal'enin bir mahaline vaz' olunub ol âsâr-ı kadîme ri'âyet"[294] olunmuştur.(c. II, s. 57).

Peçevî tarihinde sanat kavramına atıfta bulunan diğer bağlamlar, pâdişâhların saraylarında düzenledikleri bazı toplantılarda ses ve söz sanatında temayüz etmiş kişilerin hazır bulunmaları ve bizzat pâdişahların sanatkârlıklarına dâirdir. Bunları ele alan kimi bahisler eğlence kavramı dâhilinde incelenmiştir.

---

[289] (= Temizleme)
[290] (= İlginç eski eserlerden)
[291] (= Mermer taşı)
[292] (= Seçkin pâdişâh)
[293] (= Kerimüddin'in kölesi)
[294] (= Ağır taş, yine kalenin bir yerine konulup o eski esere saygı gösterildi.)

10. GİYİM-KUŞAM

Peçevî Tarihi, diğer bir çok kavramda olduğu gibi giyim kavramı çerçevesinde, kaydadeğer bilgiler vermektedir. Dönemin giyim-kuşam biçimlerinin maddî tezâhürleri yanında simgesel özelliklerine de ışık tutan bu bahislerin, Osmanlı sosyo-kültürel tarihini anlamada yardımcı olacağı düşünülmektedir.

10.1. Başlık Giyimi

Geleneksel Osmanlı kıyafetinin –ve de önceli olan İslâmî giyim tarzının– en önemli unsuru diyebileceğimiz tülbent ya da sarık türlerinin ne denli simgesel değer taşıdığı bilinmektedir. Bu bağlamda, Peçevî'nin "anlattığı tarih"in satır aralarında şu referanslarla karşılaşıyoruz:

Tarihçi, Kânûnî Sultan Süleyman Dönemi'ni ele aldığı bölümün "İhdâs-ı Mücevveze-i Surh"[295] başlığı altında[296] -büyük bir bölümünü Hoca Saadettin Efendi'nin "Tâcü't-tevârih" isimli eserinden aktarmak kaydıyla- Osmanlı'da kullanılan başlıklara ilişkin bilgiler vermektedir.

Pâdişâh'ın tâyin ettiği kırmızı mücevveze giyilmesi, saltanatının son dönemlerinde "sarıkçı dükkânları"nın "peydâ" olmasına imkân tanımıştır. Başa giyilen bir tür kavuk olan mücevvezeyi, "Anâ degin, herkes kendü bildiği gibi sarar sarmalar" olsa da şüphesiz, mücevvezesiyle "askeriye, ehl-i sûk[297]dan mümtâz" addedilmiştir. Sultan Süleyman Dönemi'nde "mu'tâd olduğu üzre" mücevveze, yalnızca dîvânda giyilmeye özel bir başlık değildir.

[295] (= Kırmızı Mücevvezenin Ortaya Çıkışı)
[296] Bu başlık Veliyüddin 2353 nolu yazma nüshada bulunmamaktadır.
[297] (= Çarşı halkı, esnaf)

Kızıl renkli mücevveze Osmanlı devlet görevlilerinin her dâim giydikleri bir başlık türüdür (c. I, s. 4).

Peçevî bu bilgilerden sonra Hoca Saadettin Efendi'nin Tarihi'nden nakille Osmanlıların başlangıçtan beri giydikleri başlıklara ilişkin bilgiler vermektedir: Önceleri sarı, siyah ve kırmızı renkte giyilen külahlar zaman içinde beyaza çevrilmiştir. Yıldırım Bayezid Dönemi'nde asker bölüklerinin fazlalığı, tanınmalarını kolaylaştırmak amacıyla elbiselerinin farklı farklı yapılmasını gerektirmiştir. Böylece, pâdişâh sipâhileri ve saray görevlilerine, özel beyaz külah; devletin ve saltanatın ileri gelenleri ile bunların adamlarına da kızıl börk "ta'yîn" olunmuştur (c. I, s. 4,5).

Fatih Sultan Mehmet -Peygamber'in sünnetinin yerleşmesi amacıyla- beyaz sarık giymeyi yaygınlaştırmıştır. Giyilmekte olan "ak börk"ler, çeşitli şekillerde süslenerek yeniçeriye özel hâle getirilmiş; ayrıca ileri gelen Pâdişâh kullarının kızıl börkleri de süslenip gösterişli bir görünüm almıştır. Bunun yanında üsküf, yeniçeri bölükbaşlarına özgüdür (c. I, s. 5).

Bolayır Fatihi Süleyman Paşa'nın Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'den esinlenerek "ihtira'"[298] ettiği üsküf, Sultan Murat Dönemi'nde süslemelerle güzelleştirilip pâdişâhlar ve yüksek rütbeli devlet görevlileri tarafından yaygın bir biçimde giyilmeye başlanır. Buna karşın o dönem kullanılmayıp, Bursa'da Osmanoğulları'nın mezarları üzerinde bulunan tâc üzerine yûsûfî tarzda bağlanmış sarıklar âdeta birer sanat harikasıdır (c. I, s. 5).

Peçevî'nin baş giysilerine ilişkin aktardığı bu bilgiler, taşıdığı maddi izler yanında, sembolik anlamda Osmanlı Devleti'nin genişleme ve güç kazanmasının seyriyle de paralellikler taşımaktadır.

[298] (= Buluşu, keşfi)

İslâmî bir giyim geleneği ve sembol olan tülbent sarmanın, Osmanlı memleketinin her bir yanında geçerli olmadığı, Peçevî'nin sınır boylarındaki halka ilişkin verdiği şu bilgiden anlaşılmaktadır:

III. Murat Dönemi'nde çıkılan Macaristan Seferi'nde -Tatarlar'la birlikte olunduğu halde- Leh ülkesinin sınırında bulunan Sonluk yöresinden geçilmektedir. Burası "serhad olmağla değme kimse dülbend" giymemektedir. Peçevî, bu noktada bir genellemeye de giderek şunu belirtir:

"Elân, serhad hâli öyledir. Bunların Müslümân idügine ve kal'e Müslümân kal'esi oldıgına çok zamân i'timâd itmezler." (c. II, s. 149–150).

10.2. Kaftan ya da Hil'at Giyimi

Baş giysilerinin ardından, eserde rastlanılan diğer bir giysi türü olan "hil'at" ya da "kaftan"ın bahis konusu yapıldığı bağlamlara bakalım. Görece sık zikredilen "hil'at-ı fâhire ilbâs[299]" ve "kaftan giydirme" bahislerinin ortak özelliği, giydirildiği şahısa karşı şükran ya da saygıyı yansıtmasıdır. Halil İnalcık'ın tespitiyle "Osmanlı 'regalia'sında rütbe ve câize bağışlanmasında en önemli öğelerden biri" olan hilat Sultan tarafından "eyalete çıkan beylere, elçilere, nedim ve şâirlere bağışlanırdı"[300]. Anlaşılacağı üzere, pâdişâh ya da devlet ileri gelenleri tarafından giydirilen onur kaftanlarının sahipleri yerli ya da yabancı olabiliyordu. Yabancılara giydirilen hil'atların zikredildiği bağlamlardan bazıları aşağıda tetkike çalışılacaktır.

---

[299] (= Onur kaftanı giydirme)

[300] Halil İnalcık, "'Osmanlı Medeniyeti' ve Saray Patronajı", Osmanlı Uygarlığı 1, Yayına Haz.: H. İnalcık, G. Renda, T.C. Kültür Bak. s.27.

10.2.1. Yabancılara Hil'at Giydirme

Göç kavramı altında verildiği üzere, "Islavîn memleketinde" bulunan "Eflak re'âyâsı", Kânûnî Sultan Süleyman döneminde, başlarında bulunan kötü yöneticiye isyan edip Osmanlı'ya sığınmıştı. Sirem bölgesine yerleştirilen bu topluluk, Padişah'ın Zigetvar seferinde, aralarından seçtikleri bir grup knezle İslâm ordularına rehberlik etmişti. Sözkonusu rehber-knezlere şükran belirtisi olarak, onur kaftanları giydirilmiştir (c. I, s. 16).

Kânûnî Dönemi'nde yaşanan bir başka kaftan giydirme olayı, Peçevî'nin Viyana Seferi'ne ilişkin yabancı tarihten yaptığı çeviride yer almaktadır: Avusturya Kralı Ferdinand'ın ülkesini ele geçirmesi üzerine, Pâdişâh'tan yardım isteyen Yanoş, elçisini hediyelerle birlikte Pâdişâh'a yollamıştır. Elçi, İstanbul'da vezir-i âzâm İbrahim Paşayla buluşup "bu ahvâli üç gün müşâvere eyler."; ayrıca Sadrazam'dan kendisini Padişah'la görüştürmesini rica eder. İbrahim Paşa, durumu Pâdişâh'a arz eder ve şu cevabı alır: "Cümle vezirlerim ve ağâlarım ve sa'ir ehl-i dîvân katında gelsün bu ahvâli söylesün.". Bunun üzerine elçi Dîvân'a gelir ve durumu anlatır. Pâdişâh, konuşulanları "pencereden dinlemektedir". Neticede Sultan Süleyman Han, "gelecek yıl yardım vermeyi" vaad ederek "mezbûr ilçîye kaftanlar giydirüb ve 'azîm ri'âyet ü hürmet ile" ülkesine gönderir (c. I, s. 140).

Osmanlı teşrîfat geleneğinin bir unsuru olduğu anlaşılan kaftan giydirme törenlerinin daha ayrıntılı bir örneği, Boğdan'daki Kili ve Akkirman Kaleleriyle ilgili bahiste verilmektedir. Kânûnî Sultan Süleyman, çıkmış olduğu Boğdan Seferi'nde, adı geçen kalelere bağlı topraklar üzerindeki sınır meselesini de halletmişti. Takiben, tespit edilen sınırın "iki cânibinde iki hisâr" yapılması; Pâdişâh emirlerine uyulması ve atanan yeni Boğdan Voyvodası'nın "kendi nefsiyle[301]", "her iki yılda memleket harâcıyla Âsitâne-i

[301] (= Bizzat, şahsen)

Sa'âdete" gelmesinin belirtildiği "şurût u 'uhûd[302]" kayda geçirilir. Voyvoda'nın eline "berât-ı şerîfe" verilir ve "'âdet-i kadîme-i 'Osmâniyân üzere[303] kızıl börk ve altûn üsküf ve hil'a-ı husrevân[304] ile ilbâs" edilir (c. I, s. 212).

Peçevî'nin aktardığı bahisler, giydirilen kaftanların kişilerin mevkilerine göre değişebildiğini de ortaya koymaktadır. 1555 yılında, yanında Şah'ın Pâdişâh'a yazdığı mektup olduğu halde Osmanlı Sarayı'na gelen İran elçisi ve beraberindekiler ya da 1578 yılında Osmanlı'ya bağlılığını belirtmek üzere seferdeki serdarın otağına gelen Gürcistan beylerinden Aleksandra ve heyetinin kaftan giydirme törenleri bu nüansı yansıtmaktadır. Her iki örnekte de bu teşrifâtın "'alâ-kadr-merâtibihim[305]" yapıldığı belirtilmektedir (c. I, s. 336; c. II, s. 43).

Doğrudan şükran ya da hürmet belirtisi olarak giydirilen onur kaftanları dışında, bu edimin, siyâsî taktik olarak da kullanılabildiğini Mısır'da yaşanan bir olaydan yola çıkarak tespit edebiliyoruz:

Mısır muhafazasına gönderilen İkinci Vezir Mustafa Paşa, tüm gayretine rağmen buradaki isyancı gruplarla baş edememektedir. Sözkonusu grupların yarattığı baskı ve zulüm, emniyet ve asayişi büsbütün tehdit eder hâle gelmiştir. Mevcut askerleriyle bu denli fazla düşmanla "mücâdele ü mukâtele"nin zor olacağının farkında olan Paşa, ileri gelenleri ile yardımcılarını birbirinden ayırmak için Arap beylerinin gönlünü alıp, çeşitli şartlar ve anlaşmaları içeren "nâmeler yazar" ve de "her birine fâhir hil'atlar giydürüb ve envâ'-ı iltifât ü nüvâzişler idüb[306]" haraçlarını birer miktar hafifletir.

---

[302] (= Şartlar ve anlaşmalar)
[303] (= Eski Osmanlı kuralları)
[304] (= Şâhâne kaftan)
[305] (= Rütbeleri, dereceleri nispetinde)
[306] (= Her birine gösterişli kaftanlar giydirip, çeşitli okşayıcı sözler edip…)

Mustafa Paşa'nın bu politik tavrı sonucunda Arap beylerine "itmînân[307]" gelmiş; bundan böyle Osmanlı'ya bağlı kalıp isyan etmeyeceklerine dâir yeminler etmişlerdir. Ardından, her bey, kendine mensup topluluğa sahip çıkarak, büyük isyancı topluluklar oluşmasının önüne geçilir. Arta kalan âsilerin üzerine gidilip bir çok defa yapılan savaşlardan sonra "zümera-ı eşkıyâ[308]" bozguna uğratılmıştır (c. I, s. 78).

10.2.2. Osmanlılar Arasında Hil'at Giydirilenler

Peçevî eserinde, hil'at giydirme törenlerinin yabancı konuklar onuruna yapıldığı gibi bazı Osmanlı devlet görevlileri ve hatta dönemin kimi Celâlî elebaşıları için dahî sözkonusu olabildiğini kaydetmiştir.

Gazi Barbaros Hayrettin Paşa, gösterdiği üstün başarıların ardından donanmasıyla birlikte İstanbul'a gelip Pâdişâh'a itaatini bildirmiş; tüm memleket işlerinin seferdeki Sadrâzam ve Serasker İbrahim Paşa tarafından yürütülmekte olduğu fermânını alınca Paşa'nın yanına, Halep'e gitmişti. Burada Sadrâzam'la "mülâkî[309]" olan Hayreddin Paşa onuruna defalarca ziyâfet verilir. Kendisine büyük hürmet gösterilir ve "şâhâne fâhir hil'atlar" giydirilir; ayrıca, Cezâir memleketi, beylerbeyiliği ünvanı ile tarafına ihsân edilir (c. I, s. 175, 176).

Hayrettin Paşa örneğinden sonra, yine bir Sadrâzam; Çağalzâde Sinan Paşa tarafından -devletin, ancak vazife altına almakla baş edebileceğinde karar kıldığı- bir isyancıya kaftan giydirilmesine bakalım:

Karayazıcı'nın kardeşi olan Celâlî Deli Hasan'a Bosna Beylerbeyiliği verilerek yanındaki yirmi-otuz binden fazla eşkıya ile Üngürüs seferine

[307] (= Güven, eminlik)
[308] (= Eşkıya gruplar)
[309] (= Buluşmak, yüz yüze gelmek)

gönderilmiş; böylece itaat altına alınacağı düşünülmüştür. Ancak o, daha sefer yolunda sergilediği zulümlerle, bu tavrın yanlışlığını ispat etmeye başlamıştır.

Deli Hasan, Serdâr'ın konmuş olduğu bölgeye kadar gelip, Pâdişâh'ın ordusuna katılır. Ancak, askerlerinin kıyafetleri son derece gariptir. "dünyâ duralı beri" bu biçim giyimleri olan askerler görülmüş değildir. Peçevî, bu noktada Celâlîlerin giyim-kuşamlarıyla ilgili enteresan bilgiler aktarır:

"Kiminin üzengisine birer deve اردلەسی asılmış; kimisi çır çıplâk arkasında ikişer dizi hemâ'il[310] var, ziller dizilmiş; kimi üryân ve kabâbâşı[311]; kimisin avrat saçları gibi saçı derâz[312] iki tarafından göğsüne inmiş; kimisin bâşında زنط ; kimisin ayağı balduru çıplâk ve ellerinde birer kargı mızrak ucunda iki karış bez pâresinden setr bezi nâmında bayrak."

Görenlerde hayret ve şaşkınlık yaratan Celâlîlerden ikiyüz kadarı Serdâr'ın otağına girer; Çağalzâde "otuz kırk mikdârı rü'esâ-ı eşkıyâya hil'atlar" giydirir; bir o kadar da ıskarlat çuha[313] verir. Çağalzâde'nin bu ihsânlarıyla tatmin olmayan Celâlîler hemen orada bir defter çıkararak üç-dörtyüz adam için bölük talebinde bulunurlar. Serdâr "Hele anları ideriz görelim…" diyerek geçiştirmeye çalışırsa da sonunda "cebren ve kahran" da olsa istediklerini Çağalzâde'ye yaptırtırlar (c. II, s. 270,271).

Hil'at giydirme bahsini, yukarıda sıralanan örneklerin ardından, İbrahim Peçevî Efendi'nin kendi deneyimiyle tamamlayalım: Tarihçi, "Bu Fakîrin Belgrad'da Mevâcib-i Tevzî'[314] İttiğimiz Zikrindedir" başlığı altında, Estergon Kalesi'nin fethinden sonra Belgrat'ta bulunan askerlere aylık dağıtma işini üstlendiğini; bu görevi gayet başarılı bir biçimde tamamladığını anlatır ve

[310] (= Bir omuzdan gövdeye çapraz takılan bağ; tılsım, silah vs. için kullanılır.)
[311] (= Başı kabak)
[312] (= Uzun)
[313] (= Venedik çuhası)
[314] (= Aylık dağıtma)

nihayetinde şu sitemi de ekler: "bu ahvâli merhûm vezir-i a'zama Etmekcizâde 'arz itdikde, İbrahîm Efendi'ye yedi hil'at giydirin didi. Ancak, biri ile iktifâ itdiler."[315] (c. II, s. 315).

10.3. Giyim-Kuşama Dâir Diğer Bağlamlar

Eserde görece sık değinilen "dülbend giyme" ve "kaftan giydirme" bahisleri yanında, giyim kavramına atıfta bulunan başka bağlamlar da bulunmaktadır. Bunlar arasından seçilen iki örneğin tetkik edilmesinin, kavramın dönem zihniyetindeki yerini anlamaya çalışmamıza katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.

Devlet erkânına mensup kişlerin giyim-kuşamlarına atıfta bulunan bu satırlardan ilki Sultan III. Murat Dönemi devlet adamlarından Vezir Hasan Paşa'nın ilginç giyim alışkanlığına dâirdir. Peçevî bu mevzuyu anlatırken dönemin giysilerine ilişkin önemli ayrıntılar da vermektedir:

Hasan Paşa'nın o güne değin devlet görevlileri arasında görülmemiş ve duyulmamış gariplikte bir tavrı vardır: Beğendiği bir genci hazinedarlığına getirip, "kendi giydiği libâs ile" giydirir; kendi atına benzer bir ata bindirirdi. "Başlarında bir selîmî destâr[316]" giydikleri halde alayda yan yana yürürlerdi. Kapıcıbaşılarının ikisi de kendisinin giydiği ne ise -gerek atlas[317] ya da kemhâ[318] gerekse serâser[319] ya da dîbâ[320] kumaşlarından elbiseler olsun-

[315] (= Bu durumu merhûm vezir-i a'zama Ekmekçizâde arz edince, 'İbrahîm Efendi'ye yedi hil'at giydirin' dedi. Ancak, biri ile yetindiler.)
[316] (= Selîmî sarık)
[317] (= İnce ipekten sık dokunmuş düz renkte sert ve parlak bir kumaş)
[318] (= Çözgüsü ve atkısı ipek, üst sıra atkısında ayrıca altın alaşımlı gümüş veya doğrudan doğruya gümüşlü klaptanla dokunmuş ipekli kumaş)
[319] (= Çözgüsü ipek, atkısından altın alaşımlı gümüş tel veya doğrudan doğruya gümüş tel kullanılarak dokunan kumaş)
[320] (= İpekten kumas veya altin sırmalı tellerle karışık dokunmus kumaş)

aynısından giyerler; gittiği yere beraber giderler; dîvânda karşısında hazır bulunurlardı[321] (c. II, s. 29-30).

Peçevî, bu bilgilerin ardından, "Eğre metrisinde defe'âtle manzûr[322]um olmuşdur" sözleriyle başlayıp, Hasan Paşa'nın giyim kuşamıyla ilgili kendi tanıklığını aktarmaktadır: Paşa, "kırmızı atlas 'entarî" giyip, üzerinde "dört mi yohsa gâlibâ beş mi" altın işlemesi ve anka kuşu "tasvîr olunmuş" bir "kolân kûşâk[323]" kuşanırmış. Peçevî'ye göre Hasan Paşa'nın giyimindeki bu çizgi bir "vaz'-ı has[324]" imiş (c. II, s. 30).

Ele alacağımız ikinci ve son bahis, Derviş Paşa'nın "tafsîl-i ahvâli"nin konu edildiği başlık altında verilmektedir: "Mehmed Pâşâ Tavîl'in 'ammzâdesi[325] ve Budun'da şehîd olan Ferhâd Paşa merhûmun birâder-i gühteri[326]" ayrıca Peçevî'nin de dayısı olan Derviş Paşa, cesur, yakışıklı ve eli açık bir adamdır. O asırda "ekâbir" kulları "kılabdân[327]-ı çaprâz[328] ile sâ'ir" halkdan" ayrılmaktadır[329]. Paşa'nın, "ya 'aynıyla çapraz ya bahâsın ve سنجاف içûn başka kumâş virmek 'âdet-i mukarreresi[330]"dir. Ayrıca Derviş Paşa'nın, her yıl mensubu olduğu Sokolovîn sülâlesindeki kadınlara "Şâm-ı Şerîf'in ve Diyâr-ı Bekr'in nev-peydâ u cedîd boğça boğça akmişe ve tefârîk[331]"ini ; erkeklere ise Arap tayları ve atları gönderme ve mektuplarla hâl-hatır sorma gibi güzel alışkanlıkları da vardır (c. II, s. 42).

---

[321] Osmanlı Kumaşlarıyla ilgili daha geniş bilgi için bakınız: Nurhan Atasay, "Osmanlı İpekli Kumaşları" Osmanlı Uygarlığı 2, Yayına Haz. Halil İnalcık, Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 761-786.
[322] (= Görülen, bakılan)
[323] (= Yünden veya iplikten yapılmış, üzeri işli ince kuşak)
[324] (= Özge tavır)
[325] (= Amca oğlu)
[326] (= Küçük erkek kardeşi)
[327] (= Altın ya da gümüş tellerin iplik üzerine sarılmasıyla dokunan kumaş)
[328] "Kılabdân-ı çapraz" tâbiri konusunda yapılan araştırmada belli bir bilgiye ulaşılamamıştır.
[329] Eserin B.S. Baykal sadeleştirmesinde bu tabire getirilen açıklama, metnin orijinalinde olmadığı halde ilgili cümleye doğrudan eklenmiştir: " O zamanlar büyüklerin kulları, kılabdan-ı çapraz denen ve aykırı iliklenen bir tür sırma işlemeli giysi ayrıcalığı ile ayırt edilirdi." a.g.e, c. II, s. 37.
[330] (= Ya aynıyla çapraz ya da ederini ve سنجاف için başka kumâş vermek değişmez âdeti idi.)
[331] (Bohça bohça, Şam'ın ve Diyarbakır'ın yeni üretilmiş kumaşları ve küçük hediyeler)

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde XVI. ve XVII. yüzyılları idrak etmiş bir devlet adamı ve tarihçi olan İbrahim Peçevî Efendi'nin yaşam öyküsü ve onun ünlü eseri Târîh-i Peçevî 'de geçen bazı sosyo-kültürel kavramları irdeleyerek dönem zihniyetine ışık tutmayı amaçlayan bu çalışmada, öncelikle, yazarın yaşam öyküsü verilmiştir. Böylece, bir yandan ünlü tarihçinin hayatı ve şahsiyeti hakkında bilgi verilirken bir yandan da hemen ardından verilecek olan tarihçiliği ve/veya tarihyazarlığındaki muhtemel subjektif unsurları fark edebilme imkânı yaratılmaya çalışılmıştır.

Bu bölümlerden sonra, çalışmamızın esasını oluşturan Târîh-i Peçevî üzerinden, dönemin birtakım sosyo-kültürel kavramlarına yüklenen anlamları irdelemeye girişilmiştir. Maksadımız, insan idrakini oluşturan kavramlardan bazılarının o dönem insanının zihninde nasıl varolduğu; nelere binaen yaşadığı ve yaşatıldığı sorusuna elimizden geldiğince cevap bulabilmek olmuştur.

Tespit edilen bu sınırlar içinde varılabilecek anlamlı sonuçların, çalışmaya konu olmuş kavramlar dâhilinde bugünden tarihe bakışta tarihçiye her an musallat olabilen anakronik yaklaşımları hafifletme ihtimali, tarafımızda büyük bir kıymete hâizdir. Zira, tarihî fenomenlerin kendi şartlarının ikliminde taşıdığı özgünlüğe ve biricikliğe en yıkıcı ve bozucu etkiyi bu türden şaşı bakışlar kazandırmaktadır.

Yukarıda ifade edilmeye çalışan kavramlar vasıtasıyla zihniyet tetkiki merâmının güç ve karmaşık süreçlerle olan göbek bağı; dahası bu yönde gösterilen bütün samimi çabalara rağmen tatminkâr bir sonuca ulaşılamayacağı âşikârdır. Çünkü kanaatimizce, tarihçinin özgür bir bilince sahip olmasıyla yakalanabilecek olan objektif değerlendirme yetisi ile

sübjektif değerler üzerinde bina edilen özgün kimliklerin yaratabileceği değerlendirmeler arasında ters bir ilişki ya da en hafifinden çok hassas dengeler sözkonusudur. Kavramlara yüklenen anlamlar da bu süreçlerin ürünü olduğu için -yukarıda ifade edilen- bu çalışmayla ulaşılmak istenen maksadın hasıl olması son derece güç hatta imkânsızdır. Ancak tarih ilminin doğası itibarıyla bu güçlüğe ve imkânsızlığa olan bağışıklığı; dahası, bunun bizzat karakteri olduğu gerçeği girişilen işin doğruluğuna delildir.

Kısacası, geçmişin anlamlı bulanıklığından kaynaklanan durum saklı kalmak kaydıyla, tarihi anlamaya gayret eden tüm çalışmalar gibi bu çalışma da büyük resme küçük ama yeni ve anlamlı tamlayanlar kazandırmaya inanmıştır. Tetkik edilen konular arasında kışkırtıcı bulunan noktaların yeni çalışmalara; dolayısıyla yeni tamlayanlara vesile olması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

ALTINTAŞ, Ayten
"Osmanlı Geleneğinde Gülhâne ve Gülhâne Günü", **Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri** (içinde), AKM Yayınları, Ankara 1997, s. 67.

AND, Metin
"Gündelik Yaşam", **Osmanlı Uygarlığı 1** (içinde), Yayına Haz. Halil İnalcık, Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 441.

ATASAY, Nurhan
"Osmanlı İpekli Kumaşları", **Osmanlı Uygarlığı 2** (içinde), Yayına Haz. Halil İnalcık, Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 761-786.

BABINGER, Franz
Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çev. Coşkun Üçok , TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

BAYKAL, Bekir Sıtkı
Peçevi Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982, c. I, II.

CARR, E. H. ve J. Fontana
Tarih Yazımında Nesnellik ve Yalınlık, Çeviren: Özer Ozankaya, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1992.

DERİN Fahri Ç. ve Vahit ÇABUK
"Peçuylu İbrahim Efendi'nin Hayatı ve Eseri Hakkında Birkaç Söz" **Târîh-i Peçevî** (içinde) Enderun Kitabevi, İstanbul 1980, s. I-VIII.

FAROQHI, Suraiya
"Soframız Nur Hanemiz Mamur", **Soframız Nur Hanemiz Mamur** (içinde), FAROQHI Suraiya ve Christoph K. Neumann (Editörler), Kitap Yayınları, İstanbul 2006, s. 21.

İNALCIK, Halil
"Osmanlı Fetih Yöntemleri", **Söğütten İstanbul'a** (içinde), Derleyenler: Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 465.

İNALCIK, Halil
"Osmanlı Medeniyeti' ve Saray Patronajı", **Osmanlı Uygarlığı 1** (içinde), Yayına Haz. Halil İnalcık, Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 23.

KAFADAR, Cemal
"Dünya Tarihinde Yeni Gelişmeler ve Osmanlı Tarihçiliği", **Osmanlı Medeniyeti** (içinde), Klasik Yayınevi 2005, s. 38.

KAFADAR, Cemal
"Tarih Yazıcılığında Kamu Alanı Kavramı Tartışmaları", **Osmanlı Medeniyeti** (içinde), Klasik Yayınevi, İstanbul 2005, s. 78.

KAFADAR, Cemal
Between Two Worlds, University of California Press, London, 1996.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad
"Figânî" maddesi, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, c. 4, s. 630-640.

Mustafa Selânikî
Tarihî Selânikî, TTK Yayınları, Ankara 1999, c.I, II.

ORTAYLI, İlber
"Osmanlı' Kimliği", **Cogito**, Sayı: 19 (içinde), YKY, İstanbul, 2006, s. 77-78.

PAMUK, Şevket
A Monetary History of the Ottoman Empire, Cambridge University Press, 2000.

REFİK, Ahmet
Peçevi, Kanaat Kütüphanesi, 1933.

SÜREYYA, Mehmed.
Sicill-i Osmanî, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, c. 4.

TURAN, Şerafettin
"Peçevi" maddesi, **MEB İslam Ansiklopedisi**, c. 9, s. 543-545.

URAZ, Murat
Peçevi Tarihi, Son Telgraf Matbaası, İstanbul 1968, c. I, II.

Târih-i Peçevî
Bayezid, Veliyüddin Efendi Kütüphanesi, 2353 numaralı nüshası.

Târîh-i Peçevî
Matbaa-ı Âmire baskısından (1281-1283/1865-1867) tıpkı basım, Enderun Kitabevi, İstanbul 1980, c. I, II.

ÖZET

İki bölümden oluşan bu çalışmanın her iki bölümü, temel kaynak olan İbrahim Peçevî Efendi'nin ünlü eseri Târîh-i Peçevî 'den yola çıkılarak telif edilmeye çalışılmıştır.

İlk bölümde evvela, temel kaynağımızın satır aralarında geçmiş olan Peçevî 'nin yaşam öyküsüne dâir dağınık bilgilerin izi sürülmüştür. Eserdeki orijinal akışa riayet edilerek aktarılan bu bilgilerin ardından kronolojik bir yaşam öyküsü de verilmiştir.

İkinci bölümde ise, Târîh-i Peçevî 'de zikri geçen bazı sosyo-kültürel kavramlar incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde XVI. ve XVII. yüzyılları idrak etmiş bir devlet adamı ve tarihçi olan İbrahim Peçevî Efendi'nin eserinde bahis konusu olan bu kavramların irdelenmesiyle, dönemin algılama biçimlerine ışık tutmak amaçlanmıştır.

Bir zihniyet tetkiki olarak da adlandırılabilecek bu çalışmanın ele aldığı kavramlarla sınırlanmış olduğu âşikârdır. Daha bütünlüklü bir bakış açısı sağlayabileceği düşünülen bu tür çalışmaların çeşitlenmesi ve yaygınlaşması umulmaktadır.

ABSTRACT

The two constituent parts of this work has been compiled by utilizing the main source which is Ibrahim Pecevi Efendis' prominent work entitled Tarih-i Pecevi.

In the first part, we traced the information, which were seldomly covered in the main source, regarding Pecevis' life. By adhering to the original flow in the work, subsequent to these information a chronological life story was given.

In the second part, some of the socio-cultural concepts, which were named in the Tarih-i Pecevi, were scrutinized. As a statesmen and a historian who has comprehended the 16th and 17th centuries in the Ottoman Empire, by scrutinizing the concepts mentioned earlier the aim is to shed light on the patterns of understanding concerning that particular period.

It is obvious that this work, which can also be designated as mind evaluation, has been constrained to the concepts discussed. As the type though to enable a wider perspective it is expected that they are devisified and generalized.